

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JAZYK A STYL ROMÁNU IVANA LANDSMANNA PESTRÉ VRSTVY

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.

Autor práce: Bc. Eva Hronová

Studijní obor: Bohemistika (navazující)

Ročník: 2.

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím také s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 29. dubna 2011

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své diplomové práce doc. PaedDr. Bohumile Junkové, CSc. za odbornou pomoc, ochotu, rady a připomínky při zpracovávání tématu.

ANOTACE

Diplomová práce je zaměřena na jazykovou analýzu prozaického debutu autora Ivana Landsmanna *Pestré vrstvy* (1999), a to s přihlédnutím ke specifickým jazykovým prostředkům a jejich funkci v textu. Teoretická část je věnována stručné charakteristice funkčního stylu umělecké literatury, jeho textové a jazykové výstavbě. Následuje část týkající se diferenciaci a stratifikaci národního jazyka.

Náplní druhé, praktické, části je vlastní rozbor, jenž je realizován ve čtyřech jazykových rovinách: foneticko-fonologické, morfologické, syntaktické a lexikální. Pozornost je soustředěna především na ty jevy, jež se liší od spisovných, neutrálních, stylově a dobově nezabarvených a neexpresivních, tzn. na jevy příznakové. Jako určité doplnění slouží část týkající se vybraných způsobů obohacování slovní zásoby vystupujících postav.

Výsledkem práce je charakteristika jazyka a stylu spisovatele Ivana Landsmanna v próze *Pestré vrstvy*.

ABSTRACT

The final thesis is focused on a linguistics analysis of the debut *Pestré vrstvy* (*Colourful layers*; 1999) by Ivan Landsmann. The attention is also paid to specific linguistics forms and their function in the text. The theoretical part deals with a short characterization of functional style of artistic literature and textual and linguistics composition. The part about differentiation and stratification of national language follows.

The practical part deals with an analysis which is done at four linguistics levels: phonetic-phonological, morphological, syntactic and lexical. The attention is especially paid to marked phenomena which are different from standard, neutral or unexpressive phenomena. The modes how to enrich the vocabulary of the characters seem to be also a component of this part.

The result of the final thesis is considered to be the characterization of Ivan Landsmann's language and style in the prose *Colourful layers*.

OBSAH

ÚVOD.....	9
METODY PRÁCE.....	11
I TEORETICKÁ ČÁST	12
1 FUNKČNÍ STYL UMĚLECKÉ LITERATURY	12
1.1 TEXTOVÁ VÝSTAVBA UMĚLECKÝCH DĚL.....	13
1.1.1 KOMPOZICE.....	13
1.1.2 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ.....	14
1.1.3 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ.....	14
1.2 JAZYKOVÁ VÝSTAVBA UMĚLECKÝCH DĚL.....	15
1.2.1 JAZYK UMĚLECKÝCH DĚL.....	15
1.2.2 HLÁSKOSLOVNÁ A TVAROSLOVNÁ STRÁNKA TEXTŮ.....	16
1.2.3 SYNTAKTICKÁ STAVBA TEXTŮ.....	16
1.2.4 LEXIKÁLNÍ STRÁNKA TEXTŮ.....	17
2 DIFERENCIACE A STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA.....	18
2.1 SPISOVNÝ JAZYK.....	19
2.2 NESPISOVNÉ ÚTVARY.....	19
2.2.1 DIALEKTY.....	19
2.2.1.1 Nářečí obecně.....	20
2.2.1.2 Základní rozdělení českých nářečí.....	21
2.2.2 INTERDIALEKT.....	21
2.2.3 OBECNÁ ČEŠTINA.....	22
2.2.4 POLOÚTVARY NÁRODNÍHO JAZYKA (SOCIOLEKTY).....	23
2.2.4.1 Slang.....	23
2.2.4.2 Profesní mluva.....	25
2.2.4.3 Argot.....	25
II PRAKTICKÁ ČÁST	27
3 ROZBOR DÍLA.....	27
4 TEXTOVÁ VÝSTAVBA	27
4.1 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ.....	28
4.2 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ.....	28
5 JAZYKOVÁ VÝSTAVBA.....	29
5.1 JAZYK PESTRÝCH VRSTEV.....	29
5.2 FONETICKO – FONOLOGICKÁ ROVINA.....	29
5.2.1 PÁSMO POSTAV.....	29
5.2.1.1 Pásmo postavy Ivana.....	29
5.2.1.2 Pásmo postavy Josefa.....	30
5.2.1.3 Pásmo postavy Luďka.....	31
5.2.2 PÁSMO AUTORA.....	32
5.2.3 PÁSMO VEDLEJŠÍCH POSTAV.....	33
5.2.4 SHRUTÍ.....	34
5.3 MORFOLOGICKÁ ROVINA.....	35
5.3.1 PÁSMO POSTAVY IVANA.....	35
5.3.2 PÁSMO POSTAVY JOSEFA.....	36

5.3.3	<i>PÁSMO POSTAVY LUŽKA</i>	37
5.3.4	<i>PÁSMO AUTORA</i>	37
5.3.5	<i>PÁSMO VEDLEJŠÍCH POSTAV</i>	38
5.3.6	<i>SHRNUTÍ</i>	39
5.4	SYNTAKTICKÁ ROVINA	40
5.4.1	<i>PÁSMO POSTAVY IVANA</i>	40
5.4.2	<i>PÁSMO POSTAVY JOSEFA</i>	41
5.4.3	<i>PÁSMO POSTAVY LUŽKA</i>	41
5.4.4	<i>PÁSMO AUTORA</i>	42
5.4.5	<i>PÁSMO VEDLEJŠÍCH POSTAV</i>	43
5.4.6	<i>SHRNUTÍ</i>	43
5.5	LEXIKÁLNÍ ROVINA	44
5.5.1	<i>DOBOVÝ PŘÍZNAK</i>	44
5.5.2	<i>STYLOVÝ PŘÍZNAK</i>	44
5.5.2.1	Germanismy	45
5.5.2.1.1	Pásmo postavy Ivana	45
5.5.2.1.2	Pásmo postavy Josefa	46
5.5.2.1.3	Pásmo postavy Lužka	46
5.5.2.1.4	Pásmo autora	46
5.5.2.1.5	Pásmo vedlejších postav	47
5.5.2.2	Jiné jazyky	47
5.5.2.3	Shrnutí	49
5.5.3	<i>EXPRESIVNÍ PŘÍZNAK</i>	49
5.5.3.1	Výrazy s příznakem kladným	50
5.5.3.1.1	Pásmo postavy Ivana	50
5.5.3.1.2	Pásmo postavy Josefa	50
5.5.3.1.3	Pásmo postavy Lužka	50
5.5.3.1.4	Pásmo autora	50
5.5.3.1.5	Pásmo vedlejších postav	51
5.5.3.2	Výrazy s příznakem záporným	51
5.5.3.2.1	Výrazy pejorativní a zhrubělé	51
5.5.3.2.1.1	Pásmo postavy Ivana	51
5.5.3.2.1.2	Pásmo postavy Josefa	52
5.5.3.2.1.3	Pásmo postavy Lužka	52
5.5.3.2.1.4	Pásmo autora	52
5.5.3.2.1.5	Pásmo vedlejších postav	53
5.5.3.2.1.6	Společné rysy	54
5.5.3.2.2	Výrazy hrubé (vulgarismy)	54
5.5.3.2.2.1	Pásmo postavy Ivana	54
5.5.3.2.2.2	Pásmo postavy Josefa	55
5.5.3.2.2.3	Pásmo postavy Lužka	55
5.5.3.2.2.4	Pásmo autora	55
5.5.3.2.2.5	Pásmo vedlejších postav	56
5.5.3.2.2.6	Společné rysy	56
5.5.3.3	Shrnutí	60
5.5.4	<i>SLOHOVÝ PŘÍZNAK</i>	61
5.5.4.1	Výrazy hovorové (kolokvialismy)	61
5.5.4.2	Výrazy knižní	62
5.5.5	<i>PŘÍSLUŠNOST K JEDNOTLIVÝM ÚTVARŮM A POLOÚTVARŮM NÁRODNÍHO JAZYKA</i>	62
5.5.5.1	Regionálně příznakové lexémy	62
5.5.5.1.1	Výrazy nespisovné	62

5.5.5.1.1.1	Pásmo postavy Ivana	62
5.5.5.1.1.2	Pásmo postavy Josefa	62
5.5.5.1.1.3	Pásmo postavy Luďka	63
5.5.5.1.1.4	Pásmo autora	63
5.5.5.1.1.5	Pásmo vedlejších postav	63
5.5.5.1.1.6	Shrnutí	63
5.5.5.1.2	Dialektismy	64
5.5.5.1.2.1	Pásmo postavy Ivana	64
5.5.5.1.2.2	Pásmo postavy Josefa	65
5.5.5.1.2.3	Pásmo postavy Luďka	66
5.5.5.1.2.4	Pásmo autora	66
5.5.5.1.2.5	Pásmo vedlejších postav	68
5.5.5.1.2.6	Shrnutí	69
5.5.5.2	Sociálně příznakové lexémy	69
5.5.5.2.1	Soubor výraziva	70
5.5.5.2.2	Pásmo postavy Ivana	76
5.5.5.2.3	Pásmo postavy Josefa	77
5.5.5.2.4	Pásmo postavy Luďka	77
5.5.5.2.5	Pásmo autora	77
5.5.5.2.6	Pásmo vedlejších postav	78
5.5.5.2.7	Shrnutí	78
5.5.6	<i>OBRAZNÁ POJMENOVÁNÍ</i>	80
5.5.6.1	Metafora	80
5.5.6.2	Metonymie	82
5.5.6.3	Hyperbola	82
5.5.6.4	Přirovnání	83
5.5.6.4.1	Pásmo postavy Ivana	84
5.5.6.4.2	Pásmo postavy Josefa	84
5.5.6.4.3	Pásmo postavy Luďka	84
5.5.6.4.4	Pásmo autora	84
5.5.6.4.5	Pásmo vedlejších postav	86
5.5.6.4.6	Shrnutí	87
5.5.7	<i>FRAZEOLOGISMY</i>	88
5.5.7.1	Dělení frazeologismů	88
5.5.7.2	Landsmannovy frazeologismy	89
5.5.7.2.1	Pásmo postavy Ivana	89
5.5.7.2.2	Pásmo postavy Josefa	90
5.5.7.2.3	Pásmo postavy Luďka	91
5.5.7.2.4	Pásmo autora	91
5.5.7.2.5	Pásmo vedlejších postav	92
5.5.7.2.6	Shrnutí	93
5.5.8	<i>NĚKTERÉ ZPŮSOBY OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSOPY</i>	93
	ZÁVĚR	96
	SEZNAM LITERATURY	103
	PŘÍLOHY	107

ÚVOD

Řeč uměleckých děl vznikajících v totalitním režimu byla silnou redukcí explicitního a přímého pojmenování reality, jejího nezkresleného popisu a interpretace. Tento stav dal podnět ke vzniku deníkových textů a pamětem. Vyjádření jedinečnosti intenzivního prožitku skutečnosti se ukázalo být důležitou společenskou potřebou. Po řadě úspěšných textů se však fenomén autenticity stal častým modem napodobení. Stoupenci tohoto literárního žánru zdůrazňovali přesvědčivost a formální pozoruhodnost textů, čímž se dostali do rozporu s druhou stranou, jež kritizovala schematičnost a námětovou jednoduchost. Závěr devadesátých let představoval jakýsi konec významných děl deníkové a autenticitní literatury. Poslední diskutovanou prací byl prozaický debut Ivana Landsmanna *Pestré vrstvy* (1999).

Ivan Landsmann se narodil 26. února 1949 v Novém Jičíně. Původním zaměstnáním byl horník v Dole Antonína Zápotockého, kde pracoval patnáct let. V roce 1985 emigroval do Kanady a později se usadil v Holandsku. Zde na radu písničkáře Jaroslava Hutky začal s psaním vzpomínek na svou práci v dole. Zpočátku bylo psaní zamýšleno jako terapie pro překonání traumat způsobených samotou a emigrací. Zápisky vyšly až po třinácti letech od svého dokončení v roce 1999 pod názvem *Pestré vrstvy*. Úspěch biografického textu potvrdila prestižní anketa Lidových novin o knihu roku 1999, v níž zvítězila.

Pestré vrstvy jsou rozděleny do dvou částí - první líčí poslední měsíce Landsmannova života na šachtě. Hornický kolektiv je zde zobrazen zcela bez příkras a zaujme především svou ozvláštněnou řečí. Druhá část zachycuje emigraci vypravěče a jeho „vyloučenost“ ze společnosti, od níž je oddělen jazykovou i sociální bariérou. Kritikou byla próza kladně přijata pro její přímočarost a autentičnost prožitých událostí. Kromě této vydal Landsmann ještě knihy *Fotr* (2000), *Vězení na svobodě* (2002) a *Šestý smysl* (2008). V současné době žije v Praze a připravuje román *Smetanová revoluce*.¹

Téma, jemuž se v naší diplomové práci věnujeme, je jazykový rozbor Landsmannovy prvotiny s přihlédnutím ke specifickým jazykovým prostředkům a jejich funkci v textu. Práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. První zmiňovaná je koncipována tímto způsobem: úvodní kapitola přináší všeobecné poučení o funkčním stylu umělecké literatury, konkrétně vymezení samotného pojmu, následují podkapitoly, v nichž si všímáme funkcí, kompozice a jazykové výstavby uměleckých děl. Další kapitola pojednává o diferenciaci

¹ Informace o autorovi čerpáme z internetových zdrojů, jež uvádíme v seznamu literatury.

a stratifikaci národního jazyka. V této vydělujeme podkapitoly věnující se jak spisovné češtině, tak útvarům nespisovným (dialekt, obecná čeština, slang, profesní mluva, argot).

Praktická část je strukturována do čtyř kapitol. První kapitola nás v krátkosti seznamuje s názory dobových kritiků na autora Ivana Landsmanna i na samotné dílo. Na jeho textovou výstavbu je zaměřena kapitola následující. Třetí v pořadí je nejrozsáhlejší část, jež obsahuje podrobnou analýzu zkoumaného materiálu z hlediska jazykové výstavby. Ta je realizována ve čtyřech rovinách: foneticko-fonologické, morfologické, syntaktické a lexikální. V každé z podkapitol dále rozlišujeme řeč autorskou a řeč postav. Snažíme se pozorovat rysy, které jsou promluvovým pásmům společné, i ty, které se různí. Jelikož se jedná o stylizaci mluveného projevu geograficky náležícího do lašské nářeční skupiny, můžeme stanovit jisté hypotézy, které lze předpokládat ze zkušeností získaných z dosud publikovaných dialektologických publikací. Domníváme se, že v oblasti hláskosloví a morfologie se bude vyskytovat větší počet nespisovných prvků v replikách jednotlivých postav než v pásmu vyprávěče. Skladba vět bude patrně propracovanější ve vyprávěcích pasážích. Bereme-li v úvahu prostředí dolu, usuzujeme, že v oblasti lexika bude značně převažovat expresivita ve vyjadřování, a to zejména v mluvě postav. Poslední kapitola stručně doplňuje, jakými způsoby dochází k obohacení slovní zásoby vystupujících osob.

V závěru shrnujeme získané poznatky, které buď potvrdí, nebo vyvrátí námi stanovené předpoklady, a rovněž zde charakterizujeme jazyk spisovatele Ivana Landsmanna v próze *Pestré vrstvy*. Práce je doplněna o přílohovou pasáž, v níž ve stručnosti uvádíme, co následuje po horníkově příchodu do práce, jaké názvosloví se nejčastěji používá pro ten který nástroj, popř. pro příslušnou funkci jednotlivých zaměstnanců.

METODY PRÁCE

Výchozím materiálem této práce se stal prozaický debut Ivana Landsmanna *Pestré vrstvy* (1999). Zkoumaný text posuzujeme z lingvistického hlediska. Po úvodní kapitole, jež je věnována dobovým kritikám jak díla, tak autora samého, následuje část týkající se horizontální a vertikální segmentace, tedy celkové kompozice díla. V naší práci se soustředíme především na jazykovou výstavbu, v níž se kritériem pro diferenciaci staly čtyři roviny, a to foneticko-fonologická, morfologická, syntaktická a lexikální. Poslední zmiňovaná zaujímá v našem výzkumu klíčové postavení, neboť je díky počtu lexikálních jednotek a složitosti vztahů, jež mezi nimi existují, o mnoho bohatší než roviny jiné. Obsahovou stránkou textu se zabýváme pouze okrajově, a to v rámci charakterizace jednotlivých postav.

Materiál získaný excerpcí analyzujeme na základě výše uvedených jazykových rovin. V nich se pak zaměřujeme na jevy, jež jsou typické pro tu kterou postavu. Poznatky zjištěné v průběhu jazykového rozboru jsou vyhodnoceny ve shrnutí vždy na konci jednotlivých kapitol.

Pracujeme s odbornými publikacemi a časopisy, jež uvádíme v seznamu literatury, nyní jen výběr nejdůležitějších. V teoretické části, v níž vymezujeme funkční styl umělecké literatury, čerpáme zejména ze *Současné stylistiky* (2008), *Stylistiky češtiny* (1991), *České stylistiky* (1992), *Příruční mluvnice češtiny* (1995) a *Slovníku nespisovné češtiny* (2009), doplňující informace získáváme ze *Slovníku literární teorie* (1984), popř. z publikace *O stylu moderní české prózy* (1960). Vyjma zmiňovaných zdrojů vycházíme v kapitole věnující se diferenciaci a stratifikaci národního jazyka z děl Jaromíra Běliče (1972), Arnošta Lamprechta (1976), Adolfa Kellnera (1954), Jaroslava Suka (1993) aj. Praktická část je zaměřena na výskyt konkrétních jevů charakteristických pro mluvu vystupujících osob. V kapitole, v níž se zabýváme rozbohem lexika, nám výklad některých obrátů poskytují slovníkové práce autora Václava Křístka (1956), Patrika Ouředníka (2005), Jana Huga et al. (2009), Jiřího Rejzka (2001), Dalibora Záruby (2007), Zdeňky Sochové (2001) a dalších.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 FUNKČNÍ STYL UMĚLECKÉ LITERATURY

Funkční styl umělecké literatury (tzv. umělecký styl) lze chápat jako styl všech děl krásné literatury, která jsou v dané době ve čtenářském oběhu. Mohou to být díla dočasně zapomenutá, díla starší literatury, ale také překlady.

Kromě komunikační funkce, jež je realizována ve všech verbálních projevech, jsou v textech umělecké literatury přítomny i funkce jiné, především funkce estetická a sdělná nebo též esteticky sdělná. Otázkou sdělné funkce se zabývá literární věda a v jejím rámci literární teorie. Principem je, že „literární dílo je zobrazením skutečností reálného i fiktivního světa ze subjektivního pohledu autora a subjektivně interpretovaným čtenářem“² Umělec tedy skutečnost nereprodukuje, nýbrž vytváří její obraz. Podstata estetické funkce tkví v tom, že „umělecký projev formuluje svou výpověď tak, aby podněcovala představy a působila i na citovou stránku vnímatele, obohacovala jeho vnitřní život, ovlivňovala jeho postoje věcné, etické nebo emotivní k uměleckému sdělení a jeho prostřednictvím k zobrazované realitě.“³ Estetickou a sdělnou funkci od sebe nelze v uměleckém díle oddělit. Jedna neexistuje bez druhé a jejich poměr je velice proměnlivý. Zároveň je nutné podotknout, že obě složky se plně uplatňují až ve chvíli, kdy dílo interpretujeme. Vyjádření estetické funkce je poplatné dobové, ale také žánrové normě. Například v období klasicismu bylo považováno za estetické naplnění kánonu, naopak dnes se hodnotí jako esteticky účinné jedinečnost vyjádření.

Literární dílo je samostatným typem komunikátu. Je určeno pro individuální vnímání a pochopení. Umělecký text může být monologem autora nebo může být vystaven jako dialog jednajících postav, ale také jako dialog se čtenářem. Interpretace díla vyžaduje aktivitu čtenáře, který bude schopen identifikovat jednotlivé aluze a dešifrovat prolínání časových rovin. Umělecké dílo může být realizováno formou poezie, prózy či dramatu. Kontakt s adresátem se v posledním zmiňovaném případě zkonkrétňuje, ačkoli vliv na průběh projevu divák nemá. M. Krčmová (2008) upozorňuje na to, že literární dílo vzniká zpravidla jako situačně nezakotvené, avšak vnímá se ve vlastní situaci literárního díla a interpretuje

² KRČMOVÁ, M. (2008): Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. In ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, M., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 299.

³ Ibid.: 299.

v konkrétní situaci percepce. Pro každý umělecký projev platí, že musí být pečlivě připraven. Jsou však případy, kdy autor usiluje o iluzi autentičnosti výpovědi. Dnes se čím dál více projevuje u autorů snaha po novosti vyjádření. Umělecká díla jsou zobrazením reálného světa, mohou proto užívat celé šíře národního jazyka.

Příznačným rysem krásné literatury je tzv. poetizace sdělení, což je „užívání výrazových prostředků se záměrem vytvořit dílo působící jak hodnotou sdělnou, tak i estetickou.“⁴ Na poetizaci sdělení se podílejí všechny složky textu.

1.1 TEXTOVÁ VÝSTAVBA UMĚLECKÝCH DĚL

Jak již bylo řečeno, poetizace se může realizovat různými způsoby. Jedním z nich je i textová výstavba uměleckého díla. Literární dílo lze po formální stránce posuzovat jako uzavřený celek, v němž je forma „určitým způsobem vyjádření organizace věcného obsahu sdělení, ale i prostředkem vyjádření hierarchizace složek díla a jedinečných vztahů mezi nimi.“⁵

1.1.1 KOMPOZICE

Kompozicí se rozumí „záměrné uspořádání jednotlivých jazykových i tematických složek literárního díla v celek, v jehož struktuře mají všechny prvky své pevné, významově exponované postavení.“⁶ Obsah, který má být projevem sdělen, probíhá v určitém čase. Proud řeči neprobíhá zcela kontinuálně, je určitým způsobem členěn. Toto členění se pak stává základní podstatou kompozice.

Nejjednodušším kompozičním prvkem je podle J. V. Bečky (1999) větný celek (věta, souvětí). Jazykový projev se může skládat buď z jednoho, nebo z více větných celků. Ty se pak řadí k sobě a vytváří nadvětné souvislosti. Podle způsobu jejich uspořádání mohou být několikerého druhu. Takto rozlišené nadvětné souvislosti nazýváme větné linie. Ty jsou

⁴ KRČMOVÁ, M. (2008): Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. In ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, M., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 302.

⁵ Ibid.: 303.

⁶ KÖNIGSMARK, V. (1984): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, s. 179.

podkladem vyšších celků, tzv. tematických úseků. Jejich uspořádání označujeme jako kompoziční postup.

Z hlediska uplatnění slohových postupů pojímá M. Krčmová (2008) díla krásné literatury jako díla smíšená. Epický text je založen na vyprávěcí linii. Vyprávění je prvek dynamický a je spojován například s popisnými či úvahovými pasážemi, které jsou naopak statické. Zároveň se v epickém textu střídá dialog s monologickou řečí vypravěče. Dramatický text je založen na vyprávění, které je podané dialogickou formou. Statickým prvkem jsou úseky úvahové, jež mají formu monologu. Popis je pak nahrazen představením na scéně. V lyrice dominuje postup popisný nebo úvahový.

1.1.2 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ

Horizontální členitost textů je podřízena esteticky sdělné funkci díla. V každém textu je možné určit začátek, střed a konec. V úvodu dochází zpravidla k představení tématu, poté následuje vlastní text a shrnutí v závěru. U rozsáhlejších děl tvoří začátek a konec osamostatnitelné části textu (pretext, posttext). Pretext obsahuje např. titul (dnes má spíše charakter obrazný, který nenaznačuje obsah díla), podtitul, jméno autora, základní údaje o knize, autorovi, předmluva, prohlášení, poděkování, motto aj. Vlastní text je tvořen jednotlivými kapitolami, které mají textovou návaznost. Poté následuje posttext, jenž zahrnuje např. závěr, bibliografii, přílohy, vysvětlivky, dodatky, doslov aj. Odlišné dělení nacházíme u textů poetických a dramatických. Drama se rozděluje na jednání a jednotlivé výstupy a v lyrice je obdobou tohoto členění volba jednotlivých čísel sbírky.

1.1.3 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ

Texty krásné literatury lze členit také vertikálně. V epice se toto stává důležitým stylistickým problémem, neboť se promítá jak do textové roviny díla, tak do jeho vlastní jazykové výstavby. V epickém textu vydělujeme pásmo vypravěče a pásmo postav.

L. Doležel (1960) uvádí rozdíl mezi řečí vypravěče a řečí postav. V řeči vypravěče se autor stylizuje do tzv. „vševědoucího“ pozorovatele. Nezúčastněně referuje o aktuálním dění, jednání postav, dějovém prostředí atd. Vypravěčem se nejčastěji stává některá z vystupujících osob nebo postava, která byla přímým svědkem děje, který probíhá. Řeč postav se stává

z jednotlivých promluv postav. Ty mohou mít několik podob: přímá řeč – řeč postavy je uváděna v uvozovkách, udržuje si všechny stylistické rysy postavy a užívá jazykových prostředků všech vrstev národního jazyka. Jako prostředek vnitřního monologu postav se uplatňuje nevlastní přímá řeč – od přímé řeči ji poznáme tak, že nebývá psána v uvozovkách. Můžeme se však setkat i s její uvozenou podobou. Polopřímá řeč – v textu bývá uplatňována jako vyjádření vnitřního monologu (ale i dialogu) formálně propojeného s pásmem vypravěčským. S pásmem postav ji spojuje užívání všech slovesných časů a slohové zabarvení stejné jako v případě jazykové charakteristiky postav. S řečí vypravěče ji (kromě grafické stránky) spojuje i přesun vyjádření do třetí osoby, neutralizace času nebo také čas minulý. Nositelkou charakterizačních rysů, které jsou povětšinou shodné s řečí vypravěče, je řeč smíšená. Skutečnost, že jde o řeč postavy, lze vypožorovat pouze díky jednotlivým prvkům, např. díky vyjádření vztahů časových a místních nebo prostřednictvím subjektivního hodnocení situace z hlediska postavy.

Drama se rozděluje na dialogy postav a scénické poznámky. V lyrice je členění zajištěno veršovou stavbou a volbou obrazných pojmenování.

1.2 JAZYKOVÁ VÝSTAVBA UMĚLECKÝCH DĚL

1.2.1 JAZYK UMĚLECKÝCH DĚL

„Stylová norma novočeské literatury se začala utvářet až v 19. století. Základem se tu stala koncepce básnického jazyka, kterou propracoval Josef Jungmann.“⁷ Otázkami básnického jazyka se ve 20. a 30. letech 20. století zabývali členové Pražského lingvistického kroužku. Především J. Mukařovský pojímá básnický jazyk jako jazyk funkční, tj. jako soubor „vyjadřovacích prostředků určených (v rámci spisovného jazyka) obecným cílem komunikace, v tomto případě cílem estetickým.“⁸ Ve svém pojetí zdůrazňuje nezávislé postavení básnického jazyka v rámci jazyka spisovného. Zároveň poukazuje na jeho sepětí s jazykem mimoumělecké komunikace.

V uměleckých dílech dominuje neutrální vrstva spisovného jazyka. Bez té by nebylo možno realizovat estetickou složku literární komunikace. Užití jiných výrazových prostředků

⁷ KRČMOVÁ, M. (2008): Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. In ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, M., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 308.

⁸ Ibid.: 309.

než neutrálních je součástí autorského záměru a je možné díky nim rozpoznat styl konkrétního autora.

1.2.2 HLÁSKOSLOVNÁ A TVAROSLOVNÁ STRÁNKA TEXTŮ

Užití nespisovných hláskových či tvarových prvků je dle Krčmové (2008) v psaném textu omezeno grafickým obrazem ustáleným v psaných textech. Pravopisu se musí podřídit i interpunkce. Pokud autor konvenci porušuje, jde o tzv. formální aktualizaci. Případů, kdy byly texty psané stylizovaným nářečím, není mnoho. Nejobvyklejší postup je, že autor užívá hláskové nebo morfologické signály jen střídavě jako prostředek posilující sourodost textu.

Totéž platí i pro obecnou češtinu. Dnes jsou však její prvky například v mluvě postav vcelku běžné a dochází tak k tomu, že svou příznakovost ztrácejí. Soubor hláskových a tvaroslovných prvků obecné češtiny je v uměleckých dílech poměrně úzký. Z hláskových jevů se jedná o –ej v koncovkách i kmeni slov, ý místo é v koncovkách. Z tvarosloví je to pak zakončení v 7. p. mn. č. na –ma a u přičestí minulých typu nes zakončení bez koncového -l.

Kromě prvků nespisovných se v dílech krásné literatury můžeme setkat také s prvky zastaralými. Ty plní v textu různou funkci – mohou být projevem dobového zařazení díla, prostředkem charakterizace postav, ironie či kontrastu. Neobvyklá hlásková seskupení či slova, v nichž se opakují stejné nebo zvukově podobné hlásky, se stávají prostředkem poetizace. Snaha o zvukomalebnost a uplatnění různých figur (anafora, epifora, epizeuxis aj.) mají význam pro výstavbu textu především v poezii.

1.2.3 SYNTAKTICKÁ STAVBA TEXTŮ

Pro syntaktickou rovinu uměleckých děl platí, že je velice variabilní. Využívá všechny typy vět a souvětí a všechny způsoby vyjádření syntaktických vztahů. V řeči postav jde o tzv. mluvenostní syntax, což je „stylizování syntaktických jevů typických pro spontánní mluvené projevy.“⁹ Pro takové komunikáty je charakteristické uvolňování větné stavby, které se děje

⁹ KRČMOVÁ, M. (2008): Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. In ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, M., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 311.

například prostřednictvím prostého přiřazování výpovědí bez vyjádření vztahu mezi nimi nebo za pomoci vsuvek.

V uměleckém díle slouží jako prostředek poetizace například zvýšení frekvence vět určitého typu, využívání extrémní délky souvětí nebo osamostatňování částí výpovědí. Dále pak také obměny slovosledu, např. přesun slovesa na konec věty, postpozice shodného přívlastku či užití subjektivního pořádku slov. Poetizace lze docílit také využitím syntaktických figur, mezi něž patří polysyndeton (nadbytek spojek), asyndeton (bezespoječné přičlenění vět), zeugma (spřažení vazeb) aj.

1.2.4 LEXIKÁLNÍ STRÁNKA TEXTŮ

Lexikální výstavba uměleckých děl je velice bohatá. Autoři čerpají především z neutrální slovní zásoby, většinou ji ale překračují. V díle se mohou objevovat buď lexémy jediného typu příznakovosti (vedle neutrálních nalezneme prostředky např. jen slangové), nebo se využívá slovní zásoby v celé šíři národního jazyka. V prvním případě tak vzniká komunikát stylově jednotný, naproti tomu ve druhém případě se vytváří kontrast mezi jednotlivými postavami nebo řečí postav a řečí vypravěče. Volba kontrastních lexikálních jednotek je vždy projevem autorského záměru.

Zvláštní lexikální vrstvu uměleckého textu tvoří tzv. poetismy, což jsou „lexémy se stálou stylovou hodnotou tvořené nebo ustálené pro plnění specifické funkce uměleckých projevů – funkce estetické.“¹⁰ Repertoár poetismů je zpravidla těsně spjat s některými literárními školami či osobnostmi. Jmenujme například básnickou tvorbu lumírovců, kde působily svou neotřelostí a mnohdy až patetickým charakterem. V současném uměleckém projevu přejímají úlohu poetismů neologismy, archaismy, argotismy aj.

Z příznakových vrstev slovní zásoby se v krásné literatuře můžeme setkat s dialektismy, slangismy, profesionalismy a frazeologismy. Nejběžnější je dnes užívání lexémů hovorových (kolokviálních) a obecných. Zajímavostí je obohacení lexikální výstavby uměleckých děl výrazy s příznakem jiného funkčního stylu, např. publicismy.

¹⁰ KRČMOVÁ, M. (2008): Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. In ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, M., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 320.

Vedle již uvedených se v literárním díle mohou vyskytovat citáty (i cizojazyčné), aluze (narážky na jiný text) nebo slova citátová. Příznačné pro umělecký text je také hojnější užívání expresivních výrazů, ať už kladných či záporných.

V oblasti lexikální stavby se na úrovni pojmenování uplatňují vedle věcných významů lexikálních jednotek také jejich konotace, což znamená, že „jméno není k objektu nebo třídě objektů přiřazeno přímo a jednoznačně (denotativně), nýbrž zprostředkovaně; jméno se vztahuje k určité třídě jevů, která je částí označovaného objektu.“¹¹ Na konotaci jsou založená nepřímá obrazná pojmenování, mezi která patří metafora a metonymie. Krásná literatura také využívá básnických přívlastků, a to běžných i básnických, tzv. epitet. Stylistický prostředek založený na principu srovnávání, s nímž se často setkáváme i v mimoumělecké komunikaci, se nazývá přirovnání. Někteří autoři používají ke zvýraznění koherence textu opakování slov (anafora, epifora) či opakování stejných nebo podobných syntaktických konstrukcí (paralelismus).

2 DIFERENCIACE A STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA

Národní jazyk představuje „soubor integrovaných výrazových prostředků, vymezený územně, uvnitř diferencovaný funkčně a teritoriálně, stratifikovaný sociálně.“¹² Český národní jazyk je jazyk domácích obyvatel historických zemí Čechy, Morava a české části Slezska, ale také Čechů žijících v zahraničí. Do teorie národního jazyka lze zahrnout také teorii jazyka spisovného, pohled dialektologický, stylistický, dále pak sociolingvistiku a teorii komunikace. Celek jazyka českého národa je tvořen funkčně diferencovanými útvary, tzv. idiomy. Ty jsou relativně autonomní, jejich hranice však nejsou ostré, a jsou vždy ve vztahu k jiným útvarům národního jazyka.

Národní jazyk existuje ve formách, které mají buď úplnou strukturu ve všech jazykových rovinách (útvary strukturní), nebo jsou charakterizované specifickou vrstvou lexikálních prostředků, bez vlastní struktury v jiných jazykových plánech (útvary nestrukturní, poloútvary). Mezi strukturní útvary českého národního jazyka patří spisovný

¹¹ MIRVALDOVÁ, H. (1984): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, s. 184.

¹² CHLOUPEK, J. et al. (1990): *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 46.

jazyk, tradiční teritoriální dialekty a interdialekty, k poloútvaram řadíme profesionální (profesní) mluvu, slang, argot.

2.1 SPISOVNÝ JAZYK

Spisovná čeština je kodifikovaný útvar národního jazyka, který plní národně a společensky reprezentativní funkci. Jde tedy o prestižní útvar českého jazyka (tzv. první standard). Užívá se v oficiální komunikaci, vědeckých pracích, úředních dokumentech apod. Pojem kodifikace lze chápat jako „soustavu pravidel, jejichž dodržování je v určité komunikaci závazné.“¹³ Kodifikace spisovné češtiny je obsažena zejména v Pravidlech českého pravopisu, Slovníku spisovné češtiny nebo Slovníku spisovného jazyka českého. Střediskem kodifikace je Ústav pro jazyk český AV ČR.

Mluvenou podobu spisovného jazyka označujeme termínem hovorová čeština (tzv. druhý standard). Užívá se v polooficiálních nebo neoficiálních mluvených projevech. Hovorovou češtinu tedy nepovažujeme za samostatný útvar národního jazyka, nýbrž za „soubor prostředků příslušící široce chápanému komplexu spisovné češtiny.“¹⁴ Slouží jako nástroj běžného dorozumívání vedle obecné češtiny či dialektů a také jako nástroj dorozumívání pro ty, kteří mluví výhradně jen spisovně.

2.2 NESPISOVNÉ ÚTVARY

2.2.1 DIALEKTY

Dialektem rozumíme územně vymezený útvar národního jazyka, jenž funguje primárně pouze ve formě mluvené. Svým uživatelům slouží jako komunikační nástroj v běžném denním životě. Dialekty nejsou kodifikovány, jejich norma bývá zachycena pouze v nářečních monografiích.

Nářečí nejsou na území našeho národního jazyka stejně živá, v některých částech nářeční rozdíly postupně mizí a původně rozlišená nářečí se nivelizují. J. Chloupek (1990) uvádí, že tradiční teritoriální dialekty se vyvíjely asi od 12. století a konstituovaly se ve století

¹³ MOLNAROVÁ, H. (2009): *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf, s. 10.

¹⁴ CHLOUPEK, J. et al. (1990): *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 50.

17. Jazyková společenství jednotlivých obcí si vytvářela specifika nejen v odívání, ale také v mluvě. Dialekty mají své zvláštnosti zejména v rovině fonologické a částečně i v rovině morfologické.

2.2.1.1 NÁŘEČÍ OBECNĚ

Nespisovná mluva není v různých částech našeho území zcela jednotná. Jinak se mluví v okolí Plzně nebo Českých Budějovic a jinak zase v okolí Prahy či Hradce Králové. Nápadné odlišnosti se objevují v okolí Olomouce nebo Brna, jiné v okolí Opavy či Ostravy. Tyto územní varianty se nazývají nářečí (dialekty), a to nářečí místní (teritoriální). Vedle dílčích rozdílů je mezi nářečímí velké množství shod v rovině fonologické, morfologické i lexikální, proto se příslušníci různých nářečí mohou při vzájemném styku dorozumět. Všichni považují svou mluvu za českou a uznávaným společným celonárodním jazykovým útvarem je spisovná čeština.

Bělič (1972) hovoří ve své práci o tom, že novodobý život společnosti vede k tomu, že do vzájemného styku přicházejí příslušníci blízkých i vzdálenějších nářečí a zároveň také vzrůstá působení spisovného jazyka na mluvu nespisovnou. V důsledku toho ustupují v jednotlivých nářečích především různé slovníkové, hláskoslovné, tvaroslovné a jiné znaky, kterými se tato nářečí odlišují od nářečí sousedních nebo také od spisovné češtiny. Nářečí se postupně vyrovnávají a v některých jevech se přibližují ke spisovnému jazyku. Vyrovnáváním místních rozdílů vznikají oblastní útvary nadnářeční, tzv. interdialekty (obecná nářečí), které směřují k postupnému vytváření jednotné mluvy nespisovné, velmi blízké hovorové spisovné češtině.

V krajích s málo rozvinutým průmyslem se pevněji drží stará diferencovanost místních nářečí, na druhé straně v oblastech hodně industrializovaných a v blízkosti velkých měst se místní rozdíly více stírají a nastupuje v určitém rozsahu zřetelnější diferenciaci společenská. Výrazné rozdíly v užívání nářečí existují na západě a na východě českého jazykového území. Pro západní oblasti platí, že jsou místní nářečí do značné míry vyrovnávána a z velké části se mluví regionálně českým dialektem, tzv. obecnou češtinou. V oblastech východnějších se stará nářečí dosud drží pevněji.

2.2.1.2 ZÁKLADNÍ ROZDĚLENÍ ČESKÝCH NÁŘEČÍ

Na území českého národního jazyka rozlišujeme čtyři základní nářeční skupiny, resp. pět, přičemž v každé jsou „seskupena nářečí vyznačující se vedle znaků společných s ostatními nářečím českého jazyka nebo aspoň s některými z nich různými znaky příznačnými jen pro danou skupinu.“¹⁵

Bělič (1972) podotýká, že převážnou část celého jazykového území zaujímá nářeční skupina česká v užším smyslu (v Čechách a na jihozápadě Moravy). Nejvýraznějším znakem, vyskytujícím se téměř po celé oblasti, je dvojhhláska ej proti spisovnému psanému ý a částečně též í (např. *starej bejk, sejtko*) a dvojhhláska ou ve shodě se spisovným jazykem (např. *houser, nesou*). Druhá nářeční skupina označována jako středomoravská neboli hanácká zaujímá oblast střední části Moravy (mimo úseky na jihozápadě a pruh na východě) a lze ji charakterizovat hláskami é, ó (*staré bék, hóser, nesó*) oproti spisovnému ý (í) a ou. Nářeční skupina východomoravská neboli moravskoslovenská zabírá široký pruh ve východní části České republiky a jsou pro ni příznačné samohlásky í (na části území žije ve výslovnosti též ý) a ú (*starí bík/ starý byk, húser, nesú*). Poslední je skupina slezská neboli lašská zaujímající severovýchodní cíp Moravy. Tato nářečí mají na rozdíl od ostatních nářečí českého jazyka zpravidla jen samohlásky krátké a proti spisovnému ý (í), ou je zde většinou y (i), u (*stary byk, huser, ňesu*). Vedle těchto skupin má zvláštní postavení v komplexu českého národního jazyka česko-polský smíšený pruh nacházející se východně od Ostravy. Lamprecht (1976) zařazuje česko-polský smíšený pruh k nářečím slezským (též slezskomoravským) neboli lašským.

Uvedené skupiny se dále dělí na podskupiny, „např. česká v užším slova smyslu se dělí na 1. nářečí středočeská, 2. jihozápadočeská, 3. severovýchodočeská, 4. přechodný pás česko-moravský neboli nářečí jihovýchodočeská.“¹⁶

2.2.2 INTERDIALEKT

Jako poslední vývojové stádium dialektů vzniká tzv. interdialekt (nadržičí). Ten lze chápat jako nestabilizovaný útvar národního jazyka, jenž „v důsledku vzrůstajících společenských kontaktů, sjednocování životních zájmů obyvatel, vlivu prestižní spisovné

¹⁵ BĚLIČ, J. (1972): *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 11.

¹⁶ LAMPRECHT, A. et al. (1976): *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 11.

češtiny aj. ztrácejí svou specifikou, postupně se zbavují výlučných, nápadných znaků (uchovávají pouze znaky společné větším oblastem, popř. celým nářečním skupinám) a vzájemně se sblíží.¹⁷ V České republice můžeme hovořit např. o interdialektu středomoravském nebo východomoravském. Nejvýznamnějším interdialektem je však obecná čeština, která je dnes v neoficiálních projevech používána na celém území Čech a značné části Moravy.

2.2.3 OBECNÁ ČEŠTINA

V současné době se můžeme setkat s různými definicemi pojmu obecná čeština, např. M. Krčmová (2000) rozlišuje tři podoby tohoto útvaru:

- a) Obecná čeština jako útvar vzniklý nivelizací českých nářečí v užším smyslu, který se užívá v běžné denní komunikaci.
- b) Útvar, jehož se užívá v nesoukromé mluvě zprostředkované médií. Mediální komunikace, určená k pasivnímu přijetí, má velký územní dosah a může působit i jako mluvní vzor mimo Čechy. Užívané výrazové prostředky tak pronikají do celonárodní normy.
- c) V uměleckých dílech se uplatňuje stylizovaná obecná čeština, která se užívá jako prostředek k vyjádření přirozenosti v komunikaci. Nejedná se o spontánní mluvu, ale o stylizaci ovlivněnou autorovým jazykovým podvědomím, celkovým charakterem díla a dobou jeho vzniku. Objevuje se nejen v pásmu postav, ale postupně se dostává i do pásma autorského.

Znaky obecné češtiny se objevují ve všech jazykových rovinách. Za její typické hláskoslovné a tvaroslovné rysy považuje Krčmová (1997) foném *í* místo staršího *é* v kmeni a v koncovkách slov (*mlíko, nový auto*), protetické *v-* před *o-* na začátku slabiky (*von, vodnese*), *ej* na místo staršího *í* (psaného obvykle *ý* – *novej kabát, mejdlo*), zánik *-l* v přičestí minulém po souhlásce (*včera sem to čet v novinách*), unifikovaná koncovka *-ma* v 7. p. mn. č. u všech typů skloňování (*tvýma novinama*), unifikace tvarů přídavných jmen v 1. p. mn. č. (*dobrý žáci, knížky, kola*). Za znak obecné češtiny lze pokládat i tendenci k unifikaci dalších tvarů – šíření koncovky *-ách* v 6. p. mn. č. (*v začátkách*), přechody mezi slovesnými třídami (*já si to nakopám*) apod. Syntaktická stavba obecně české výpovědi je založena

¹⁷ ŠIPKOVÁ, M. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, s. 183.

na spontánnosti a mluvenosti. Ve vztahu ke slovní zásobě se obecná čeština užívá pro výrazy, které se vyskytují především v běžné mluvě a nejsou plně spisovné.

Podobou národního jazyka je také běžná mluva (běžně mluvený jazyk). Ta však není „stabilizovanou varietou národního jazyka s vlastním hláskoslovím, tvaroslovím, skladbou nebo slovní zásobou: Jde o tu podobu jazyka, která se užívá v nepřipravené a nijak nestylizované soukromé komunikaci, o mluvu užívanou v rodině nebo mezi blízkými přáteli [...].¹⁸ Její funkcí je pak sloužit jako nástroj denní komunikace, nikoli prezentace osobnosti pomocí jazyka.

2.2.4 POLOÚTVARY NÁRODNÍHO JAZYKA (SOCIOLEKTY)

Významnou součástí nespisovné slovní zásoby jsou tzv. sociolekty, tedy slang, profesní mluva a argot. Sociolekt jakožto jazyk určité sociální skupiny se od obecné, popř. i hovorové češtiny nebo teritoriálního dialektu liší především lexikem a frazeologií. „Nejsou nikdy jedinou formou jazyka svých mluvčích, slouží pouze jako doplňkový prostředek komunikace v určitém sociálním nebo profesním uskupení.“¹⁹ Význam sociolektů spočívá především v jejich jazykové ekonomii a možnosti mluvčích plně vyjádřit citový postoj k určité problematice.

2.2.4.1 SLANG

„Označení slang vzniklo z anglického sousloví s tzv. saským genitivem *'s lang(uage)*, tj. ‚něčí mluva‘, nebo přímo ze sousloví *soldiers' lang(uage)*, tj. ‚mluva vojáků‘, nejvhodnější české popisné označení by snad znělo ‚mluva pracovních a zájmových skupin‘.“²⁰ Takový vznik slova (tzn. z přípony předchozího slova určovacího a ze základu slova určovaného) hodnotí F. Kopečný (1981) jako velice neobvyklý. Zároveň uvádí, že přirozenější výklad podává doložená historie slova. První doklady o tomto slovu jsou z roku 1758. Pravděpodobný původ slova je z anglického *slang* a znamená „hovorová, obecná,

¹⁸ KRČMOVÁ, M. (1997): Současná běžná mluva v českých zemích. In DANĚŠ, F. et al., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 162.

¹⁹ MOLNAROVÁ, H. (2009): *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf, s. 11.

²⁰ CHLOUPEK, J. (1969): O sociální a územní rozrůzněnosti češtiny. *Naše řeč*, 52, s. 149.

substandardní řeč, slang, hantýrka nejasného původu.²¹ Existují také domněnky o přejetí slova z norštiny.

Uvést přesnou a jednoznačnou definici slangu není snadné, neboť v dostupné literatuře není chápání tohoto pojmu zcela jednotné. Rádi bychom však uvedli práce, které jsou v našem kulturním prostoru považovány v oblasti výzkumu slangů za základní.

Výchozí prací ve výkladu problematiky slangů se stala stať F. Oberpfalcera *Argot a slangy* z roku 1934. Slangy jsou zde pojímány jako „rozvrstvení mluvené češtiny podle stavů.“²² Autor se zde zaměřuje především na slang studentský, dále uvádí slangy myslivecký, sportovní, vojenský a slangové prvky v mluvě např. číšníků, horníků, jihočeských rybářů apod.

F. Trávníček (1948) hodnotí pojem slang jako „nezcela obecný“²³ a užívá synonymních termínů nářečí společenská, vrstevná, zvláštní. Uvádí také příčiny vedoucí k jazykovému rozlišování příslušníků různých společenských vrstev národa, např. „snaha některých společenských vrstev po výlučnosti jejich mluvy, nesrozumitelnosti pro příslušníky vrstev jiných; nestejná potřeba výrazových prostředků po stránce věcné“²⁴ atd.

A. Kellner (1954) vymezuje slangy jako „soubory výrazových prostředků, kterými se od sebe navzájem odlišují uživatelé národního jazyka vlivem jistých společenských činitelů a kterých užívají určité společenské vrstvy, určené zpravidla třídě.“²⁵

Kromě již uvedených se otázkám slangu věnují také lingvisté B. Koudela (1960), J. Chloupek (1969), J. Hubáček (1979, 1988) aj. Za zmínku stojí také pohled J. Suka (1993), který slang pojímá jako „mluvu spisovnou, mající zvláštní lexikální rejstřík, označující především předměty, osoby, jevy atd. pro život mimo skupinu netypické, sloužící pro komunikaci uvnitř skupiny a často i k vydělení dané skupiny od ostatní společnosti. Kromě zvláštní slovní zásoby lze i zřídka hovořit o zvláštních gramatických a tvaroslovných jevech.“²⁶

Shrneme-li dosavadní poznatky, můžeme říci, že slang bývá nahlížen v širším smyslu jako mluva lidí stejného zájmového nebo pracovního prostředí (ve druhém případě zahrnuje také profesionalismy, čímž se rovná pojmu „profesní mluva“, viz níže), v užším smyslu se

²¹ REJZEK, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, s. 580.

²² OBERPFALCER, F. (1934): *Argot a slangy*. In *Československá vlastivěda. Díl III., Jazyk*. Praha: Sfinx Bohumil Janda, s. 311.

²³ TRÁVNÍČEK, F. (1948): *Úvod do českého jazyka*. Brno: Komenium, s. 27.

²⁴ *Ibid.*: 27.

²⁵ KELLNER, A. (1954): *Úvod do dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 74-80.

²⁶ SUK, J. (1993): *Několik slangových slovníků*. Praha: Inverze, s. 8.

za slang považuje pouze mluva skupiny lidí spjatých stejným zájmem. Zároveň se ukazuje, že termín „nářečí“ není zcela vhodné, neboť na rozdíl od dialektů slang nemá (nebo má ve velice omezené míře) zvláštnosti v rovině hláskoslovné a tvaroslovné.

2.2.4.2 PROFESNÍ MLUVA

Již samotný název napovídá, že profesní mluva je vlastní představitelům určitých profesí a řemesel. Jde tedy o mluvu skupiny zaměstnanců, „kteří při pracovním procesu nebo při výkonu služby užívají termínů nebo terminologických spojení bez zřetění k jejich spisovnosti, a to pouze pro jejich výrazovou úspornost, většinou i pro jejich vyhovující jednoznačnost v daném pracovním kontextu, nežádka též z důvodů lpění na tradici.“²⁷ Tím se profesní mluva liší od slangu, u něhož je podstatou tvoření specifických pojmenování jazyková hra.

Profesní mluva (stejně jako argot) nemá v rámci nespisovného jazyka pevně vymezené hranice a s ostatními sociolekty souvisí. Je tedy otázka, zda mluvu některých skupin považovat za profesní mluvu nebo spíše za slang. Někteří lingvisté považují profesní mluvu za součást slangu v širším pojetí.

2.2.4.3 ARGOT

Argotem se rozumí tajná mluva izolovaných skupin občanů žijících na okraji společnosti. „Podmínky, aby se takoví jednotlivci spojovali v pevnější celky, dány jsou tam, kde nedostatek a bída kontrastují s blahobytem. Tak je tomu zvláště ve velkých městech.“²⁸ Na území České republiky jsou známy argoty „pražské galérky“ a „brněnské plotny“. M. Čejka (1981) přichází s označením „poloargotické útvary lokální“. Typickým rysem argotu (stejně jako u slangu) je jeho silná expresivita v oblasti slovní zásoby a frazeologie.

Hovoříme-li o argotu, většina autorů se shoduje na tom, že jde o řeč, která původně náležela zlodějům a žebrákům, tedy ze společnosti vyřazeným skupinám lidí. Ne všichni však zastávají tentýž názor na záměrně utajovací funkci argotu. Podle Oberpfalcera (1934) jde především o nástroj boje se společností užívaný zejména tuláky, žebráky a falešnými hráči

²⁷ CHLOUPEK, J. (1969): *O sociální a územní rozrůzněnosti češtiny*. Naše řeč, 52, s. 147.

²⁸ OBERPFALCER, F. (1934): Argot a slangy. In: *Československá vlastivěda. Díl III., Jazyk*. Praha: Sfinx Bohumil Janda, s. 312.

ve snaze dorozumět se jen mezi sebou. Bartůňková (1989) poznamenává, že aspekt utajení vystupuje do popředí hlavně v situacích, kdy se uživatelé argotu dostanou do konfliktu se zákonem a potřebují se mezi sebou dohodnout kvůli výpovědím při výsleších apod. A. Jaklová (1999) si ve své práci klade otázku, zda je i dnes tajnost mluvy a ochrana před společností základní jazykovou funkcí tohoto útvaru národního jazyka. Upozorňuje na to, že v současnosti se zdůrazňuje více komunikativní funkce argotu a některé jeho další rysy, jako je např. emotivní stránka, nápadité metaforické a metonymické tvoření, slovní hříčky apod.

Jednotlivé argotismy nezůstávají okolí nesrozumitelnými natrvalo. Například ochránci zákona měli vždy snahu argotu porozumět. V průběhu své existence tak mnoho argotických výrazů našlo využití také v dalších sociálních skupinách. Často pak pronikly i do hovorového jazyka.

II PRAKTICKÁ ČÁST

3 ROZBOR DÍLA

V naší práci se zabýváme rozbořem díla Ivana Landsmanna *Pestré vrstvy*. Tato kniha vyšla v roce 1999 v nakladatelství Torst, ale vznikla o mnoho dříve - po autorově emigraci do Holandska, tedy v roce 1986. Doboví recenzenti označují Ivana Landsmanna jako „nezničitelný vypravěčský talent“²⁹, „vzácný typ neliterátského epika“³⁰ nebo jako autora, jehož styl má dar „vypravěčské dravosti a vnáší do české prózy neobvyklé tóny“³¹. Ač zní tato slova velice pochvalně, *Pestrým vrstvám* se nevyhnuly ani kritické připomínky typu „kniha působí dojmem jisté beztvorosti, vyplývající z chrlivého hromadění jednotlivých zážitků, situací a scének. [...] Řada z nich opakuje a rozmělnuje již řečené [...] působí poněkud rozvláčně, nastavovaně [...]“³². To je však názor ojedinělý, neboť většina se shoduje v tom, že „na prvotinu jde o výkon mimořádný“³³. Za hlavní a podstatnou kvalitu této prózy považují kritici zejména její autenticitu. Sílu této autenticity umožňuje skutečnost, že do příběhu neproniká „nic okolního a ideově-kulturního“³⁴.

4 TEXTOVÁ VÝSTAVBA

Zkoumaný text je epický, jedná se o vyprávění v ich-formě. Kompozičně je vystavěn chronologicky s občasnými retrospektivními pasážemi. Ty bylo možné zaznamenat především v době pobytu hlavního hrdiny v emigraci: *Vzpomněl jsem si, jak mi kdysi v Česku vyprávěl můj kolega o své dovolené v Rusku. (296), Nevím proč, ale najednou mi přišla na mysl šachta. Vzpomněl jsem si na jednu příhodu, když mi přidělili do party dva kluky. (311) nebo Po této dnešní příhodě s buzerantem jsem si vzpomněl na jednu z Česka. (325).*

²⁹ PĚŇÁS, J. (1999): Zázrak z hlubin. *Respekt*, 35, s. 19.

³⁰ JUNGSMANN, M. (1999): Nezničitelný vypravěčský talent. *Nové knihy*, 39, s. 1.

³¹ *Ibid.*: 4.

³² HAMAN, A. (1999): Landsmann dokazuje, že i všednost může mít své pestré vrstvy. *Lidové noviny*, 9, s. 20.

³³ JUNGSMANN, M. (1999): Nezničitelný vypravěčský talent. *Nové knihy*, 39, s. 1.

³⁴ PĚŇÁS, J. (1999): Zázrak z hlubin. *Respekt*, 35, s. 19.

4.1 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ

Z hlediska horizontálního členění je próza tvořena metaforickým názvem *Pestré vrstvy*³⁵, který částečně informuje a prozrazuje, o čem dílo pojednává (ovšem pouze těm, kteří jsou znalí hornické tematiky). Celá kniha je pak rozdělena do dvou částí – první vypráví o posledních měsících Ivanova života na šachtě a zaujme především ozvláštňenou řečí ostravských horníků. Ve druhé části pak Ivan líčí den po dni v holandském exilu, kam ho bratr poslal, aby se ho zbavil. Osamělé bloudění ulicemi, tísnivé hledání střechy nad hlavou, pocit úzkosti z neznalosti cizí řeči a neustálé opíjení, to jsou hlavní činnosti československého emigranta. Autorův jazykový projev se zde ustaluje v rovině hovorovosti až spisovnosti.

4.2 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ

Vertikálně je text rozčleněn na pásmo vypravěče a pásmo postav. Přímé řeči Landsmannových hrdinů jsou velmi věrným zobrazením skutečného hovoru. Tím autor docílil toho, že čtenář vnímá tuto prózu velice živě. Landsmannova řeč má nejen povahu dialogu, ale také první osoby, tzv. ich-formy. Oba tyto druhy se vzájemně prolínají. Řeč postav je od pásma řeči vypravěče oddělena uvozovkami (ve většině případů), setkáváme se však i s nevlastní přímou řečí: *Ke stolu přišel policajt, kery mě znal, a mluvi: Ááááá, pan Dolžilek! Kdy vas pustili? Před čtrnacti dnama. A jak to mate s prací? Pracujete někde? Eště ne. Ozval se do teho ten juzek a mluvi: Tak on, milostpán, né že nemá u sebe občansky průkaz, ale je dokonce příživník! (52).*

³⁵ Titul knihy odkazuje k odbornému výrazivu popisujícímu neklidné nadloží, které je pro svou různorodost velice nebezpečné, neboť se může kdykoli sesunout.

5 JAZYKOVÁ VÝSTAVBA

5.1 JAZYK PESTRÝCH VRSTEV

Charakterizování postav jazykem je v naší literatuře prostředek velmi starý. Setkáváme se s ním už ve 14. století ve zlomku velikonoční hry „Mastičkář“. Pro charakterizaci postav „nižšího“ stavu zde bylo užito mluvené češtiny soudobého města s výraznými prvky vulgárními a s germanismy.

Postavy vystupující v první části naší knihy jsou výlučně muži. V lexikální rovině jsme zaznamenali zvýšený výskyt zhrubělých a vulgárních výrazů. Na tomto typu vyjadřování má pravděpodobně podíl sociální zařazení postav a jejich pohlaví.

Jazyk hlavních hrdinů je velice bohatý také na výstižná pojmenování, vtipná spojení, rčení i úsloví. Je užíván především při výkonu hornického povolání, ale často také mimo šachetní prostředí. Značná část výraziva má povahu profesionální, čímž rozumíme ta slova, jichž je nezbytně třeba jako prostředku k dorozumění při práci. Vedle této „pracovní“ slovní zásoby se v mluvě postav objevuje specifické výrazivo, jehož příčina spočívá ve zvláštní vyjadřovací potřebě dané společenské vrstvy. Soubor těchto prvků odrážejících zájmy a specifické životní podmínky má povahu slangu. Společným znakem profesní (profesionální) mluvy a slangu je, že nemají vlastní mluvnickou stavbu ani svůj základní slovní fond. To přejímají z místních dialektů nebo z jazyka spisovného. Východiskem mluvy Landsmannových horníků je lašský dialekt, avšak nářeční jevy se neuplatňují důsledně.

5.2 FONETICKO – FONOLOGICKÁ ROVINA

5.2.1 PÁSMO POSTAV

5.2.1.1 PÁSMO POSTAVY IVANA

Ivan coby předák (přední dělník) geologického úseku má za úkol rozdělení práce ostatním horníkům a zároveň dohlíží na jejich bezpečnost.

V hláskoslovné rovině byly nalezeny tyto jevy:

1. neprovedení přehlásky 'a > ě: *vozača* (26), *tvoja* (75)
2. neprovedení přehlásky 'u > i: *nechcu* (9), *polub* (12), *košulu* (19), *ty nemáš šichtovnicu* (19), *do te d'ury* (54), *ju* (75)
3. sekundárně zdloužené o se mění v u: *zbruj* (13)
4. zachování starého dlouhého ú, avšak zkráceného, nezměněného ve dvojhlásku: *ředitelovu staru* (18), *spadnut* (51), *s tebu* (53), *na druhu šichtu* (53), *puštat pasy* (53), *posluchejte* (76), *vypluvnut* (230)
5. samohlásky jsou jen krátké: *suši* (12), *vim* (19), *třinact roku* (19), *robiš* (28), *vama* (28), *mate* (39), *stara* (27), *nezkušenemu* (52), *tež* (31), *zbyčim* (31), *zustavame* (33), *řikal* (33), *viš* (43), *špatny* (43), *byva* (54), *novy* (54), *neznam* (54), *profaram* (54), *kyslik* (72), *do zasobniku* (54)
6. někdy dochází k dlužení samohlásky: *žaludek* (11), *né* (17), *nó* (76)
7. zachování starého ó, avšak zkráceného: *možeš* (68)
8. ve většině případů změněné téžeslabičné aj > ej: *posluchej* (49)
9. místy změna e > i/y: *pár dír* (11), *cycek* (20), *spichaš* (86)
10. zjednodušení souhláskových skupin: *šak* (33), *esi* (49), *skazuje* (30), *takych* (76), *kere* (79)
11. odsunutí počátečního j: *enom* (109), *su* (64), *ste* (76)
12. vokalizace předložky k v ku: *ku šachtě* (13), *ku hubě* (66), *vybulit ku štusu* (76)
13. zachování skupiny št': *popušt'at* (53)
14. znělostní asimilace regresivní: *skusi* (67), *skurveny* (93).

Z obecně českých jevů nalézáme variantu ý za plně spisovné é: v *Novým Jičíně* (23). Hovoří-li Ivan s dozorcem, vedoucím úseku nebo ředitelem, objevují se tvary čistě spisovné: *vim* (19), *řikal* (22), *jsem* (27), *svlékli* (82).

5.2.1.2 PÁSMO POSTAVY JOSEFA

Josefův příběh tvoří nejsouvislejší část první poloviny knihy. Představuje jakýsi cholerický protiklad Ivanova života. Josef má jako jediný v próze příjmení. Původním zaměstnáním byl popelář, pak strávil šestnáct a půl roku v různých vězeních po celé republice a nyní je hlídačem pásu v Ivanově skupině.

V hláskoslovné rovině byly nalezeny tyto jevy:

1. neprovedení přehlásky 'a > ě: *tvoja* (47), *moja stara* (50), *poručal* (75)
2. neprovedení přehlásky 'u > i: *ju* (48), *pod moju řiťu* (49), *dostane kulu* (50), *nechcu* (51), *na ňu* (75), *maju* (85)
3. zachování starého dlouhého *ú*, avšak zkráceného, nezměněného ve dvojhlásku: *to su nějaké starosti* (46), *kupit* (47), *s poznamku* (50), *kolik maš odkruceného* (51), *pro takovu smetanku* (52), *příčapnut* (82)
4. samohlásky jsou jen krátké: *ja* (47), *stara* (47), *vyslychat* (47), *hadej* (47), *musíš* (49), *daš* (49), *uči* (49), *zivat* (49), *vypit* (49), *zvědavý* (47), *dobry* (48), *muj* (50), *neumi psat* (51), *vidíš sam* (51)
5. někdy dochází k prodloužení samohlásky: *né* (75)
6. zachování starého *ó*, avšak zkráceného: *možeš* (49), *pojčat trenyrky* (148)
7. zjednodušení souhláskových skupin: *takym* (48), *šak* (49), *dycky* (49), *kery* (52), *přid'* (116)
8. odsunutí počátečního *j*: *enom* (49), *su* (46), *ini* (47), *sem* (47)
9. vokalizace předložky *k* v *ku*: *ku koncu* (82)
10. zachování skupiny *šť*: *zprašťelo* (49), *eště* (50), *na cvičišťu* (195)
11. objevují se průvodní samohlásky u slabikotvorného *r*, *l*: *paru hander* (82), *my ti dame parukrat větší premie* (116), *paru jizd* (195), *švager* (213), *kybel* (82)
12. skupinu *chc* nalézáme jako *sc*: *scani* (49)
13. místo souhlásky *č* se vyskytuje skupina *šč*: *ješčet* (49)
14. někdy dochází ke ztvrdnutí měkkého *ť*: *přište* (50)
15. splývá *i* a *y* v jedno *i*: *jakisich dřev* (49), *mi ti dame* (116), *komunysty su kurvi* (147)
16. ve slovech přejatých dochází ke změně *k* > *g*: *cigan* (51)
17. znělostní asimilace regresivní: *přez mrtvoly* (51), *ať si to skusi* (67), *skurveny* (67).

Z obecně českých jevů opět nelzáme variantu *ý* za plně spisovné *é*: *ta bude v sedmým nebu* (64).

5.2.1.3 PÁSMO POSTAVY LUĎKA

Luděk, nováček Ivanovy party, přichází do dolu s tím, že si chce rychle vydělat peníze na auto. Svou přílišnou snaživostí budí opovržení ostatních horníků. Později se však ukazuje, že pravým důvodem Luděkova příchodu je odhalení pokusu o krádež v předchozím

zaměstnání. Tato skutečnost ho naopak s ostatními sblíží.³⁶ V řeči této postavy převažuje, až na několik výjimek, jazyk spisovný.

V hláskoslovné rovině byly nalezeny tyto jevy:

1. někdy dochází k dloužení samohlásky: *jó* (38), *nó* (38), *né* (39), *Ivané!* (46), *vandálským způsobem* (101)
2. místy se objevuje změna *e > i/y*: *mlika* (125).

5.2.2 PÁSMO AUTORA

Nyní přecházíme k řeči vypravěče. Vyprávěcí partie jsou v rovině hláskoslovné a tvaroslovné daleko méně výrazné než přímé řeči, avšak i zde se setkáváme se specifickými rysy.

Jiří Peňás (1999) ve své studii ukázal, že Landsmann je „vzácný typ neliterátského epika, jenž do sebe naskládá a nasaje ohromné množství empirického materiálu, ten se do něj otiskne jako do matriční desky a pak ho vypravěč doslova a beze změny reprodukuje na papír, do textu. Vyprávění se děje přímo před jeho očima, jako by bylo zbavené zprostředkovanosti paměti. Je to čistý dokument, který se uložil jako živoucí hmota sebraná během let fyzicky nesmírně namáhavé práce.“³⁷ Slovo u Landsmanna slouží k tomu, aby věc prostě, věčně pojmenoval. Nechce upoutávat pozornost čtenáře na formu. Přesto je jeho líčení mnohdy neobyčejně účinné. Jeho působivost spočívá v tom, že dovede své vyprávění vést zcela přirozeně, např. *Klec se řítí do šachty, přeplněná těly havířů, smradem propocených fáraček a alkoholovými výparý. Je ticho, nikomu se nechce mluvit.* (9).

Kromě spisovného hláskosloví mají relativně velké zastoupení nářeční a obecně české jevy. Ačkoli nejde o jejich důsledné uplatnění, je v pásmu autora i takovéto množství považováno za příznakové.

V hláskoslovné rovině byly nalezeny tyto jevy:

1. neprovedení přehlásky 'a > ě: *odkutálal se* (204)
2. neprovedení přehlásky 'u > i: *Luděk si stáhl košilu* (39), *vlez do te d'ury* (66), *po břuchu* (67), *vytáhl svojí ošumělou číšnickou šrajtoflu* (337)

³⁶ Z Ivanovy skupiny mají konkrétní zkušenosti s vězením Josef a Tonda.

³⁷ PEŇÁS, J. (1999): *Zázrak z hlubin. Respekt*, 35, s. 35.

3. zachování starého dlouhého *ú*, avšak zkráceného, nezměněného ve dvojhlásku: *kule* (35), *zdechnut* (66), *odepnut* (67), *chomuty* (77)
4. samohlásky jsou jen krátké: *jit* (13), *pul* (35), *rana* (35), *nam* (36), *zpatky* (66), *šileny* (66), *sam* (66), *zdalo* (66), *slyším* (66), *mista* (67), *smiřeny* (67), *řikal* (68), *slama* (77)
5. někdy dochází k dloužení samohlásky: *žaludek* (11), *dvěře* (13), *né* (11)
6. místy se objevuje změna *e > i/y*: *slizali svážnou* (80), *převlíkli jsme se* (146)
7. zjednodušení souhláskových skupin: *přít* (83), *žička* (431)
8. odsunutí počátečního *j*: *sem* (66), *enom* (67), *eště* (77), *inych* (136)
9. vokalizace předložky *k* v *ku*: *ku doktorovi* (95)
10. zachování skupiny *šť*: *na koupališti* (39)
11. objevujeme průvodní samohlásku u slabikotvorného *r*: *štajger* (19)
12. místo souhlásky *č* se vyskytuje skupina *šč*: *ujaščený skutrův hlas* (33)
13. znělostní asimilace regresivní: *skurvený* (10), *sklinku z nakladanyma okurkama* (63), *nabral do dlaně s potrubí prach* (70).

5.2.3 PÁSMO VEDLEJŠÍCH POSTAV

Vedle výše uvedených (Ivan, Josef, Luděk, vypravěč) vystupují v próze *Pestré vrstvy* také další postavy mající své specifické rysy. Ve většině příkladů jsou shodné s těmi, které jsme vyjmenovali výše, ale objevuje se i několik nových. Jelikož nám jde o co nejvěrnější zachycení jazyka Ivana Landsmanna, pokládáme za nutné předložit jak jevy totožné, tak i ty, které se různí. Především, že zkoumané postavy již nebudeme rozlišovat do dílčích kapitol, neboť jejich promluvy netvoří souvislý part, jako tomu bylo v případech předchozích. Můžeme pouze dodat, že zkoumány byly postavy: Petr, Tonda, Vašek, Filipek, vedoucí úseku, Klimša, „skutr“ a zástupce horníků staré generace.

V hláskoslovné rovině byly nalezeny tyto jevy:

1. neprovedení přehlásky '*a > ě*: *nechlubím sa* (23), *z kravinca* (24)
2. neprovedení přehlásky '*u > i*: *sme v té skurvené d'ure* (9), *svoju šichtu* (25), *ber tu hadicu* (29), *funkcu* (187)
3. zachování starého dlouhého *ú*, avšak zkráceného, nezměněného ve dvojhlásku: *se mnu* (14), *s kapavku* (38), *každu zimu* (38), *neplacenu dovolenu* (38), *odepnut* (66)
4. samohlásky jsou jen krátké: *suši* (14), *lepší* (14), *nadychni se* (18), *řikat* (18), *horši* (24), *v Bohumině* (38), *jezdi* (38), *žizaly* (38), *mysliš* (41)

5. někdy dochází k dloužení samohlásky: *vlóni* (25), *pedagóg* (188)
6. zachování starého *ó*, avšak zkráceného: *nemožeš* (29)
7. zaznamenáváme zjednodušení některých souhláskových skupin: *šak* (25), *kery* (28), *stavej* (vstávej, 29), *esi* (29), *skazuje ti* (30), *pod'* (44), *rači* (74), *neska* (94)
8. odsunutí počátečního *j*: *eště* (14), *enom* (23), *sem* (24), *istý* (25)
9. skupina *št'* zůstává zachována: *pušťat mezi nimi vlaček* (39)
10. místo souhlásky *č* se objevuje skupina *šč*: *stara zajaščela* (40)
11. znělostní asimilace regresivní: *skapu* (67).

Další rysy:

1. diftongizace *y > ej*: *bejt* (17), *sprostej* (17)
2. úžení *é > ý*: *to nejni možný* (17), *já to nemůžu snýst* (18)
3. zachování těžeslabičného *aj*: *počkaj* (24), *žádaj si* (25), *nestaraj sa* (26), *najméněj* (187)
4. zachování starého dlouhého *ú*: *za mnú* (24), *poslúchaj* (24), *hlúpe připomínky* (24), *trúfnete* (187)
5. zakončení infinitivu na *-t'*: *oddělat' si* (25), *nažrat' sa* (25), *napít' sa* (25), *mám vás ít' zvednuť* (28), *dělat' (29), zasmát' sa* (29), *pípnuť* (50).

5.2.4 SHRNU TÍ

Pro mluvu všech vystupujících postav je v hláskoslovné rovině typický hojný výskyt nářečních variant, např. neprovedení přehlásek *'a > ě*, *'u > i*, zachování starého dlouhého *ú* (zkráceného), zachování starého *ó* (opět zkráceného) aj. Existují jevy, které jsou pro danou oblast příznačné, avšak v našem textu se s nimi nesetkáváme, např. vedle *s*, *z* se vyskytuje i měkké *s'*, *z'* (*s'eno*, *z'ima*) nebo dvojice *l – l'*. Příčinu této „nedůslednosti“ můžeme hledat v tom, že tradiční dialekty ustupují a dochází ke stírání výrazných nářečních prvků.

5.3 MORFOLOGICKÁ ROVINA

5.3.1 PÁSMO POSTAVY IVANA

Tvaroslovná rovina je v pásmu řeči Ivana zastoupena nářečními tvary typu *dobře kola* (40) místo spisovného *dobrá kola*, *důležité slova* (18) oproti spisovnému *důležitá slova*, *různé svinstva* (10), *obyčejně hovna* (76) aj. Na několika místech se setkáváme s nepalatalizovanou akuzativní formou substantiva „ruce“: *namažte si ruky* (106) nebo *má čisté ruky* (125). Podstatné jméno *díra* zaznamenáváme ve 2. p. č. mn. v následujícím tvaru: *ještě pár dír* (11). V 6. p. mn. č. nacházíme koncovku – ach/ -ách: *po dělnických hřbetach* (89) nebo *po nějakých hřebíkách* (141).

Objevuje se také obecně česká forma instrumentálu typu *se špinavýma rukama* (12), *svítili lampama* (13), *s dvěma flaškama* (15), *chleba se škvarkama* (19), *s těma palníkama* (28), *s nějakýma klikyhákama* (28) nebo nominativní tvar v oslovení: *Josef* (13), *Pavel* (26), *Bohuš* (30). Lze pozorovat i spisovný vokativní tvar v oslovení: *Pavle* (17), *Štočku* (31), *Vášku* (19).

U osobního zájmena „my“ se setkáváme v 7. p. mn. č. s tvarem: *tak si dáš s náma* (12). U přivlastňovacích zájmen se setkáváme s nestaženými tvary: *s celým твоjím přesčasem* (12), *se svojím kumpánem* (28). Ukazovací zájmeno „ten“ se v 6. p. č. j. skloňuje podle tvrdého vzoru *dobrý* (mladý), a to včetně nerealizace délky: *na tym* (68). Neurčité zájmeno „všechn“ se objevuje v 1. p. mn. č. ve tvaru *všeci* (10). Číslovky mají i hláskovou podobu mluvené řeči: *osumset* (38), *osumašedesaty* (109).

Dalším rysem je zakončení 1. os. mn. č. na –m: *mrznem* (10), *ládujem* (11), *potřebujem* (10), *probijem* (12), *mažem* (13), *jdem* (20), *nepotřebujem* (21), *uvážem* (58). Dále bylo možné zaznamenat tvary typu *podív se* (19) nebo *podív se* (33) místo spisovného „podívej se“. Podmiňovací tvar pomocného slovesa být v kondicionálu přítomném má v 1. os. mn. č. tuto podobu: *bysme se rádi viděli* (12). Podmiňovacího způsobu se užívá také ve vedlejších větách, jejichž děj je podmíněný: *kdyby sme se překotili* (41). Sloveso „jít“ má v 1. os. j. a mn. č. indikativu přezenta tvar *idu* (29), *idem* (74) a ve 2. os. č. j. imperativu tvar: *id'* (12). Lze zaznamenat také výskyt přičestí činných typu *nes* bez koncového –l: *ten mu řek* (25). Za povšimnutí stojí sloveso *nevyplaca se* (103), u něhož bychom čekali v důsledku neprovedení přehlásky 'a > ě tvar *nevyplaca sa*. Vedle zaznamenaných nespisovných slovesných tvarů najdeme i tvary plně spisovné: *budeme* (12), *chytne* (87).

Jak ve spisovném jazyce, tak v nářečí se ve 2. os. j. č. préterita vedle plného tvaru pomocného slovesa „jsi“ užívá zkrácená podoba –s. Tento formant lze připojit nejen k přičestí I-ovému: *musels* (76), *domachrovals* (179), ale i k zájmenům: *tys byl určitě v Rusku* (25), *radši se běž podívat, cos vymamlasil* (32) nebo k příslovcím: *kdys viděl* (15).

Příznačný je také chybějící rozdíl mezi významem příslovcí „kde – kam“: *protože nevěděl, kde která díra patří* (31), *kde bys chodil* (30). Příslovce „nejdřív“ je zastoupeno tvarem řadové číslovky: *když sem nový nebo něco neznam, tak si to první profaram* (54) nebo *ale první se převlečem* (123).

5.3.2 PÁSMO POSTAVY JOSEFA

Stejně jako v pásmu řeči Ivana, setkáváme se i zde s nářečním tvarem přidavného jména ve spojení s podstatným jménem ve 4. p. mn. č. rodu středního: *máš nějaké děcka* (50) i s obecně českou formou instrumentálu: *před čtrnacti dnama* (52). U některých podstatných jmen rodu mužského neživotného se ve 2. p. j. č. uplatňuje koncovka –a převzatá od životných substantiv typu pán: *do kilometra* (51), *tlačili mě do antona* (52), *jedna mi vlezla do kabata* (75). V 6. p. mn. č. nacházíme koncovku –ach: *zatmělo se mi v očach* (52), *po tych bahnach* (54), *po kancelarach* (116). I v mluvě Josefa se setkáváme s nepalatalizovanou akuzativní formou substantiva „ruce“: *měli rozdrapane ruky* (137).

Instrumentál osobního zájmena „já“ má v důsledku neprovedení diftongizace *ú > ou* tento tvar: *smyknul se mnu* (52). Zájmeno „ona“ má z důvodu nerealizace přehlásky *’u > i* tvary ve 4. p. č. j.: *pro ňu* (50) a *tak sem mu ju vypalil* (52). Osobní zájmeno „oni“ bylo nalezeno ve 4. p. mn. č. ve tvaru *jich* (48) oproti spisovnému „je“. Lokál singuláru přivlastňovacího zájmena „můj“ má v mluvě postavy Josefa nestaženou formu: *na mojim oblíbenym místě* (49). Genitivní tvar přivlastňovacího zájmena „svůj“ má rovněž nestaženou podobu: *synek uviděl na stolku místo svojeho era enom par jakysich dřev* (49). Ukazovací zájmeno „ten“ se ve 2. p. č. j. skloňuje podle měkkého vzoru náš: *od teho su ini* (47) a v 6. p. č. j. podle tvrdého vzoru dobrý (dnes mladý), a to včetně nerealizace délky: *na tym chuja záleží* (48), analogicky pak také číslovka „jeden“: *v kriminale sem si myslel o jednym* (48). Genitiv plurálu ukazovacího zájmena „ten“ má formu *tych*: *vyrabja s tych stavebnic* (49). Genitivní tvar „jednoho“ je ve spisovné češtině utvořen podle tvrdého typu zájmenného sklonění (toho). V našem textu jsme pozorovali, že dochází k přechodu k deklinaci zájmenné měkké, tedy ke vzoru náš: *mám jednoho synka* (49), *do jednoho kilometra* (51). Číslovka

„čtyři“ má v akuzativu tyto podoby: *naposledy sem bručel čtverku* (51), *vyfasoval jsem čtyry* (52).

U slovesa „počkat na někoho“ se setkáváme s podobou: *počkáme tě* (47). Na několika místech v textu nalézáme sloveso „chtít“ v podobě: *co po ní můžeš chcet* (48). Sloveso „vyrábět“ se skloňuje ve 3. os. j. č. podle vzoru dělat: *vyrabja* (49). Jde tedy o přechod slovesa ze čtvrté třídy do třídy páté. U slovesa „sednout si“ a „řít“ zaznamenáváme v 1. os. č. j. v přičestí minulém variantu s –nu-: *sednul sem si v kuchyni* (49), *normalně nam všechno řeknul* (52). Přičestí činná typu nes se objevují bez koncového –l: *přines kulu* (50). Podmiňovací tvar pomocného slovesa být v kondicionálu přítomném má v 1. os. č. j. tuto podobu: *by sem ho nakopal* (51).

Příslovce „odtud“ má v textu podobu: *ja s tym svojim bachorem by sem se těžko s tamtud' dostal* (67).

5.3.3 PÁSMO POSTAVY LUŽKA

Lužkova mluva je v textu charakterizována užitím obecně českého instrumentálu: *s tolika penězma* (38), *velikýma kleštěma* (192). Za povšimnutí stojí spojení *před třema dny* (100), kdy tvar podstatného jména postrádá koncovku –ma.

Číslovka „sedm“ má plně spisovnou podobu: *dvacet sedm* (38). Sloveso „potřebovat“ zařazujeme do třetí třídy ke vzoru „krýt“, se slovesy typu „mazat“ mají společný výskyt dvojích koncovek v 1. os. j. č., ale jejich stylové zabarvení je odlišné. U vzoru „krýt“ je koncovka -i neutrální, koncovku –u považujeme za hovorovou: *potřebuju se zbavit* (39). Za povšimnutí stojí tvar slovesa „líbat se“, u něhož je patrný přechod z páté třídy (vzor dělat) do třídy první (vzor mazat): *jak se líbou* (39).

Zaznamenáváme chybějící rozdíl mezi významem příslovčí „sem – tady“: *já jsem tady přišel proto, abych si vydělal na auto* (37).

5.3.4 PÁSMO AUTORA

V morfologické rovině se v pásmu řeči autora objevuje několik jevů, které jsme zaznamenali i v pásmu řeči postavy Ivana nebo Josefa, a to nářeční tvary typu: *jiné táhla* (72), *plzeňské piva* (62) nebo obecně české zakončení v 7. p. mn. č. na –ma: *kecal s klukama* (26),

kluci ji zakládali sítama (36), *já jsem zakládal vrch šachetama* (36), *musel se podbudovat dřevěnýma stojkama* (62), *vybalil sklunku z nakladanyma okurkama, rajčatama* (63), *lankama ho ukotvili do počvy* (65), *lehl jsem si zádama* (103). V 6. p. mn. č. nacházíme koncovku – ach: *na inych patrach* (136). Za zajímavé považujeme změnu rodu u podstatného jména „karbanátek“, jehož je zde užito v ženském rodě: *Vzali jsme si každý po jedné karbenátce*. (75). Autor ve své řeči užívá genitivního tvaru substantiva ve funkci akuzativu: *vyšťáral obvazu a ošetřoval mi ruku* (59). Pomnožné podstatné jméno „vrata“ nalzáme ve 3. p. mn. č. ve tvaru: *až jsme došli k jakymsi železnym vratam* (77). U substantiv rodu mužského zaznamenáváme zakončení 2. p. mn. č. na –uv: *do šmelinařuv* (229). V tomtéž pádě a čísle, avšak u jmen rodu ženského, objevujeme koncovku –ů: *různých tretků* (320).

Akuzativ singuláru zájmena „on“ má po předložce starší variantu: *jako by se jednalo o něho* (77), *postavili se do řady před něho* (114). Instrumentál plurálu tohoto osobního zájmena má ve spisovném jazyce tvar „nimi“. Landsmannův vypravěč užívá nářečního tvaru: *před něma je člověk bezbranný* (29), *šel s něma k šachtě* (120). Dativní tvar přivlastňovacího zájmena „můj“ má nestaženou podobu: *mojemu novému předákovi* (26), stejně jako 7. p. č. j. zájmena „svůj“: *skutr se svým kumpánem* (28).

Podobně jako v pásmu řeči postav, i zde se setkáváme s podmiňovacím tvarem pomocného slovesa být v kondicionálu přítomném mající v 1. os. č. j. tuto podobu: *že by sem tu měl zdechnut* (66) a v 1. os. č. mn.: *nejraději bysme zalehli* (63). Lze zaznamenat také výskyt l-ových přičestí bez koncového -l po souhlásce: *řek* (13), *moh* (66), *nemoh* (66), *vlez* (66).

Stejně jako v pásmu řeči Ivana nalzáme rovněž chybějící rozdíl mezi významem příslovci „kde – kam“: *to jsi nevěděl, kde s hlavou* (13).

5.3.5 PÁSMO VEDLEJŠÍCH POSTAV

Z hlediska tvarosloví se v řeči vedlejších postav setkáváme téměř důsledně se všemi jevy, jež byly charakteristické pro postavy hlavní. Abychom se vyvarovali nežádoucímu opakování, uvádíme pouze konkrétní příklady již bez vysvětlení. Ve výčtu postupujeme dle slovních druhů tak, jak následují za sebou: *po hajcmanach* (24), *na Borach* (24), *jezdí na kolečkových bruslach* (38), *o lid'ach* (183), *s penězama* (38), *za dopravářama* (69), *s dělníkami a lid'ami* (184), *to by sem mu rači uvalil obě dvě ruky* (74), *důležitá slova* (18), *pod' za nama* (44), *pobuřuješ jich* (29), *skutr se svým blbem* (29), *s tym tvojim hřbetem* (39),

nech si tych urážek (89), *my sme od teho* (24), *potom teho už moc nevim* (67), *temu říkáš nějaké plavani* (44), *jedneho bubaka* (10), *to si budeme všeci rozumět* (23), *tak se na to vyserem* (14), *nebudem probírat* (24), *moh řeknut* (18), *ty bys moh* (39), *přines* (50), *kde spichaš* (86), *kde s tym klamorem chceš jechat* (33). Shodu nalézáme také u oslovení, v němž převládá nominativní tvar místo vokativního: *Tonda* (29), *Závorka* (33). V pásmu řeči Ivana jsme zaznamenali užití tvaru pomocného slovesa „jsi“ ve zkrácené podobě –s, který se připojoval k přičestí l-ovému, zájmenu nebo příslovci. Zde nelézáme pouze spojení tohoto formantu se zájmenem: *tys měl byt* (24), *Cos kurva vymamlasil?* (28).

Nyní přecházíme k několika jevům, které jsou od těch dosud nalezených odlišné. Substantivum „chlap“ má v 7. p. č. mn. koncovku –ami: *že se musíš poradit s chlapami* (105). Záporné zájmeno „žádný“ jsme objevili v následujícím tvaru: *to na to nemá žádn vliv* (24). Ve tvarech pomocného slovesa (být) v minulém čase se tvar 2. os. j. č. „jsi“ nahrazuje rovněž pouhým -s, které se spojuje s osobním zvratným zájmenem (např. *narodil ses*). V našem textu jsme pozorovali nekodifikovaný, zato v mluveném jazyce častý, tvar: *A kde si sa narodil?* (23). U vulgarismu „chcát“ jsme našli ve 3. os. j. č. indikativu přezenta tento tvar: *kde se každý vychči* (44). Zajímavé však je, že K. Fic (2002) registruje pro oblast Ostravska pouze tvar „ščí“. Příslowce „odkud“ má podobu: *Odkud' to víš?* (23) a příslowce „co nejrychleji“ je vyjádřeno spojením: *čim jak nejrychlejší* (93).

5.3.6 SHRNUTÍ

V morfolozické rovině zaznamenáváme vedle spisovných slovesných tvarů případy jako *řek* (a13), *ty bys moh* (39), *přines* (50), *vlez* (a66), s typem „ty jsi byl“ soupeří podoby jako: *tys byl* (25), *musels* (76), *domachrovals* (179). Řada obecně českých forem skloňování začíná obecným instrumentálem typu *svítily lampama* (13), *před čtrnacti dnama* (52), *lehl jsem si zádama* (a103), *s penězama* (38), *velikýma kleštěma* (192). Hovorový je nominativ v oslovení: *Josef* (13), *Pavel* (26), *Tonda* (29). V nářeční formě je zastoupen téměř důsledně typ lokálu množného čísla s koncovkou – ach/ -ách: *po dělnických hřbetach* (89), *po kancelarach* (116), *na iných patrach* (136), *jezdi na kolečkových bruslach* (38). U skloňování zájmen se setkáváme s typy *pobuřuješ jich* (29), *jako by se jednalo o něho* (77), *na tym* (68). Důslednější jsou obecně české formy u číslovek: *vyfasoval jsem čtyry* (52), *osumašedesaty* (109). Příznačným je chybějící rozdíl mezi významem příslovci „kde – kam“, např. *protože nevěděl, kde která díra patří* (31), *to jsi nevěděl, kde s hlavou* (a13), podobně

pak „sem - tady“: *já jsem tady přišel proto, abych si vydělal na auto* (37). Adverbium „nejdřív“ je zastoupeno tvarem řadové číslovky: *první se převlečem* (123). Příslovce „odtud“ má podobu: *s tamtud' dostal* (67).

Dále pozorujeme tentýž jev jako v hláskosloví – některé znaky, jimiž se oblast ostravské nářeční podskupiny vyznačuje, v našem textu chybí, např. sloveso „být“ má v přítomném čase složené formy: *ja sem je, ty si je, my zmy su*. Ústup prostředků, které jsou lokálně velmi omezené, je hlavní příčinou stírání nářečních rozdílů a následného vzniku interdialektu (nespisovný útvar národního jazyka typický pro větší regiony).

V řeči postavy Ivana se v instrumentálu osobního zájmena „my“ setkáváme s tvarem: *s náma* (12). Dle J. Balhara (2002) se však tato varianta vyskytuje vždy jako dubletní jen v oblasti tvaru *námi*, tedy v Čechách. Na území Moravy je typický pouze tvar *nama*, popř. *nami*. Podobně je tomu v pásmu vedlejších postav, kde jsme našli vulgarismus „chcát“ ve 3. os. j. č. indikativu přezenta ve tvaru: *kde se každý vychči* (44). K. Fic (2002) registruje pro oblast Ostravska pouze tvar „ščí“.

5.4 SYNTAKTICKÁ ROVINA

Jak již bylo zmíněno výše, syntaktická stavba uměleckých textů je velice variabilní. Autoři využívají široké škály syntaktických prostředků, které jsou vždy použity tak, aby plnily autorský záměr.

5.4.1 PÁSMO POSTAVY IVANA

Při dialogu jde především o věty jednoduché, hojně se uplatňují věty tázací, přičemž převažují otázky doplňovací: *kde se smýkáš?* (10), *Jak to děláš?* (49), *Josef, jak to, že to je ještě teplé?* (63), *Kde su kluci?* (64), *Kde maš kahan?* (73), *A můžete mi říct, jaké důvody k tomu komise měla?* (87). Objevuje se i typ otázky řečnické: *A kdys viděl, že by mu nešmakovalo?* (15). Určitý citový stav vyjadřují věty zvolací: *Letos budu žádat zas!* (25). Lze nalézt i věty vyjadřující rozkaz, výzvu nebo pokyn: *Ještě pár dir a ládujem!* (11), *Nic se nestarej!* (11), *Skoč mi na hajcman!* (25), *Pod' sem!* (54), *Drž hubu!* (58).

Přirozený postup našich formulací je ten, že vycházíme od známého k neznámému. Obecně tedy platí, že mluvčí klade východisko výpovědi na počátek a jádro (novou

informaci) výpovědi na konec věty. Takto jsou realizována zpravidla projevy předem uvážené, citově neutrální nebo vyprávění. Naopak je tomu ve vzrušených, zejména v mluvených projevech, kdy mluvčí vysloví to podstatné co nejdříve, a okolnosti, které jsou z jeho hlediska méně důležité, dodává později. Podobně je tomu u slovosledu, kdy jednotlivé výrazy následují v určité posloupnosti. V oznamovacích větách je základní slovosled: podmět – přísudek – předmět. Ten se však může v závislosti na kontextu či funkci výpovědi měnit: *A zdá se mi, že nějak toho moc víš!* (25).

Typickým znakem mluveného projevu je v syntaktické rovině užití zájmeného podmětu: *já tě osprchuju* (46). Ze spojovacích prostředků se od spisovného jazyka liší příčinná spojka *bo* (172).

5.4.2 PÁSMO POSTAVY JOSEFA

V mluvě Josefa jsou velmi časté věty zvolací: *Hadej!* (47), *Seru jim na jejich svačtinu!* (48), *No počkej!* (75), *ŘEDITEL JE KURVA!* (147), *KOMUNYSTY SU KURVI!!!!* (147), *TO JE ŘEDITEL JAK DUPE SEKRETAŘKU!!!!* (147), *Už je to tak!* (151), *Do řiti!* (153), *Chuj s jakysima hrubkami!* (158), u některých vět grafické odlišení v podobě velkých písmen a velkého počtu vykřičníků umocňuje obsah výpovědi. Jak můžeme vidět, v tomto typu vět se setkáváme s řadou vulgarismů (viz kapitola Expresivní příznak) a s několika gramatickými chybami. Tento stav je dán buďto autorovou snahou postihnout nižší úroveň vzdělání postavy, nebo úsilím o věrné zachycení hláskoslovné nářeční varianty (splynutí *i* a *y* v jedno *i*). V mnohem menší míře se vyskytují věty tázací, resp. otázky doplňovací: *Kolik máš odkruceneho?* (51), *Jak to myslíš?* (75) nebo otázky řečnické: *Myslíš, že se chcu otrut?* (48), *Kdo je u tebe příživník?* (52). Na některé z nich dostáváme ihned odpověď: *No, co narobiš. Nic!* (151).

5.4.3 PÁSMO POSTAVY LUŽKA

Vedle již tradičních vět tázacích: *Zítř mi uděláš taky bazén?* (46) a vět zvolacích: *Jeden metr, to je málo!* (57) se v mluvě Lužka setkáváme se zájmeným podmětem: *já jsem nějaký Lužek z Přerova* (37), *Já nevím!* (45), *Já za to nemůžu!* (45). Objevuje se také elipsa: *Čestné pionýrské!* (157).

5.4.4 PÁSMO AUTORA

Pro pásmo autora je z hlediska syntaktických vztahů typické užití vedlejších vět předmětných: *věděl jsem, že je fakt poslední* (332), *přemýšlel jsem o tom, že za zbylé peníze se budu muset najíst* (332), *napadlo mě, že v nejhorším případě prodám nějaké oblečení* (332), *nevěděl jsem, jakým způsobem mám peníze z KANADY dostat* (332), *při pomyšlení na to, že se budu muset zase bez cíle potloukat s kabelou* (333), *rozhodl jsem se, že půjdu večer na nádraží* (338), *napadlo mě, že bych měl jít do hotelu* (339) a přívlastkových: *v hotelu jsem se díval do přihrádky, nad kterou visel můj klíč* (332), *šel jsem do jídelny, kde jsem se tak praštil do hlavy* (333), *moje holka, která mě taky finančně podporovala* (336), *ženská, kterou už jsem tam několikrát předtím viděl* (339). Můžeme vidět, že vedlejší věta předmětná bývá připojena zpravidla spojkou „že“. V případě vedlejších vět přívlastkových se jedná o vztažné zájmeno „který“.

Slučovací poměr bývá ztvárněn parataktickou souvětňnou formou. V autorské řeči převládá základní slučovací spojka „a“, např. *Nohou zavadil o pásovou konstrukci a švihl sebou.* (141), *Na šachtu přišlo asi sto Poláků a dva jsem dostal přidělené do party.* (229). Vedle této se uplatňuje také asyndetické spojení, např. *Sloj se najednou zúžila, uhlí bylo rozmočené, tak jako i slepenec.* (60). Řidčeji se vyskytují souřadná souvětí v poměru jiném, např. *Obetnout ho zprava nepřipadalo v úvahu, protože tam byly pestré vrstvy.* (65). Z uvedených příkladů je patrné, že v řeči vypravěče se uplatňují spojovací výrazy, jež jsou příznačné pro mluvený nepřipravený projev.

Dominuje objektivní pořádek slov. Zcela výjimečně se můžeme setkat se subjektivním, jež nalzáme zejména ve druhé (exilové) části knihy: *Nakonec jsme museli pozvat z Dukly nějakého experta, který měl s tím zkušenosti.* (34), *Zašel jsem na poštu, směnil peníze a měl jsem v plánu někde se najíst.* (267), *Ten, když vypil svojí dávku, tak nebylo radno něco špatného mu říct* (301), *Po pravé straně přes cestu jsem si všiml restaurace, kde obsluha byla venku.* (320), *já jsem si teprve uvědomil, jaký to jsem vlastně cypa kus* (422).

Krátké po sobě jdoucí věty zvyšují napětí v textu: *Praštili jsme sebou o počvu a já jsem hmatal po masce. Všude bylo plno prachu a nebylo vidět na krok. Směrem od čelby se ozývalo nějaké praskání. Posadil jsem se a svítil do čelby, ale nic nebylo vidět. Když se prach trochu rozptýlil, vstal jsem a šel na čelbu. Najednou jsem strnul, že by se ve mně krve nedořezal.* (64).

Z dalších jevů jsme v syntaktické rovině pozorovali užití atributu „ten“: *zkusím zavolat ještě tomu Hutkovi* (333), zájmenný podmět: *já jsem napsal velký arch papíru* (336) a elipsu: *po šichtě jednoho na ex* (15).

5.4.5 PÁSMO VEDLEJŠÍCH POSTAV

V syntaktické rovině ostatních postav se objevuje množství vět tázacích, a to zjišťovacích: *Nemáš na slivku?* (9), *chceš si přivydělat nějaký ten grejcar?* (16), *Je to pravda?* (31) nebo doplňovacích: *Kolik te alpy tam mam vlet?* (10), *Jaké máte číslo známky?* (19), *Viš kolik on má tříd?* (23), *Kde si to byl Petře letos?* (38). Nalézáme také otázky řečnické: *Od které doby jsme si potykali?* (16), *Nemáte těch palníků trochu málo?* (16), *Jak to se mnou mluvíte?* (19). Objevují se rovněž věty zvolací: *A zase sme v té skurvené dŕe!* (9), *Vy jste nějaký chytrý se mi zdá!* (16), *To by to tu na té šachtě za chvíli vypadalo!* (27), *Eště ty začínej!* (30), *Hoši, je po nim!* (59), *Šak to znaš!* (67), *To je on!* (85) a rozkazovací: *Ivan, ber mu tu flašku, nebo on ju vyžere!* (14), *Tu lutnu přidáte, a to hned!* (20), *Soudruhu předáku, nařizuju vám přidat větrný tah!* (20), *To tu nebudem probírat!* (24), *Pod' vrtat!* (30), *Ládujem!* (30), *Poslouchej!* (41). Ze spojovacích prostředků se vyskytuje příčinná spojka *bo* (14).

Nadto se můžeme setkat se zájmenným podmětem: *ja si myslim* (42), *já tě to učím na suchu tak dlouho* (45) nebo se subjektivním pořádkem slov: *Posluchaj, nech si tych urážek, nebo možeš na to šeredně doplatit!* (89), *Nó tak už konečně toho nech!* (422). Zaznamenáváme nadměrné užití přívlastku „ten“: *ta Jugoška, ta ti vyjde sto procent* (239). Ve vyjadřování postav jsme pozorovali také elipsu: *Pozor!* (71).

5.4.6 SHRUTÍ

Z uvedených příkladů vidíme, že v řeči jednotlivých postav se uplatňují rysy, jež jsou charakteristické pro mluvený projev, např. častý výskyt zájmenného podmětu, nadměrné užití atributu „ten“, popř. vynechání části výpovědi (elipsa), převaha vět jednoduchých apod. V autorské řeči naopak dominují souvětí. Vedlejší věty bývají zpravidla předmětné, připojené spojkou „že“, nebo přívlastkové uvozené vztazným zájmenem „který“. V parataktickém spojení (souvětí souřadné) zaznamenáváme mezi větami hlavními nejčastěji poměr slučovací

vyjádřený základní spojkou „a“, popř. spojením asyndetickým. Vedle objektivního pořádku slov se výjimečně objevuje i subjektivní. Ke zvýšení napětí přispívá řazení krátkých vět jdoucích v rychlém sledu za sebou.

5.5 LEXIKÁLNÍ ROVINA

Slovní zásoba každého jazyka je z hlediska rozlišení výrazových prostředků daleko bohatší než jiné jazykové roviny (hláskoslovná, tvaroslovná, syntaktická), a to nejen díky počtu lexikálních jednotek, ale také díky složitosti vztahů, které mezi nimi existují.

Východiskem pro klasifikaci jazykových jednotek je příznakovost. Za neutrální (nepříznakový) lexém pokládáme lexém spisovný, stylově a dobově nezabarvený a neexpresivní. Ostatní lexémy jsou příznakové a právě jimi se v této kapitole zabýváme. Analýzu zkoumaného textu provádíme na základě příslušnosti výrazů k jednotlivým útvarům a poloútvaram národního jazyka, expresivity, spojení s některou stylovou oblastí apod.

Nejprve vždy obecněji pohovoříme o tom kterém lexikálním jevu, jenž se pro Landsmannův styl jeví jako typický. Následně přistoupíme k rozboru slovní zásoby konkrétních postav.

5.5.1 DOBOVÝ PŘÍZNAK

V textu se setkáváme i s výrazy dobově příznakovými, a to především v pásmu vypravěče a v řeči vedlejších postav. Jedná se o slova zastaralá (archaismy), např. *klouzek* (10), *širák* (46), *šuměnka* (122), *lapiduch* (149) nebo slova, která jsou vyřazena z užívání zánikem příslušné reálie (historismy), např. *grejcar* (18), *troky* (78). Zároveň se v autorské řeči objevuje i jeden neologismus, díky němuž nabývá vyjádření na originalitě: *protože jsem nemohl vystát to jejich jakobysenicnestalo* (394).

5.5.2 STYLOVÝ PŘÍZNAK

Bez ohledu na to, jak dlouho se výraz v komunikaci užívá, můžeme jako stylový příznak hodnotit samu cizost lexému. Při jazykovém kontaktu, ať už přímém nebo

zprostředkovaném, dochází k přejímání jazykových jednotek z jednoho jazyka do druhého. V závislosti na míře přizpůsobení dělí Z. Hladká (1995) přejatá slova do třech kategorií: lexikální jednotky, které si zachovávají svůj původní pravopis, např. *discjockey* (323), *cogniac* (401, 424); lexikální jednotky, které dosud pocítujeme jako cizí, po stránce formální (zejména pravopisné) často kolísající, např. *kántry* (425) a lexikální jednotky přizpůsobené českému jazykovému prostředí natolik, že se vytratilo povědomí o jejich cizím původu, např. *košila* (39).

B. Skalka a M. Nekula (2002) rozlišují dvě skupiny: výpůjčky staré, které jsou pevně začleněné do lexika a zároveň jsou foneticky, gramaticky a morfologicky plně přizpůsobené (nejsou tedy vnímány jako cizí), např. *osel* (439), a výpůjčky nové, jež nejsou zcela adaptované. V próze *Pestré vrstvy* nalézáme početnou skupinu slov ukazujících na německý vliv, avšak objevujeme rovněž několik přejímek z jazyků jiných. Významy uvedených výpůjček čerpáme z publikace J. Huga (2009) a z Českého etymologického slovníku (2001).

5.5.2.1 GERMANISMY

Slova adaptovaná z němčiny většinou přijata do spisovného jazyka nebyla, avšak dle Marie Krčmové (2008) se v běžném úzu vyskytují. Pro svou expresivnost dnes fungují i v komunikaci celospolečenské. V našem textu nalézáme germanismy obecné povahy, např. *na ksicht* (304), *kšeft* (251), *fotr* (19), ale také řadu výrazů majících svůj původ v oblasti řemeslnických slangů (viz kapitola Sociálně příznakové lexémy).

5.5.2.1.1 Pásmo postavy Ivana

V pásmu řeči Ivana nalézáme substantiva: *fotra*³⁸ (19), *šlus*³⁹ (28), *fajer*⁴⁰ (138). Místo slovesa „přemýšlet“ nebo „snažit se něco vyřešit“ je použito sloveso: *špekuloval jsem*⁴¹ (11). V okamžiku, kdy se Ivan udivuje Josefovu umu se vždy s někým pohádat či někoho vyprovokovat, užívá sloveso: *vyštenkrovat*⁴² (86).

³⁸ Něm. Vater – otec.

³⁹ Něm. Schluss – konec.

⁴⁰ Něm. Feuer – oheň.

⁴¹ Něm. spekulieren – přemýšlet, hloubat, spekulovat.

⁴² Něm. stänkern – rýpat, šťourat, provokovat.

5.5.2.1.2 Pásmo postavy Josefa

Místo podstatného jména „chut“ se objevuje: *dostane šmak*⁴³ (168). Vypráví-li Josef o svém životě stráveném po různých věznicích po celé republice, volí obrat: *vždycky mě zalochuju*⁴⁴ (53). Dohodnuté setkání na rozlučkovém večírku potvrzuje slovy: *tak pasuje*⁴⁵ (218).

5.5.2.1.3 Pásmo postavy Lud'ka

V Lud'kově mluvě jsme nenalezli žádný germanismus.

5.5.2.1.4 Pásmo autora

Autorská řeč obsahuje s menšími obměnami několik již uvedených výrazů, např. *štenkrovali* (34), *nepasuje* (34), *pívko šmakovalo* (264) nebo *to bude šlus* (281). Vedle těchto se objevuje např. *fachat*⁴⁶ (9, 232) ve významu pracovat, *nafasovat*⁴⁷ (10), *fasované* (10) ve smyslu brát příděl, obdržet pro služební potřebu. Směs tabáku, rumu a alpy je označována jako *mišung*⁴⁸ (11). Zaznamenali jsme také: *halt*⁴⁹ (15), *raportoval*⁵⁰ (15), *nabifloval*⁵¹ (16), *jak jsme pucovali*⁵² *pasy* (95), *licovat*⁵³ (102). Ve smyslu „vzpřičit se“ je užito verbum *šprajcla se*⁵⁴ (119), místo „zahlédli“ *zmerčil*⁵⁵ (120) a „povaha“ je *nátura*⁵⁶ (225).

V Holandsku se Ivan seznamuje v restauraci se ženou jménem Kateřina. V okamžiku, kdy společně odchází a její pes ji táhne za sebou, užívá autor obratu *musel jsem jí helpnout*⁵⁷

⁴³ Něm. Geschmack – chuť, příchut', schmecken – chutnat.

⁴⁴ Něm. Loch – díra, brloh, vězení.

⁴⁵ Něm. passen – hodit se.

⁴⁶ Něm. Fach – obor činnosti.

⁴⁷ Něm. fassen – brát.

⁴⁸ Něm. Mischung – směs.

⁴⁹ Něm. halt – zastav!, halten – držet.

⁵⁰ Něm. Rapport – hlášení, zpráva.

⁵¹ Něm. büffeln – tvrdě se učit.

⁵² Něm. putzen – čistit.

⁵³ Viz passen.

⁵⁴ Něm. spreizen – podpírat.

⁵⁵ Něm. bemerken – upozorovat.

⁵⁶ Něm. Natur – přirozenost, povaha.

⁵⁷ Něm. helfen – pomoci.

(275). Následuje pozvání do jejího bytu, který Ivan hodnotí slovy: *normální kvartýr*⁵⁸ (276). Další germanismy jsou např. *tringelt*⁵⁹ (269), *vycaloval*⁶⁰ *jsem mu prachy* (309), *dali se zverbovat*⁶¹ (311), *spakovat*⁶² *svoje věci* (402), *grimasy*⁶³ (404). Život exulanta přináší i jisté „povinnosti“, např. každý měsíc se ohlásit na policii. Tato činnost je obvykle vyjádřena následujícím způsobem: *v úterý jsem se byl zameldovat*⁶⁴ *na fízlech* (421). Štědrý den tráví Ivan u svých přátel, Dany a Jarka. Po večeři následuje rozdávání dárků. Kromě sady propisek dostal Ivan i *schrijfblok*⁶⁵ (443).

5.5.2.1.5 Pásmo vedlejších postav

Řeč vedlejších postav je co do užití germanismů shodná s řečí Ivana, Josefa atd. Nalézáme variace u již známých: *Josefovi šmakuje* (15), *foter* (37), *poraportovat* (70). Je-li sloj tvrdá, vrtají se do uhlí díry pro dynamitovou nálož. Do té se pak vkládá zápalka s tzv. palníkem (upřesňujeme v kapitole Dialektismy). Zapaluje se pomocí elektrické jiskry. Někdy se stane, že se horníci provrtají do vedlejší štreky, kde mohou být přítomny nebezpečné plyny, např. metan. V takovém případě by mohlo dojít k výbuchu. Pro tuto situaci mají postavy ustálenou vazbu: *vyletíme do luftu*⁶⁶ (71). Nově se objevuje *flastr*⁶⁷ (87), a to ve významu trest.

5.5.2.2 JINÉ JAZYKY

V řeči Ivana objevujeme např. *v kolektivu*⁶⁸ (21) nebo *aféra*⁶⁹ (168). V pásmu postav Josefa a Luďka zaznamenáváme: *po injekci*⁷⁰ (67) a *hazardujeme*⁷¹ *životama* (213). Jelikož

⁵⁸ Něm. Quartier – byt.

⁵⁹ Něm. Trinkgeld – spropitné.

⁶⁰ Něm. zahlen – platit.

⁶¹ Něm. werben – dělat nábor.

⁶² Něm. packen – balit.

⁶³ Něm. Grimasse – škleb, stažení obličeje.

⁶⁴ Něm. melden – ohlásit, přihlásit.

⁶⁵ Něm. Schreibblock – psací blok.

⁶⁶ Něm. Luft – vzduch.

⁶⁷ Něm. Pflaster – náplast.

⁶⁸ Z lat. collēctīvus – sebraný (význam „pracovní či zájmová skupina“ se rozšířil z ruštiny po r. 1945).

⁶⁹ Z fr. affaire – záležitost, aféra, nepříjemná věc.

⁷⁰ Z lat. inieciō – vstříknutí látky do těla.

⁷¹ Ze středofrancouzského hasart – hra založená jen na náhodě, riskantní čin.

autorská řeč není omezena pouze na jednotlivé repliky, nalézáme zde o mnoho více přejímek z jiných jazyků, např. *móda*⁷² (9), *experti*⁷³ (10, 35), *komplikovanější*⁷⁴ (11), *mít nejvyšší kvalifikaci*⁷⁵ (15), *nesnížil jeho autoritu*⁷⁶ (16), *prémie*⁷⁷ (34), *získat rutinu*⁷⁸ (36), *ohlásit dispečerovi*⁷⁹ (59), *formulář*⁸⁰ (87), *fantazirování*⁸¹ (110), *nesmyslné numero*⁸² (147), *sadista*⁸³ (205), *paragraf*⁸⁴ (207), *v groteskách*⁸⁵ (216), *tuzéry*⁸⁶ (240). Pro exilovou část jsou příznačné tyto výpůjčky: *pasažéři*⁸⁷ (247), *recepce*⁸⁸ (249), *kolega*⁸⁹ (251), *malér*⁹⁰ (255), *armáda*⁹¹ (255), *program*⁹² (257), *absolutní*⁹³ (258), *nacionále*⁹⁴ (259), *perfektní*⁹⁵ (265), *akcent*⁹⁶ (270), *deportovat*⁹⁷ (279), *zdeprimované*⁹⁸ (281), *katastrofa*⁹⁹ (282), *zafixovat*¹⁰⁰ (283), *nervózní*¹⁰¹ (287), *suvenýr*¹⁰² (290), *vizáž*¹⁰³ (307), *box*¹⁰⁴ (233), *striptýz*¹⁰⁵ (398), *šofér*¹⁰⁶ (424, 433),

⁷² Z fr. mode – způsob (oblékání).

⁷³ Z lat. expertus – zkušený.

⁷⁴ Viz komplikovat – z lat. complicare – svinout, splétat.

⁷⁵ Ze středolatinšského qualificare – blíže určovat.

⁷⁶ Z lat. au(c)tōritās – platnost, hodnověrnost.

⁷⁷ Z lat. praemia, což je pl. od praemium – kořist, odměna.

⁷⁸ Z fr. routine – zběhlost, vyšlapaná cesta.

⁷⁹ Z angl. dispatcher - z dispatch – odesílat, odbavovat.

⁸⁰ Z lat. formullārius – týkající se (právních) formulí.

⁸¹ Viz fantazie – z lat. phantasia - z ř. fantasiā - od fantazómai – objevuji se, ukazují se.

⁸² Z it. numero – číslo.

⁸³ Viz sadisums – z fr. sadisme (konec 19.st.) podle jména markýze de Sade (konec 18. st.), v jehož románech se popis sexuální praktik s trýzněním partnera poprvé objevuje.

⁸⁴ Z pozdnělatinského paragraphus – znaménko označující odstavec.

⁸⁵ Z it. (pittura) grottesca – jeskynní (obraz).

⁸⁶ Z fr. douceur – sladkost.

⁸⁷ Z fr. passager - od passage – přechod.

⁸⁸ Z lat. receptiō – přijetí, převzetí.

⁸⁹ Z lat. collēga – druh v úradě, spoluúředník.

⁹⁰ Z fr. malheur (z mal – špatný a heur – štěstí).

⁹¹ Ze šp. armada - z lat. armāta – ozbrojená (skupina lidí).

⁹² Z ř. prógramma – vyhláška, denní pořad.

⁹³ Z lat. absolūtus – úplný, naprostý.

⁹⁴ Z lat. nātiō (genitiv nātiōnis) – narození, rod.

⁹⁵ Z lat. perfectus – hotový, dokonalý.

⁹⁶ Z lat. accentus – od accinere – přizpěvovat, přizvukovat.

⁹⁷ Z lat. dēportāre – odnést, odvézt.

⁹⁸ Viz deprese - z lat. dēpressiō - od dēprimere (příč. trp. dēpressus) – stlačovat, stísňovat.

⁹⁹ Z ř. katasrofé – převrat, konec, pád, záhuba.

¹⁰⁰ Ze středolatinšského fixare - od lat. fixus – pevný.

¹⁰¹ Z lat. nervōsus – silný, svalnatý (dnešní význam v evropských jazycích asi od 18. st., v souvislosti s terminologickou specifikací lat. nervus).

¹⁰² Z fr. souvenir - od slovesa se souvenir – vzpomínat si.

¹⁰³ Z fr. visage - od starofrancouzského vis – tvář, zrak.

¹⁰⁴ Z angl. box – krabice.

¹⁰⁵ Z angl. strip-tease (složeného ze strip – stáhnout, svléknout a tease – škádlit, dráždit).

¹⁰⁶ Z fr. chauffeur – původně topič (vývoj významu topič → řidič vyšel ze spojení chauffeur de locomotive – topič (a řidič) na lokomotivě.

*drink*¹⁰⁷ (441), *ateliér*¹⁰⁸ (447). Kromě již uvedených přejímek v promluvách vedlejších postav objevujeme např. *hokejista*¹⁰⁹ (27), *agresivní*¹¹⁰ (78), *problém*¹¹¹ (98), *individua*¹¹² (145), *simulanta*¹¹³ (181), *s anginu*¹¹⁴ (181).

5.5.2.3 SHRUTÍ

Veškeré germanismy, které jsme v mluvě postav nebo v autorské řeči zaznamenali, hodnotíme z hlediska příslušnosti k jednotlivým útvarům národního jazyka jako prvky obecně české s příznakem expresivním (např. *šlus*, *fachat*, *mišung*, *zmerčil*). Užívá-li Landsmann výpůjček z jiných jazyků, jedná se zpravidla o slova spisovná, neutrální. Co do četnosti, převažují přejímky z latiny (např. *kolektiv*, *kolega*, *akcent*), přičemž řadu z nich zprostředkovala němčina (např. *experti*, *premie*, *perfektní*, *problém*). Následují romanismy, z nichž nejhojnějším zdrojem se stala francouzština (např. *afera*, *suvenýr*, *vizáž*), méně obvyklým pak italština (např. *numero*) a španělština (např. *armáda*). Registrujeme také několik anglicismů (např. *striptýz*, *drink*).

5.5.3 EXPRESIVNÍ PŘÍZNAK

Expresivitou rozumíme aktuální citový nebo hodnotící postoj mluvčího ke sdělované skutečnosti. K nositelům expresivity patří mimo jiné neobvyklé hláskové kombinace, např. *hňup* (112), nebo určité prvky slovtvorné, jako jsou přípony –oun, –izna: *drzoun* (211), *hamoun* (225), *chrapoun* (313), *žvastoun* (349), *babizna* (151).

V rámci lexikálních expresiv rozlišujeme: eufemismy, např. *společensky unavení* (360), disfemismy, např. *zdechnul* (60), augmentativa, např. *dobračisko* (77), hypokoristika, např. *brácha* (25, 400), slova hanlivá a znevažující, např. *flákat se* (274), slova zhrubělá, popř. vulgarismy, např. *kurevsky zdupaný* (28), *bordel* (117). Podrobněji viz níže.

¹⁰⁷ Z angl. drink – nápoj.

¹⁰⁸ Z fr. atelier – ze starofrancouzského atelier – od astele – tříška, původně tedy místo s množstvím třísek, z toho pak truhlářská dílna a z toho umělecká dílna (dnešní význam).

¹⁰⁹ Viz hokej – z angl. hockey.

¹¹⁰ Viz agrese – z lat. aggressiō – od aggredī – napadat.

¹¹¹ Z lat. problēma – z ř. problēma – sporná věc.

¹¹² Z lat. individuūm – nejmenší část hmoty, pak jednotlivá věc a později jednotlivec.

¹¹³ Viz simulovat – z lat. simulāre – napodobit, předstírat.

¹¹⁴ Ze středolatinšského angina – od angere – dusit, svírat.

5.5.3.1 VÝRAZY S PŘÍZNAKEM Kladným

K výrazům s kladným citovým příznakem patří slova užívaná v důvěrném styku blízkých osob (tzv. familiární slova), domácké obměny vlastních nebo obecně příbuzenských jmen (tzv. hypokoristika), slova používaná dětmi nebo dospělými v rozhovoru s dětmi (tzv. dětská slova) nebo slova zjemňující (eufemismy, meliorativa). Častým rysem kladně zabarvených slov je deminutivnost .

5.5.3.1.1 Pásmo postavy Ivana

V Ivanově mluvě zaznamenáváme např. *inženýrci* (83) nebo *pro maminčine mazličky* (205). V obou případech se jedná o zdobněliny, avšak jsou užity v lehce ironickém smyslu, nejde tedy o typický příklad výrazů s kladným příznakem. Uvádíme je zde proto, abychom si ukázali, že deminutiva neslouží výlučně k vyjádření kladné expresivity.

5.5.3.1.2 Pásmo postavy Josefa

U Josefa nalézáme dva výrazy s kladným příznakem, např. *korunky* (116) a *frajírek* (194). Deminutivum „frajírek“ je užito v situaci, kdy Josef poprvé navštíví hodinu kurzu autoškoly. Tímto pojmenováním je označen školitel, jenž se ujímá všech příchozích. Vhodným způsobem je vystižen Josefův první dojem z instruktora a také to, jak na něj nahlíží, tedy jako na někoho, kdo pro něj není žádnou autoritou.

5.5.3.1.3 Pásmo postavy Lud'ka

Lud'kova řeč neobsahuje žádná slova s kladnou expresivitou.

5.5.3.1.4 Pásmo autora

Zdobněliny obsahující v sobě nádech jízlivosti se objevují i v pásmu autora, např. *štajgříček* (15), *svatoušek* (222). Deminutiva jsme zaznamenali i v několika ustálených spojeních, např. *měli jsme všichni malé dušičky* (62), *k ředitelovi na kobereček* (84),

ku doktorovi na včeličky (95). Dále se setkáváme s *campřík* (148), *cupital mlčky vedle mě* (174), *dobrotky* (203).

Ve druhé části knihy jsou to např. *slůvko* (249), *krasotinka* (263), *cypovinky* (263), *něco žvatlala* (279), *holubi, kteří mi pocupitávali kolem nohou* (299), *vycupital drobnýma krůčkama kolem recepce* (302), *žertíky* (302), *dobrotka* (360), *voříšek* (361), *mamince* (441), *blondýnka* (423). Setkáváme se rovněž s ustálenými kombinacemi, např. *výcvik nebyl žádné peříčko* (310), *do žákovské knížky* (441), *větrací okýnko* (417), nebo se sarkasmem majícím formální podobu deminutiva, např. *machřící* (356).

5.5.3.1.5 Pásmo vedlejších postav

Ve vyjadřování vedlejších postav jsme zaznamenali např. *voňavečky* (78).

5.5.3.2 VÝRAZY S PŘÍZNAKEM ZÁPORNÝM

V úvodu této podkapitoly je potřeba poznamenat, že prostředky se záporným citovým zabarvením dělíme do dvou skupin - první tvoří výrazy pejorativní a zhrubělé, druhou pak slova hrubá (tzv. vulgarismy). Kritérium pro hodnocení stupně vulgarity je velice relativní, neboť postupem doby se tabuizace vulgárních výrazů stále více oslabuje, tzn. to, co bylo dříve společenskou konvencí odsouzeno jako zcela nepřijatelné, může dnes plnit funkci „pouze“ slova zhrubělého. Proto v naší práci neuvádíme žádné měřítko, podle kterého bychom pojmenování zařadili do té které skupiny. Při diferenciaci vycházíme z toho, zda daný výraz náleží do oblasti sexuální, análně-vylučovací, popř. náboženské (viz níže), či nikoli. Pokud ano, uvádíme ho ve skupině „Vulgarismy“. V opačném případě je zařazen do kategorie „Výrazy pejorativní a zhrubělé“.

5.5.3.2.1 Výrazy pejorativní a zhrubělé

5.5.3.2.1.1 Pásmo postavy Ivana

Proti málo početným deminutivům nalézáme několik slov s negativním citovým příznakem, např. *strašpytlové* (20), *šasku počmáraný* (20), *s nějakým negramotem* (25), *blbe kecy* (89), *jelito* (138), následují nadávky, např. *pizda* (154), *semetrika* (166), *lulino* (176),

grazl (205), *kripl* (215), *sketa* (239). Ve významu „ústa“ Ivan užívá pojmenování *fekal* (57) nebo *rozkopal hubu* (31), „hlava“ je *makovice* (104) a „nos“ *rypak* (170).

S pejorativními výrazy se setkáváme také ve vnitřním monologu postavy, a to v části exilové, např. *jestli ste buci* (445). Tímto označením chápeme muže s homosexuální orientací. Jako parazitní výraz nachází uplatnění slovo *kurva* (260).

5.5.3.2.1.2 Pásmo postavy Josefa

Hovoří-li Josef s Luďkem, užívá s oblibou větu: *zavři ten svůj fekal* (101). Svoji manželku označuje jako *blba maďara* (48), ostatní ženy pak jako *hajtra* (114) či *prasnice* (168). Za méně expresivní slova (vezmeme-li obecně v úvahu Josefovo vyjadřování) považujeme např. *fizl* (51), *uchyl* (52), *šašek počmarany* (146), *jebaky* (148), *pro zdechlíny* (152), *kebule* (154), *hnusovina* (155), *pindat* (190), *šel na hajzel* (195), *papalaš* (220). Lékaře, jenž nemá dostatečnou kvalifikaci, nazývá *zvěrolekař* (180). Místo „úst“ volí pojmenování „pysk“, např. *sušit pysk* (114), *zavřít pysk* (195).

5.5.3.2.1.3 Pásmo postavy Luďka

V pásmu postavy Luďka byl nalezen pouze jeden výraz se zápornou expresivitou: *chuligán* (101).

5.5.3.2.1.4 Pásmo autora

Příslušníci Komunistické strany Československa jsou nejčastěji *komouši* (14), *bonzák bolševický* (16), *bonz* (212), *blbeček* (16), *blb* (16), *pabl* (16), *blbánek* (20), *blbe mozky některých lampasaku* (205). Pro „nesmysl“ užívá slova jako *kraviny* (38) nebo *cypovina* (39), „toaleta“ je *hajzl* (15) a nedobré pití *břečka* (15) či *blaf* (81). Pro označení „varlat“ používá apelativa, např. *přimaloval kule* (147) nebo *Držel si vajca a skuhral*. (212). V řeči autora se dále objevují výrazy *smrad* (9), *chlást* (9), *skurvený život* (10), *žral* (10), *blbě* (11), *sprostáčina* (17), *čumí* (23), *blbý* (26), *nabil si tlamu* (31), *svinstvo* (35), *vychrápat* (111), *průser* (209), *chrchel* (204), nadávky, např. *takového cypa* (16), *hajzl* (19), *pako* (25), *pako k pohledání* (83), *volové* (30), *buzik* (95), *prasník* (115), *pedau* (230), *děvka* (234), méně

expresivní je označení pro přecitlivělého člověka: *fajnula* (13), dále pak *sprosták* (14), *vyhucí* (19), *výrostek* (128), *chytroš* (210).

V exilové části nalézáme hojnost výrazů typu *putyka* (261), *pitomé ksichty* (265), *starožitné tretky* (269), *do hašiš doupěte* (271), *bylo mi z toho všeho na blití* (273), *rozbít mu tlamu* (279), *dvoudenní žranici* (301), *pruh hajzlpapíru* (302), *nechala udělat na ksicht plastiku* (304), *kravál* (316), *žrádlo* (318), *bufěťáci* (319), *vyblije* (360), *v jakém jsem srabu* (378), *zatracené centrum* (366). Příslušníci policie, popř. jejich budova, jsou označováni jako *fízl* (260), *Ty fízle zapráskaný!* (318), *fízlárna* (411), *zameldovat na fízlech* (421), *přihlásit na fízlárnu* (424). Jde-li o život, pak se užívá vazba *šlo o držku* (312). Ivanovo „dočasné“ ubytování je označováno jako *smradinec* (266) nebo *ubytovny, které se mi čím dál tím víc hnusily* (271). Ženy, resp. ženu, nazývá autor jako *krávy* (278), *mrcha* (296), *vyšeptaná vrba* (304), *stará hajtra* (306), *potvora* (345), *bloncka* (417). Hovoří-li vypravěč o částech těla, pak užívá zpravidla *kebule* (392), *palice* (318, 411, 439), *kozy* (263). Objevují se nadávky typu *vůl* (264), *impotent* (265), *hovado* (360), *pako* (419), *kurva* (442), ale také ty, které nesou menší míru expresivity, např. *gauneři* (249), *za tím morousem* (277), *patolízalové* (311), *vesnický balvan* (374), *křupani* (377), *břídil* (442). Objevili jsme pejorativní pojmenování pro „černocho“, a to *negr* (311, 439). Oblíbenými výrazy se staly *očumovat* (319), *čumím* (386), *ženská na mě pořád blbě čučela* (303).

5.5.3.2.1.5 Pásmo vedlejších postav

V mluvě vedlejších postav se objevuje několik shodných či podobných nadávek s těmi, které jsme pozorovali v pásmu postavy Ivana, Josefa či autora, např. *buzerant* (92), *fízlak* (104), *hovado* (115), *zapařeny komouš* (212), *ty stara vyšeptana vrbo* (242). Nová pojmenování žen jsou např. *potvora* (78), *mora* (115), *mumija bleđa* (164), *ludra* (208). Další expresiva jsou např. *vyžrat* (14), *sprostárna* (18), *sketa* (22), *bonzovat* (22), *cycek* (39), *cucat se* (39), *kvadr cypa* (41), *skapat* (67), *kurevstvo* (82), *pruser* (84), *vykvákat* (212), *pyskovat* (237). Jsou přítomna i slova méně expresivní, např. *jsi kopa zapařeneho hnoja* (185), *kreatura* (212). Objevuje se pejorativum *kurva* (12), jenž se v určitých situacích stává opět výrazem parazitním. Značnou synonymii nalézáme u slova „ústa“, např. *ku hubě* (66), *držet pysk* (113), *pyščísko* (113), *Zavři tu svoju rudu tlamu!* (185). Ve významu „pokazit něco“ nalézáme např. *Dokurvili ste všechno co se dokurvit dalo!* (177).

Ve druhé části knihy jsme v přímé řeči jedné z postav (Jiří) zaznamenali oslovení *ty vole* (421) a nadávku *pitomec* (424) v replice postavy další (Eva).

5.5.3.2.1.6 Společné rysy

Sledovali jsme, jakých výrazů a slovních spojení je v díle užito v okamžiku, kdy horníci nadávají na „rudou vrchnost“, např. *tupé mozky* (16), *rudí psi* (32), *rud'och* (60), *pročistit cevky rudým mozkom* (88), *kurvy rude* (89), *rudá pakáž* (92), *paka se zarudlyma moznama* (117), *Ty kurvo komunisticka prašiva bonzačka!* (212).

Zároveň jsme pozorovali rozmanitou škálu synonym pro „být opilý“, např. *nadřeny jak hobel* (11, 377), *když měl vypité* (14), *ožrat se jak babuť* (54), *za chvílku jsem byl jak čiko* (82), *chytnul mě balanc* (82), *sem na mol* (83), *naprany* (103), *navaleny jak cyp* (104), *najebany jak Rus* (104), *pivo a rummy se nám vtláčili brzo na mozky* (121), *ožrat se* (161, 261, 274), *je navaleny* (182), *nabrat špičku* (193, 265), *už sem měl nabrane* (202), *byl jak motor* (234), *dostat balanc* (265), *ožralí jako štěňata* (311), *zpitý pod obraz* (354), *nabírat špicu* (442), *byl kapku líznutý* (449).

5.5.3.2.2 Výrazy hrubé (vulgarismy)

Při zkoumání vulgarismů jsme se inspirovali studií L. Ďuroviče (1996) „Typologie klení ve slovanských a sousedních jazycích“. Ve svém příspěvku rozlišuje tyto hlavní typologické oblasti: sexuální, análně-vylučovací, náboženskou a eschatologickou. Eschatologický způsob klení je založen na posmrtném životě člověka v pekle a týká se skandinávských jazyků (norštiny, švédštiny, dánštiny). V češtině ztratil typ náboženského klení svou expresivní hodnotu a byl nahrazen klením análně vylučovacím, přičemž určité zbytky existují dál jako slabá citoslovce, např. „hergot!“, „krucifix!“. V naší analýze nalézáme vulgární výrazy zejména z prvních dvou zmiňovaných kategorií.

5.5.3.2.2.1 Pásmo postavy Ivana

Čuráci (10), *Tak mě polub v řiť, ty chuju!* (12), *Ty si myslíš, že jsme nějaké vytrhané prdele?!* (13), *Jestli bude desítka, tak se na to vyserem.* (15), *vypal do piče* (20), *Čuráku!!!* (21), *Já jsem si jenom v duchu myslel o prdeli.* (23), *polub nas v prdel, pičo* (28), *vyser se*

na to (47), vy vozači jste obyčejně hovna (76), nedělej si z huby piču (88), Včera si utek z hospody jak sračka! (89), Idem robit, to je užitečnější, než se bavit s kupu hoven! (89), Tak se podívej, o kolik ste nas ojebali (129), Podívejme se na vychcanca! (210), stojí to za vyliž prdel (440). Opět objevujeme parazitní výraz, a to do prdele (295).

5.5.3.2.2.2 Pásmo postavy Josefa

Dobry? Chuja dobry. (48), Takym chujum ja kamarade nevěřim ani boha. (48), Na tym chuja záleží. (48), to je věda, ale přitym obyčejna chujovina (49), neobadany kokot (49), Polub se v řiť! Ty chuju zasrany! (84), Pičus! (84), Tahni do piče, ty kurvo ruda (89), je jich tam nasranych jak hoven (158), nepičuj (197), čuraci pampunšti (200).

5.5.3.2.2.3 Pásmo postavy Lud'ka

V mluvě Lud'ka nebyl nalezen žádný vulgarismus.

5.5.3.2.2.4 Pásmo autora

Takovou svačinu si můžou strčit do piče (10), debatovali jsme o všedních chujovinách (11), což bylo na hovno (11), usral si (14), sral komoušům na hlavu (14), sračka jak bič (15), kokot (16), nějraději bych mu zkopal prdel (16), už jsem ho měl plnou prdel (20), kokot (24), kluci mu serou do krku (25), skutr se obsrýval kolem Tondy (30), sral se i do něho (36), čurák (83), Byl jsem ten den nasraný. (87), chtěl jsem jí říct, aby si ho strčila do prdele (88), Aby to všechno smrt pojebala! (88), měli jsme toho plnou prdel (107), honba za usranýma prachama (107), slyšel jsem, jak ten kokot řve (111), s ničím se nesral (112), plamen, jak mu šlehá z prdele (147), vypadalo to, že ještě moment a je zesraný (231).

V exilové části knihy nalézáme: *Byli jsme uvěznění na přejezdu a kdyby jel vlak, tak nás rozšrotuje na sračku. (252), tady na mě všichni serou (247), to mě může krásně políbit v prdel (260), všechno to stojí za hovno (279), Říkal jsem si, že asi nemají žádnou cenu a stojí za velké kulové hovno s přehazovačkou. (292), Nejraději bych si s něma vytřel řiť. (292), kunda (296), oba tomu hovno rozumíme (297), To mě posadilo na prdel. (428), šoustačka (442), zmrda (444).*

5.5.3.2.2.5 Pásmo vedlejších postav

Aby to smrtka pojebala! (9), *Já tě jebu* (12), *Id' koňovi do piče!* (12), *kurva do piče* (15), *všechno je v piči* (15), *Ivan, ser na to* (17), *mrdal bych* (18), *Tak nás může políbit v prdel!* (21), *líže ředitelovi řiť* (22), *Tak sa třeba poser!* (29), *já vas jebu* (30), *Do řiti mi nafukej!* (41), *tvaříte se všeci, jak po vysrani* (122), *čuraček* (176), *Nehlásil ses, tak jsem si myslel, že jsi na to hodil sranec.* (203). *Ty si myslíš, že sem se přišel divat na tvoju škaredu řiť?* (242). U jedné z postav, která je členem Svědků Jehovových, jsme zaznamenali příklad náboženského typu klení, a to *Ježíši Kriste* (17). Tento případ je však zcela výjimečný.

V Holandsku navštíví Ivan svého kamaráda. Při setkání se Ivan zdráhá jít přes „travnaté prostranství“ a obchází jej. Toto počínání Jiří komentuje slovy: *Ty píčo, tady choděj chcát a srát psi! Uvědom si, že už nejsi v Česku!* (422).

5.5.3.2.2.6 Společné rysy

Podíváme-li se pozorně na příklady uvedené v části pojednávající o hrubých výrazech (vulgarismech), zjistíme, že naše postavy přestávají obhroublou expresivitu pociťovat a zařazují je automaticky do svého vyjadřování na místo jazykových prostředků ne vulgárních. Například u Ivana v okamžiku, kdy není spokojen s výplatní páskou: *Tak se podívej, o kolik ste nas ojebali* (129), proti neutrálnímu „ošidili“, „okradli“ nebo při hodnocení exilové situace: *stojí to za vylíž prdel* (440), místo „nestojí to za nic“. Podobně je tomu u Josefa – v souvislosti s „ochuzenou“ výplatou píše rozhořčený dopis panu prezidentovi. K tomu se však zpráva nedostala, ačkoli by měla, a to díky dostatečnému počtu zaměstnanců prezidentské kanceláře. Josef reaguje slovy: *je jich tam nasranych jak hoven* (158). Totéž lze pozorovat i v pásmu autora – vypráví-li se o Josefovi: *s ničím se nesral* (112).

Nyní si ukážeme, v jakých významech jsou nejčastěji vulgarismy používány, k čemu se vztahují, popř. koho označují. Na konci seznamu jsou uvedeny ty, jejichž výskyt je ojedinělý. Názvy některých sémantických oblastí jsme čerpali z publikace Patrika Ouředníka (2005).

Významové roviny jednotlivých vulgarismů

„Hovno“

Být marné / zbytečné

což bylo na hovno (11)

všechno to stojí za hovno (279)

stojí za velké kulové hovno s přehazovačkou. (292)

Nerozumět (čemu)

oba tomu hovno rozumíme (297)

Označení bezvýznamného člověka

vy vozači jste obyčejne hovna (76)

Označení bezcharakterního člověka

Idem robít, to je užitečnější, než se bavit s kupu hoven!

„Prdel“ / „řít“

Hýždě

plamen, jak mu šlehá z prdele (147)

Ty si myslíš, že sem se přišel dívat na tvoju škaredu řiť? (242)

Vyhodit / zahodit (koho, co)

Nejraději bych si s něma vytřel řiť. (292)

Mít dost (koho, čeho)

už jsem ho měl plnou prdel (20)

měli jsme toho plnou prdel (107)

Označení neschopného člověka

Ty si myslíš, že jsme nějaké vytrhané prdele?! (13)

Podlézat / pochlebovat

líže ředitelovi řiť (22)

Do řiti mi nafukej! (41)

Zbít / natlouct (koho, komu)

nejraději bych mu zkopal prdel (16)

Odbýt / odmítnout

Tak nás může políbit v prdel! (21)

polub nas v prdel, pičo (28)

chtěl jsem jí říct, aby si ho strčila do prdele (88)

to mě může krásně políbit v prdel (260)

Tak mě polub v řiť, ty chuju! (12)

Polub se v řiť! (84)

Lhostejnost / nezájem

Já jsem si jenom v duchu myslel o prdeli. (23)

Údiv / překvapení

To mě posadilo na prdel. (428)

„Sračka“

Stolice

sračka jak bič (15)

Zbabělec

Včera si utek z hospody jak sračka! (89)

Být mrtvý

Byli jsme uvěznění na přejezdu a kdyby jel vlak, tak nás rozšrotuje na sračku. (252)

„Srát“

Vylučovací potřeba

vypadalo to, že ještě moment a je zesraný (231)

tvaříte se všeci, jak po vysrani (122)

Mít větry

usral si (14)

Nemít / ztratit zájem

sral komoušům na hlavu (14)

Jestli bude desítka, tak se na to vyserem. (15)

Ivan, ser na to (17)

kluci mu serou do krku (25)

vyser se na to (47)

tady na mě všichni serou (247)

Nehlásil ses, tak jsem si myslel, že jsi na to hodil sranec. (203)

Obhlédnout

skutr se obsrýval kolem Tondy (30)

Provokovat / napadat

sral se i do něho (36)

Být rozzlobený

Byl jsem ten den nasraný. (87)

Odbýt

Tak sa třeba poser! (29)

„Piča“ / „pitka“

Vykázat / odbýt / odmítnout

vypal do piče (20)

Tahni do piče, ty kurvo ruda (89)

takovou svačinu si můžou strčit do piče (10)

Id' koňovi do piče! (12)

Výraz zaklení

kurva do piče (15)

Být špatné / mizerné

všechno je v piči (15)

Žvanit

nedělej si z huby piču (88)

Ničema

Pičus! (84)

ty pitko (37)

ty pitko z ryby (56)

pitka majova (191)

pitka makova (197)

Reptat / protestovat

nepičuj (197)

„Jebat“ / „mrdat“

Nemít / ztratit zájem

Já tě jebu (12)

Odbýt / odmítnout

Aby to všechno smrt pojebala! (88)

Aby to smrtka pojebala! (9)

Souložit

mrdal bych ředitelovu staru (18)

„Čurák“ / „chuj“ / „kokot“

Ničema

Čuráci (10)

Čuráku!!! (21)

čuraci pampunšti (200)

čurák (83)

čuraček (176)

Takym chujum ja kamarade nevěřim ani boha. (48)

neobadany kokot (49)

kokot (16, 24)

slyšel jsem, jak ten kokot řve (111)

Hloupost

debatovali jsme o všedních chujovinách (11)

to je věda, ale přitým obyčejna chujovina (49)

Být špatné / mizerné

Dobry? Chuja dobry. (48)

Vůbec

Na tym chuja záleží. (48)

Vulgarismy ojedinělé

Vychytralec

Podívejme se na vychcanca! (210)

Ničema

kunda (296)

zmrđ (444)

Koitus

šoustačka (442)

5.5.3.3 SHRUTÍ

V této podkapitole jsme se pozastavili nad významy expresivního vyjadřování, jeho účinky, popř. motivy. Dospěli jsme ke zjištění, že tato mluva umožňuje postavám v různé intenzitě vyjádřit druh emočního zaujetí. Expresivitou dosahují porušování společenských

tabu. Zároveň jsme uvedli, že pojem vulgárnosti je velmi relativní, a to v závislosti na době užití toho kterého vulgarismu, společenství lidí, prostředí nebo na sociálním zařazení mluvčích. V této souvislosti připomeňme článek v příloze Mladé fronty DNES ze dne 22. dubna 2010, v němž písničkář Josef Streichl hovoří o tom, proč Ostravané užívají tolik zhrubělých a hrubých výrazů. „Když děláte těžkou manuální práci a potřebujete si ulevit, nejlepší je říct krásné sprosté slovo. Tak to říkali naši tátové, dědové a v nás to zůstalo. Pražští úředníci nikdy těžkou práci nedělali, tak si ulevovat nepotřebovali.“¹¹⁵

Výzkum sémantických oblastí vulgarismů ukázal, že nejvíce hrubých výrazů nalézáme v oblasti análně-vylučovací, přičemž nejpočetnější se stala skupina označující hýždě. Ze sémantických okruhů byly nejobsáhlejší tyto kategorie: „Ničema“, „Nemít / ztratit zájem“ a „Odbýt / odmítnout“. Vulgarismy slouží k vyjádření agrese, jsou jakýmsi „ventilem“ uvolňujícím napětí a úzkost. Postavy jich užívají především v situacích, mluví-li o svých nadřizených, řidčeji tak označují své spolupracovníky. Pokud se tomu tak děje, jedná se zpravidla o žert a význam není myšlen doslova. Hrubá slova mohou dále přispět k odvrácení agresivního impulsu, jenž by mohl vést k přímému násilí vůči objektu. V opačném případě může užití vulgarismu fungovat jako provokace a zapříčinit tak fyzický útok. Slova se silným expresivním příznakem mohou být zároveň projevem dominance. Ponížení druhého a povýšení sebe sama nepřímo poukazuje na to, jak velkou roli v mezilidských vztazích zaujímá moc.

5.5.4 SLOHOVÝ PŘÍZNAK

Při hodnocení jednotlivých lexémů z hlediska slohové příznakovosti využíváme Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2001).

5.5.4.1 VÝRAZY HOVOROVÉ (KOLOKVIALISMY)

Hovorové tvary se v promluvovém pásmu postav vyskytují zřídka, např. *kantýna* (10), *se svým kumpánem* (28), *zpočátku to mezi nima všechno klapalo* (165) nebo *prima* (203). Větší uplatnění nalézají v řeči autorské, např. *v kumštu* (9), *karambol* (57), *poslal fotku* (98), *pupek* (150), *špásoval s náma* (156) nebo *přihřčela sanitka* (236). „Krátce si zakouřit“

¹¹⁵ WILKOVÁ, S. (2010): Ostraváci. *Magazín DNES*, 17, s. 24.

objevujeme v podobě: *dal šluka* (229). Pro druhou část knihy jsou typické následující kolokvialismy: *smradlavé ponožky od různých elementů* (261), *máti* (338) nebo *vlak profrčel kolem nás* (353). Ve významu „být čestné, slušné“ užívá autor: *to je od tebe velice fěr* (250). Obrat *něco blekotala* (305) se používá v situaci, kdy dotyčná osoba „hloupě mluví“.

5.5.4.2 VÝRAZY KNIŽNÍ

Knižní výrazy jsme zaznamenali pouze v pásmu autora, např. *bědoval* (17), *uráčil přijít* (210), *opanovat* (211), *osopil se* (232), *všichni tři jsme si počastovali* (284) nebo *pozvedli jsme číše* (317). Komického účinku se zde dociluje kontrastem mezi slovem knižním a výrazem běžným v denním hovoru, popř. expresivním, např. *hned nám zvěstoval novinu* (39), *volným pádem se poroučel do té žumpy* (45). Objevil se jeden případ poetického obratu: *prokvétají šediny* (67).

5.5.5 PŘÍSLUŠNOST K JEDNOTLIVÝM ÚTVARŮM A POLOÚTVARŮM NÁRODNÍHO JAZYKA

5.5.5.1 REGIONÁLNĚ PŘÍZNAKOVÉ LEXÉMY

5.5.5.1.1 Výrazy nespisovné

5.5.5.1.1.1 Pásmo postavy Ivana

Ve významu „trochu“ užívá Ivan obecně české *kapku* (11), místo „dřina“ pak *dala nám fušku* (156). Dále se vyskytují nespisovné výrazy typu: *s jedním maníkem* (36), *zdrhnul* (139), *ona jich rozfrca* (165), *tym svojim buranskym chovanim* (176), *kutloch* (203), *na chajdě* (203).

5.5.5.1.1.2 Pásmo postavy Josefa

V Josefových replikách objevujeme např. *tyden marodky* (67), *kamaradčovstvi s babama* (167), *cigaro* (194).

5.5.5.1.1.3 Pásmo postavy Lud'ka

Z hlediska četnosti užití příznakových prvků je řeč této postavy velice chudá. Nenalézáme žádné obecně české lexikální jednotky.

5.5.5.1.1.4 Pásmo autora

Autorská řeč je charakteristická následujícími nespisovnými výrazy: *kluci se okamžitě zdekovali* (35), *šmatlal* (45), *papaláši* (64), *pak si udělal nějakou rachlokvašáckou školu* (111), *do kanclu vplul Josef* (113), *furt* (184), *aby se na to kámoši* (234). Místo spisovné „láhve“ objevujeme obecně českou podobu *z flašky* (76), „na místě“ - *na fleku byl mrtvý* (227), dále pak: *vykašlal* (222), *kšeftař* (229) nebo *věčko* (176) ve významu svetr s výstřihem do V.

Exilová část je bohatá na lexémy typu: *blond'ák* (246), *kámoš* (250), *chlápek* (251), *paklík* (257), *sbíraníko celého světa* (262), *v kutlochu* (265), *pánci* (268), *mazal jsem na úřad* (277), *když ho zmerčila* (305), *devadesát kaček* (311), *hošani* (311), *jak je budu pérovat* (312). Ve významu „příjemný“, „pěkný“ nalézáme obecně české *fajn* (249), „nečinně se potulovat“ - *flákat se* (335). Ve smyslu intenzivně „pít“ užívá autor: *nasávat* (358).

5.5.5.1.1.5 Pásmo vedlejších postav

V promluvovém pásmu vedlejších postav se vyskytuje malý počet obecně českých variant, zaznamenáváme pouze: *štigro* (110), *sranda* (105), *je fakt šibly* (127), *nezmerčili* (217) nebo *to je fajn* (221).

5.5.5.1.1.6 Shrnutí

Neutrálních, ryze obecně českých, variant je ve vyjadřování jednotlivých postav poskrovnu, daleko více se uplatňují tvary expresivní (blíže viz kapitola Expresivní příznak).

5.5.5.1.2 Dialektismy

Slova, jejichž užívání je omezeno místně, označujeme termínem dialektismy. V jejich rámci pak bývají z hlediska územního rozšíření vyčleňovány oblastní výrazy (tzv. regionalismy). Pod tímto pojmem rozumíme takové dialektismy, které jsou rozšířené přes hranice lokálních nářečí. Vzhledem ke geografické poloze Dolu Antonína Zápotockého nalézáme v našem textu regionalismy typické pro území Moravy, např. *slunko* (24), *zdělával si opasek* (206) ve smyslu „sundat“ nebo *nevleze se ti tam* (94) oproti české variantě „vejít se“. Významy jednotlivých dialektismů, jež uvádíme v poznámce pod čarou, čerpáme z publikací Lašská slovní zásoba (2001), Ostravsky slovník (2007) a Slovník valašského nářečí (2001).

5.5.5.1.2.1 Pásmo postavy Ivana

V promluvovém pásmu Ivana jsme zaznamenali např. *kde se smýkáš*¹¹⁶ (10), *schopný synek*¹¹⁷ (27), *zbyčím*¹¹⁸ (31), *aby se někdo dokaličil*¹¹⁹ (56), *nevíme, kdy to grachne*¹²⁰ (172), *gabnut*¹²¹ *nam na koruny* (198), *mígej*¹²² *ku pětce* (201), *nebylo možné tě lapnut*¹²³ (203). Ve smyslu „namazat“ či „natřít“ se objevuje: *potom jim to nababral*¹²⁴ *jakymsi hnědym svinstvem* (149). V přeneseném významu je použito slovo z hornického slangu, kterým označuje Ivan vedoucího úseku: *to sem si o tobě nemyslel, že si taky rabovač*¹²⁵ (169). Svého ne příliš přátelského kolegu se snaží v hádce vyprovokovat slovy *Temu žochu*¹²⁶ *mluviš svetr?* (176). Při jednom z rozhovorů přijde řeč na to, kdo navštěvuje jakého lékaře. Josefův se jeví jako ideální, neboť nepřišel na lest s uměle vyvolanou horečkou pomocí benzínového čističe píchnutého do těla. Důvěřoval pravdivosti Josefova tvrzení a vypsál svému pacientovi

¹¹⁶ Smýkat se = toulat se.

¹¹⁷ Syněk = chlapec.

¹¹⁸ Zbyčit = zdivočet.

¹¹⁹ Viz kaličit = ubližovat, poznamenat fyzicky; „dokaličeny“ = dodělaný, zbitý.

¹²⁰ Viz gruchnuč = prasknout.

¹²¹ Gabat = sahat.

¹²² Mígat = upalovat.

¹²³ Lapnut = chytit.

¹²⁴ Viz babrat = špinit.

¹²⁵ Viz rabovat = rubat uhlí.

¹²⁶ Žoch = hadr.

nemocenskou. Ivan se nad tímto pozastavuje, neboť onen doktor je *šflekař a ma pod sebu eště ty dva masaře*¹²⁷ (181).

5.5.5.1.2.2 Pásmo postavy Josefa

Proti českým, resp. spisovným, ekvivalentům se nám nářeční varianty mnohdy jeví jako výstraha, rozkaz či slova hanlivá, např. *pozahazujte ty trutizny*¹²⁸ (62), *ja by sem ho natisnul*¹²⁹ *do te špary*¹³⁰ (67), *drapnul*¹³¹ *za kragl*¹³² (83), *negabej*¹³³ (112), *nemudruj* (131), *seblikej se* (149), *porvat*¹³⁴ (202), *pazury*¹³⁵ (202). Důvodem může být hláskové složení některých slov, které působí poněkud expresivně.

Dále se setkáváme s: *zrobit*¹³⁶ (49), *par jakisich dřev a hander*¹³⁷ (49), *pěrunstva*¹³⁸ (50), *zalochuju mě*¹³⁹ (53), *příklidit*¹⁴⁰ (63), *otrute*¹⁴¹ (63), *s tym svojim bachorem*¹⁴² (67), *spichat*¹⁴³ (74), *čika*¹⁴⁴ (86), *takych haštabidel*¹⁴⁵ (86), *ma jakehosi stryka*¹⁴⁶ (183), *gatě*¹⁴⁷ (202), *galaty*¹⁴⁸ (202), *šifoner*¹⁴⁹ (202), *kdyby mě nevytěpali*¹⁵⁰ (213), *naložil sem ho do pacu*¹⁵¹ (219), *stravil sem na nim hrubo*¹⁵² *šichet* (219), *že nas někdo dokaliči*¹⁵³ (220). Jako poděkování za záchranu života přináší Josef svým spolupracovníkům karbanátky, které brzo ráno (ještě před šichtou) usmažila jeho manželka. Ve spojitosti s pálivou chutí masa

¹²⁷ Masař = řezník.

¹²⁸ Trutizna = jed; též otrava.

¹²⁹ Tisnut = tlačit.

¹³⁰ Špara = mezera; též nízká sloj.

¹³¹ Drapnut = chytit.

¹³² Kragel = límec.

¹³³ Gabat = sahat.

¹³⁴ Porvat = chytit, vzít.

¹³⁵ Pazury = prsty.

¹³⁶ Viz robit = pracovat, dělat.

¹³⁷ Handra = hadr.

¹³⁸ Viz pěrun = dareba.

¹³⁹ Loch = vězení.

¹⁴⁰ Viz přykluzič = přivést.

¹⁴¹ Otrut = otrávit.

¹⁴² Bachor = břicho; patrně z dobytčí části žaludku.

¹⁴³ Spichat = pospíchat.

¹⁴⁴ Čiko = oharek cigarety, asi ze španělštiny, kde znamená malý.

¹⁴⁵ Viz haštabiga = čahoun, vytáhlý člověk.

¹⁴⁶ Stryk = strýc.

¹⁴⁷ Gatě = kalhoty.

¹⁴⁸ Galaty = kalhoty.

¹⁴⁹ Šifoner = skříň.

¹⁵⁰ Viz těpat = házet.

¹⁵¹ Viz pajc = lác (na masa se šťávou).

¹⁵² Viz hrubje = příliš, mnoho.

¹⁵³ Viz kaličit = ubližovat, poznamenat fyzicky; „dokaličený“ = dodělaný, zbitý.

objevujeme adjektivum *štiplave* (74). Zároveň Josef upozorňuje Ivana, že *zimne*¹⁵⁴ (75) už nejsou tak dobré. O několik stránek dále si Luděk stěžuje, že by chtěl mít svůj byt, ženu a rodinu. Na to mu Josef odpovídá, aby byl rád, že nemusí *poslouchat blbe dřisty*¹⁵⁵ *od baby* (194). Zároveň mu radí, aby se zapsal do autoškoly. Posléze začne vyprávět o svých prvních zkušenostech. K myšlence udělat si řidičský průkaz ho přivedla jeho „stara“, neboť *furt sedět v hospodě a žlampat*¹⁵⁶ (194), není dobré. Josefova cholerická povaha však způsobila, že hned první jízda skončila fiaskem a s ní i celý pokus o získání řidičského průkazu.

5.5.5.1.2.3 Pásmo postavy Lud'ka

Lud'kova mluva je na dialektismy velmi chudá, neboť probíhá především v rovině spisovné. Zaznamenáváme pouze jeden případ: *tak ja pro něho houpnu* (166).

5.5.5.1.2.4 Pásmo autora

Autorská řeč je co do počtu dialektismů velice bohatá. Objevujeme např. *zdupala*¹⁵⁷ (9), *mamráni*¹⁵⁸ (9), *srouček*¹⁵⁹ (10), *děcka*¹⁶⁰ (13), *zarušal*¹⁶¹ (13), *krpec*¹⁶² (19), *špáral*¹⁶³ *v uchu* (23), *Tondove mašiny*¹⁶⁴ (31), *kolem toho kozidla*¹⁶⁵ (34), *zašramání*¹⁶⁶ (35), *naťapali jsme se*¹⁶⁷ (63), *nalíval do půlky*¹⁶⁸ (63), *baňok*¹⁶⁹ (66), *ucpat šulkou*¹⁷⁰ *slínu* (71), *spočívat*¹⁷¹ (77), *kolčo*¹⁷² *tlačanky* (95), *byl ověšeny bebechama*¹⁷³ (98), *z lavky*¹⁷⁴ (104), *šušně*¹⁷⁵ (114),

¹⁵⁴ Zimny = studený.

¹⁵⁵ Viz dřyst = kec, plk.

¹⁵⁶ Viz chlambat = pít přes míru.

¹⁵⁷ Zdupat cosik = zkazit něco.

¹⁵⁸ Mamrat' = bručet.

¹⁵⁹ Viz struček = stroužek.

¹⁶⁰ Děcko = dítě.

¹⁶¹ Viz rušat se = hýbat se.

¹⁶² Viz krpaty = zakrslý.

¹⁶³ Viz šparač = šťourat.

¹⁶⁴ Mašina = stroj, přístroj.

¹⁶⁵ Kozidlo = nešikovné nestabilní zařízení.

¹⁶⁶ Viz šramat = pracovat se šramačkou.

¹⁶⁷ Viz ťápat' = mlaskavě jíst.

¹⁶⁸ Půlka = 0,05l.

¹⁶⁹ Baňok = hornická bandaska.

¹⁷⁰ Šulka = váleček; též dynamitová patrona.

¹⁷¹ Spočívat = odpočívat.

¹⁷² Kolčo = kolo, okruh, kolečko.

¹⁷³ Bebechy = harampádí, zbytečné věci.

¹⁷⁴ Viz ľafka = lavice.

¹⁷⁵ Šušeň = sušina z nosu.

vzduchové hadice pry byly dokaličeni¹⁷⁶ (137), hrubé¹⁷⁷ asi jako ruka (162), zašvidral¹⁷⁸ očima (197), dupcingr¹⁷⁹ (209), pod záhlavek¹⁸⁰ (224), knedle¹⁸¹ (229), aby neměl bůlky¹⁸² (233). Zaznamenali jsme i několik slov, jejichž význam nebyl v uvedených publikacích. Vyvozujeme ho proto z kontextu. Místo substantiv „brada“ a „šroubovák“ nelzáme: *se spuštěnou vargou* (12) a *utahovačka* (172). Místo verba „mžourat“ se objevuje: *žmural na nás očima* (223).

Ve druhé části knihy pozorujeme několik nářečních slov v retrospektivních pasážích vztahujících se k dobám, kdy byl Ivan na vojně a pak pracoval v dole, např. *na vojně jsme si ohřivali kadečka*¹⁸³ *na plechovém stojánku* (431), *tou dobou měly holky stužkovou na kolibě*¹⁸⁴ *ve vedlejší vesnici* (349), *kolera*¹⁸⁵ (353), *brutvana*¹⁸⁶ (358), *známého ogara*¹⁸⁷ (349). Další se již týkají každodenností exilového života, např. *začal jsem před jeho hubou šuchat*¹⁸⁸ *rukama* (249), *šulánky*¹⁸⁹ (349), *něco pod nosem zamamral*¹⁹⁰ (254), *musel jsem si nadat*¹⁹¹ (264), *šuflik*¹⁹² (291), *do galat*¹⁹³ (303), *rozporek*¹⁹⁴ (306), *fryško*¹⁹⁵ (313), *pokrapovat*¹⁹⁶ (314), *kus sklínky*¹⁹⁷ (325), *glgnout*¹⁹⁸ (326), *štelář*¹⁹⁹ (391), *štuřila*²⁰⁰ *se na mě* (399), *Ráno v devět už jsem bantoval*²⁰¹ *po baráku*. (423), *amolety*²⁰² (425), *dala přednost baganům*²⁰³ (442).

¹⁷⁶ Viz kaličit = ubližovat, poznamenat fyzicky; „dokaličeny“ = dodělaný, zbitý.

¹⁷⁷ Hrubý = tlustý (na tloušťku).

¹⁷⁸ Viz švidrat = šilhat.

¹⁷⁹ Dupcinger = milenec (hanlivě).

¹⁸⁰ Záhlavek = polštář.

¹⁸¹ Knedle = houskové knedlíky.

¹⁸² Viz bulat šichty = vynechávat směny.

¹⁸³ Kadečka = kád.

¹⁸⁴ Koliba = přístřešek (se šikmou střechou vpředu u vchodu zvýšenou, vzadu opřenou o zem; po stranách zakrytou prkny).

¹⁸⁵ Kolera = nadávka.

¹⁸⁶ Brutvana = pekáč, zkomoleně z něm. Bratpfanne.

¹⁸⁷ Ogar = chlapec obecně.

¹⁸⁸ Šuchat = ohladit používáním.

¹⁸⁹ Šulanky = šišky (potravina).

¹⁹⁰ Viz mamrat' = bručet.

¹⁹¹ Viz nadač = vynadat.

¹⁹² Šuflik = zásuvka.

¹⁹³ Galaty = kalhoty.

¹⁹⁴ Rosporek = poklopec.

¹⁹⁵ Fryško = honem, rychle.

¹⁹⁶ Viz pokrapjač = začínat pršet, krápat.

¹⁹⁷ Viz sklenka = sklenice.

¹⁹⁸ Viz glgnút' si = loknout si.

¹⁹⁹ Viz štelář = police.

²⁰⁰ Štuřit se = smát se, pitvořit se.

²⁰¹ Bantovat' = hlomozit, převracet s rachotem; slídivě prohlížet, prohledávat.

²⁰² Amoleta = omeleta.

²⁰³ Bagan = pracovní bota.

5.5.5.1.2.5 Pásmo vedlejších postav

V hojně míře nalézají uplatnění dialektismy jako: *jenom to tu bechnu*²⁰⁴ (12), *zrobim*²⁰⁵ (12), *ogare*²⁰⁶ (24), *robit*²⁰⁷ (27), *dobrý hajer*²⁰⁸ (27), *robota*²⁰⁹ (27), *malu krpату*²¹⁰ (30), *zbantoval*²¹¹ *osádku* (33), *spodňaky*²¹² (37), *v galatkách*²¹³ (40), *svlečena do saga*²¹⁴ (40), *děvucha*²¹⁵ (40, 79), *s tych křoku*²¹⁶ (42), *s jakusi vodní bestyju*²¹⁷ (42), *včil*²¹⁸ (42), *připravili nějakou hnujuvku*²¹⁹ (45), *izba*²²⁰ (50), *tápnul*²²¹ (50), *stolek*²²² (50), *vyhukany*²²³ (57), *šmaruj*²²⁴ (58), *babuša*²²⁵ (79), *řygat*²²⁶ (92), *z lavky*²²⁷ (104), *potom ho nažd'uchali*²²⁸ *do auta* (104), *taku baňu*²²⁹ (105), *Nedivim se oto*²³⁰ *synkum!* (107). Vyskytuje se i obecně moravské pojmenování pro ženu: *babu* (39). U slovesa „dupat“ jsme pozorovali více významů, a to: *nedupej* (28) ve smyslu „nekecej“ nebo *už sis aspoň zadupal*²³¹ (39) nebo *je to tak zdupane*²³² (43). Verbum *vymamlasil* (28) má platnost slovesa „udělat“. Dále zaznamenáváme tato nářeční slova: *pře-gruchaly*²³³ *se náklady* (131), *Když kolem něho přejdeš, tak by tě coflo*²³⁴

²⁰⁴ Bechnut = praštit sebou, udeřit.

²⁰⁵ Viz robit = pracovat, dělat.

²⁰⁶ Ogar = chlapec obecně.

²⁰⁷ Robit = pracovat, dělat.

²⁰⁸ Hajer = kvalifikovaný horník.

²⁰⁹ Robota = práce.

²¹⁰ Krpаты = zakrslý.

²¹¹ Bantovat' = hlomozit, převracet s rachotem; slídívě prohlížet, prohledávat.

²¹² Spodňaky = podvlékačky.

²¹³ Viz galaty = kalhoty.

²¹⁴ Sago = nahý.

²¹⁵ Děvucha = dívka, děvče.

²¹⁶ Viz křaky = křoví.

²¹⁷ Bestyja = bestie.

²¹⁸ Viz fčil = teď, nyní.

²¹⁹ Hnojúvka = močůvka.

²²⁰ Izba = pokoj, místnost.

²²¹ Tápnút' = šlápnout.

²²² Stolek = židle.

²²³ Viz vyhuk = vystrašenec.

²²⁴ Šmarovat = jít; též pochodovat.

²²⁵ Babuš = prase; původ slova není jasný, používá se více na Karvinsku.

²²⁶ Viz řygat = dávit, zvracet.

²²⁷ Viz ľafka = lavice.

²²⁸ Viz žduchnut = strčit, postrčit.

²²⁹ Baňa = důl.

²³⁰ Oto = zde, tady.

²³¹ Viz dupat = souložit.

²³² Zdupat cosik = zkazit něco.

²³³ Viz gruchnut = praštit někoho, bouchnout.

²³⁴ Cofnut = couvnout, ustoupit.

(164), *nababrany*²³⁵ (164), *neubekuj*²³⁶ *tu skrz kuska kameňa* (166), *ušmuclany*²³⁷ *haviř* (184), *ja ti tu teď pořadně nadam*²³⁸ *za Ivana* (185), *budete bečát*²³⁹ (188), *je to takovy borok*²⁴⁰ (208), *že si potřebuje zarobit*²⁴¹ (208), *dupcingr*²⁴² (209).

5.5.5.1.2.6 Shrnutí

Dialektismy, jakožto slova a obraty omezené na úzkou oblast nářečních celků, se uplatňují jak v promluhovém pásmu postav, tak v řeči autorské. Za povšimnutí stojí fakt, že se v jazykovém projevu postav objevují nejen slova nářečí lašského (konkrétně ostravského), ale i několik prvků dialektu valašského (např. *t'ápnút'*, *g'lg'nút' si* aj.). U nich však pozorujeme jistou hláskovou nepřesnost (ou místo ú, infinitiv končící na –t atd.). Příčinu můžeme hledat v tom, že tradiční dialekty ustupují a dochází ke stírání výrazných nářečních prvků. Dalším důvodem může být i autora snaha o to, aby zobrazovaná skutečnost měla obecnější ráz, nikoli místně omezený. V této souvislosti se však dostáváme do rozporu s tím, že jsou v *Pestrých vrstvách* některé výrazy, které nemusí být pro čtenáře z nelašského prostředí zcela jasné. Tuto skutečnost by vyřešila přiložená jazyková poznámka se slovníčkem málo srozumitelných pojmů. Příčiny, proč Landsmann takto neučinil, si můžeme pouze domýšlet.

5.5.5.2 SOCIÁLNĚ PŘÍZNAKOVÉ LEXÉMY

Jak jsme již zmínili, značná část hornické mluvy má povahu profesionální, čímž rozumíme ta slova, jichž je potřeba jako prostředku k dorozumění při práci. Vedle toho zaznamenáváme soubor specifických prvků odrážejících zájmy a specifické podmínky daného společenství, jenž má povahu slangu.

Než přejdeme k samotnému rozboru, považujeme za nutné uvést nejužívanější výrazy vyskytující se v řeči Landsmannových havířů, a to s patřičným výkladem. V našem seznamu jsme se inspirovali klasifikací, kterou provedl ve svém díle Václav Křístek (1956). Jednotlivé

²³⁵ Viz *babrat* = špinit.

²³⁶ *Ubekovat* = poplakávat.

²³⁷ Viz *ušmurany* = ušpiněný v obličeji.

²³⁸ Viz *nadač* = vynadat.

²³⁹ Viz *bečeč* = plakat, brečet.

²⁴⁰ *Borok* = chudák.

²⁴¹ *Zarabjat* = vydělávat peníze.

²⁴² *Dupcingr* = milenec (hanlivě).

pojmy nejsou řazeny abecedně, nýbrž v okruzích podle vnitřních souvislostí. První místo zaujmají lidé, kteří na dole pracují, a to v šachtě nebo na jejím povrchu. Dále uvádíme pracovní prostředí (pojmenování chodeb, průchodů, pracovišť); názvy pro stroje, nástroje, výstroj horníků; pojmenování pro pracovní úkony lidí i strojů, k nim také řadíme názvy různých hmot a jejich vlastností. V závěru uvádíme slova týkající se způsobu života horníků.

Sociolektismy, které v našem „slovníku“ chybí, a přesto jsou uvedeny jako příklady v pásmu postav či v pásmu autora, se pokoušíme objasnit na základě kontextu, jenž nám samotný text poskytuje.

5.5.5.2.1 Soubor výraziva

V. Křístek (1956) uvádí, že užívané názvosloví je převážnou většinou německého původu, třebaže je v mnohých případech zastřen značným zkomolením. Což je pochopitelné, bereme-li v úvahu, že prvními horníky a majiteli dolů na Ostravsku byli Němci. Do první světové války byli důlní odborníci školeni německy. Domácí obyvatelstvo přijímalo německá slova jako termíny pro pojmy dosud neznámé. Až v předmnichovské republice se začalo užívat českých termínů.

Pojmenování pracujících na šachtách i na povrchu šachet

Kvalifikovaní dělníci

havíř – horník, důlní dělník, pracující na jakémkoli místě v dole

předák – přední dělník

šramač – brázdíč, kvalifikovaný dělník, obsluhující brázdící stroj

kombajnér – kvalifikovaný dělník obsluhující důlní kombajn

Pomocníci havíře, jemu podřízení dělníci; jiní dělníci stejné nebo nižší kategorie

synek – nejmladší důlní dělník, který byl zaměstnáván hlavně při pomocných pracích

folovač – původně dělník, který plnil vozíky uhlím, jež mu dovezl „synek“; dnes se tak označuje nejčastěji dělník, který pracuje u sýpky a plní mechanicky vozíky, které podjíždějí pod sýpkou na kolejích

vozač – dělník, který pracoval při dopravě vozíků

narážeč – dělník, jehož úkolem je narážet plné vozíky do těžní klece a prázdné tímto narážením vytlačovat

šachtový – dělník pracující přímo v těžní jámě, jehož hlavní starostí je pečovat o bezpečnost těžního zařízení, jeho čištění apod.

mašínář – dělník, který obsluhuje důlní lokomotivu

signalista – dělník dávající smluvená znamení pro ruch těžní klece

Pojmenování důlních zaměstnanců, kteří v zaměstnaneckém žebříčku stojí výše než havíř

střelec – kvalifikovaný dělník – specialista vykonávající odborné práce při odstřelu hornin

měřič – důlní měřič

dozorce – taktéž důlní

štajgr – totéž co dozorce

revírník – důlní úředník, který vede celý systém důlních pracovišť

Jiná pojmenování zaměstnanců

odpolední – horníci, kteří pracují na odpolední směně, tj. od 14 do 22 hod.

noční – horníci, kteří pracují v noci, tj. od 22 do 6 hod.

Citově zabarvená slova netermínové povahy, označující některé pracovníky v dole, zesměšňující jejich nápadné vlastnosti

bunk – bručoun

Pro havíře – kuřáky, kteří nevydrží plných osm hodin při práci v dole bez nikotinu, a proto žvýkají tabák, má hornická mluva označení: **bagar** – žvýkač tabáku s příměsí tzv. бага, tj. usazeniny z dýmky. Pro ty, kteří pořádně nepracují, vynechávají směny atd., se užívá pojmenování: **buláč** – horník, který bez vážné příčiny vynechává směny. Názvy vlastností, které jsou charakteristické pro havíře s výraznými rysy: **bulatý** – nezručný, nešikovný, **mamlas** – nešikovný pracovník, který pokazí, co vezme do rukou. V textu se setkáváme se slovesem *vybulit se* (54, 76) ve smyslu „lehnout si“ a se slovesem *vymamlasit* (28) ve významu „pokazit“.

Názvy pro pracovní prostředí (průchody, chodby, pracoviště všeho druhu)

Označení pro šachtu, názvy důlních chodeb a průchodů

šachta – jáma, důl, něm. Schacht

překop – hlavní důlní chodba, vedoucí od šachty k třídám, ražená v hlušině

štreka – třída, důlní chodba ražená v uhlí, jsou v ní položeny koleje pro dopravu důlních vozíků (třída jde po vrstevnici sloje a je tedy vodorovná)

štola – uzavřená chodba k těžní jámě, vedoucí přímo z povrchu

svážná – důlní chodba ražená v uhlí, slouží ke spouštění vozíků na třídu (ke třídě se svažuje, proto název svážná)

komín – důlní dílo nevelkého rozsahu, ražené v uhlí po úklonu sloje, nebo též svisle (je určeno k otvírce nového rubání, k větrání, někdy též k dopravě)

Některé průvodní jevy, souvisící s důlními chodbami a průchody

štus – bok, stěna chodby

kapsa – prostor vyrubaný při ražení chodeb do uhelné stěny; hází se do něj kámen při ražení, aby jej nebylo třeba vyvážet na povrch

mulda – příkop větších rozměrů, naplněný zpravidla vodou

Pojmenování pro vlastní pracoviště

pole – souhrnné označení komplexu rubání

porub – spisovné označení pracoviště, kde se dobývá užitková hornina

stěna – vyústění sloje do porubu

počva – dno sloje

zol – totéž co počva

zával – 1. vyrubaný prostor určený k zavalení hlušinou, 2. zavalování (dějově) vyrubaného prostoru, 3. sesutá hornina (to, čím se prostor zavalil)

sloj – vrstva užitkové horniny

klobouk – prostor, který zůstane ve stropu po vyloupení kamene

Pojmenování pro některé prostory na povrchu šachet

cehovna – místnost, kde se horníci hlásí, že nastoupili na směnu, a kde jsou zařazováni do pracovišť

lampovna – místnost, kde se skladují, opravují, nabíjejí a vydávají elektrické (akumulátorové) důlní lampy

markovna – místnost, kde se vydávají a přijímají „marky“, známky s evidenčním číslem každého horníka; též známkovna

kupel – umývárny

Pojmenování pro důlní stroje a některá jiná zařízení

šol – těžní klec

firungy – vodítka klece, železné kolejnice, v nichž se pohybuje těžní klec, základ slova z něm. Führung

motor – není-li jinak blíže určeno, znamená vždy stroj, který pohání pohyblivé žlaby v porubu

mašina – obecné označení pro složitější stroj, obvykle se tohoto slova užívá ve významu důlní lokomotiva

šibík – původně označení svislého průchodu mezi třídami v různé výšce, sloužícího k dopravě

Názvy pro nástroje, nářadí a osobní vybavení horníků

kilof – nosák, špičák; jeden z nejstarších hornických nástrojů vůbec, používá se při různých pomocných pracích, zejména při stavbě žebrové základky

pikol – nástroj podobný kilofu

Nástroje pro střelbu, vybavení střelce

pacholek – stojan na upevnění vrtačky

svědr – vrták

gracka – tyčovitě hřeblo, škrabka, nástroj na čištění děr pro střelbu, nezdobnělé graca

palník – izolovaný drát, jímž se přivádí elektrická jiskra do výbušky

Názvy pro vzduchové potrubí, pro různé druhy výstuží a jiná pomocná zařízení

lutna – vzduchové potrubí o velkém průměru. Lutnami proudí do pracovišť vzduch k dýchání

budování – označení všech upevňovacích zařízení ze dřeva, bránících zřícení stropu v chodbách, pracovištích aj.

stojka – nejběžnější a nejdůležitější opora stropu

sochor – nevhodná stojka

bindloch – hnízdo pro stojku, vyhloubená jamka v měkké hornině

respa – dveřej, která se staví v chodbách všude tam, kde odbočuje chodba jiná

hajmany – železná poddajná výstuž, již se užívá při ražení chodeb

okor – tenká deska (po jedné straně rovná, po druhé oblá), s níž se provádí zapažení stropu nad stropnicemi (když je drolivý strop)

fošna – tlustší, pevná deska

lata – lat', z něm. Latte

řezanky – řezané desky

rozpínka – malý odřezek stojky, jímž se zpevní výdřeva (napne se; stejný kořen slova jako ve slovese rozpínat). V našem textu je užito verbum *orospinkovat* (36), a to právě ve smyslu „rozpínat“ či „roztahovat“.

Názvy pro zařízení pro dopravu

folga – dřevěná nebo častěji železná páka na zvedání vozů

piloty – zabetonované kousky kolejnic

Drobnější pomůcky, nástroje, nářadí

hever – též sochor, zvedák

hák – háček zejména v umývárkách, visí na něm šaty horníků, vytažené na řetízku až ke stropu

Některé věci z osobního vybavení havíře

fáračky – pracovní oděv, v němž se fárá

kapa – kožená hornická helma

lampa – důlní svítilna

baňok – nádoba na tekutinu, kterou si nosí horníci s sebou do šachty

Pojmenování pro pracovní úkony lidí i strojů

fedrunk – těžba; užívá se jednak ve významu dějovém, jednak ve významu výsledku tohoto děje, co bylo nafedrováno, vytěženo

fedrovat – těžít, dobývat užitkovou horninu

robit – natěžít, narubat uhlí

folovat – házet uhlí lopatou do žlabů nebo na pás

támovat – zazdít, postavit neprodyšnou uzávěru v chodbě, např. při důlním neštěstí, požáru

fárat – 1. sjíždět nebo vyjíždět klecí, 2. projít a zkontrolovat pracoviště, je-li strop pevný, nejsou-li tam plyny, 3. pracovat jako dozorce

šrámat – 1. podsekávat sloj za pomoci tzv. šramuvky, 2. brázdít brázdičkou

ládovat – vložit do vyvrtaných děr nálož

odpálit – přivést nálož k výbuchu

rabovat – vybírat výdřevu, aby se uvolnil strop

popouštět – spouštět

šibovat – posunovat vozíky, převzato z terminologie železničářské, něm. schieben

fasovat – dostat k služební potřebě

přičapnout – pádem shora přitlačit

valit – hroutit se, bortit se, o lidech že lžou, např. *valit klíny do hlavy* (191).

V pásmu postavy Josefa jsme zaznamenali toto sloveso ve smyslu „vykrmovat někoho něčím“, např. *Vali do mě žradlo jak do babuša*. (53). U jedné z vedlejších postav a v řeči vyprávěče nalzáme i další významy: „pít něco“, např. *jak můžete také přerunstva do sebe valit* (83) nebo „jet“, popř. „jet rychle“, např. *valili do Karvine na zachytku* (104), *Pak to valil sto dvacet až sto třicet*. (252) nebo ve spojení s předponou jako „uhodit někoho“, např. *nejraději bych ho uvalil hasákem po kebuli* (393).

Pojmenování hmot a jejich vlastností

forot – 1. totéž co něm. Vorrat, tj. zásoba uhlí, 2. přeneseně haldy kamení, 3. dalším přenesením už jen kámen

břidla – po pískovci nejběžnější stropní nebo počevní složení

loga – vrstva růstu kamene

plyny – tvoří se zejména tam, kde je kvalitní, tzv. koksující uhlí, bez bližšího označení se jimi rozumí plyny lehké, třaskavé

větry – vytlačovaný vzduch k dýchání

Pojmenování týkající se hornického života

havířina – horničina, hornický stav

šichta – 1. směna (př. odpolední šichta), 2. určení doby (př. *ku šichtě*, tj. na konci pracovní doby)

přípravy – souhrn prací směřujících k přípravě počátku rubání

šichtovnice – kniha, do níž se zapisují směny

filcky – oděrky, umístěné různě na zádech; původně druh vši, roznášejících nákazu; jinak také v j. č. „filcka“ - žena nevalné pověsti

V textu jsme zaznamenali jeden příklad, avšak autor pojem užívá jako nadávku pro muže, např. *Rád bych se ho zeptal, jestli mi třeba nemůže říct, na kterou organizaci se mám obrátit*.

Ale už se nevrátil. Musel to být nějaká filčka, když viděl, v jakém jsem srabu, a jako člověk se mi nesnažil ani v tom nejmenším pomoc. (378).

bago – usazenina z dýmky

bulva – vypouklina na tváři, způsobená tabákem, který horník žvýká, druhotně též onen tabák (zpravidla s bagem); vedle bulvy jsou známy i výrazy jiné, př. slivka.²⁴³

Některá pojmenování autor objasňuje přímo v textu, např. *Pestré vrstvy bylo nadloží, nebo vlastně strop. Hornina byla krásně zbarvená všemi možnými barvami. Hlavně převládala červená. Bylo to nejzradnější nadloží [...]. Strop nikdy na sebe neupozornil posypováním, tak jako třeba břidla nebo prachovec. Z ničeho nic se uvolnila loga, která byla třeba tři metry dlouhá, dva metry široká a taky tak vysoká. (55); **Slepenec** byla hornina, která se podobala žule, ale krystaly křemene v ní byly větší a byl zbarvená do červena. (61); **Rovnačka** byla důlní dílna, kde se vozily vyrabované a pokřivené hajcmany a tam se na speciálních strojích dávaly do původního stavu, nebo se rovnaly na rovné respý, které se používaly při stavění křížů, nebo se dávaly do svážných jako bezpečnostní bariéry. (69) nebo **Čočky** byly takové talíře různých velikostí a samy od sebe bez nějakého upozornění se uvolnily a spadly. My jsme tomu říkali v havířské hantýrce „klobuky“. (96) nebo v osm hodin mi napíše lístek na **šajbu** (výjezd). (350).*

Naopak některá slova a slovní spojení zůstávají bez vysvětlení a jejich význam se nám nepodařilo dohledat ani v dostupné literatuře, např. *brček* (10), *rozbrčet* (57), *flogman* (30), *sputník* (69), *polygony* (72), *zápar* (73), *pučok* (97), *benja* (100), *vykantovat* (101), *dufky* (106), *roseta* (118), *štufa* (156), *hupcuk* (164), *pažina* (205), *šaratice* (231), *rána byla suchá* (350).

5.5.5.2.2 Pásmo postavy Ivana

Ivan ve svých promluvách užívá např. *bubák* (12), *palník* (12), *sedmička* (27), *vozač* (27), *stovkové potrubí* (62).

²⁴³ Explikaci hornických výrazů čerpáme z publikace Ostravská hornická mluva (1956), přičemž gramatickou stránku a hláskoslovnou rovinu jsme přizpůsobili dnešnímu spisovnému jazyku.

5.5.5.2.3 Pásmo postavy Josefa

V pásmu postavy Josefa se objevuje pouze profesionalismus v *kupelu* (74).

5.5.5.2.4 Pásmo postavy Lud'ka

V řeči této postavy jsme nezjistili žádný slangový ani profesní výraz.

5.5.5.2.5 Pásmo autora

V autorské řeči nalézáme např. *klec* (9), *do šachty* (9), *fáraček* (9), *odpolední šichta* (9), *šol* (9), *signalista* (9), *firungy* (9), *havíř* (9), *angličák* (9), *slivka* (9), *bača* (10), *taras* (10), *něco špeci* (10), *založil jsem si* (10), *revír* (10), *svážná* (10), *čelba* (10), *okor* (10), *třeťák* (11), *naložil jsem si* (11), *šibík* (11), *litr* (11), *svědry* (11), *ládovat* (11), *svědr* (13), *štus* (13), *štajgr* (13), *po šestnáctce* (13), *osádka* (14), *kombajn* (15), *předák* (15), *havírna* (16), *šichtovnica* (17), *úsek* (17), *okor* (17), *štreka* (19), *hladovka* (19), *lutna* (20), *hajcman* (20), *kombajnér* (21), *ražba* (26), *pacholek* (30), *kapa* (30), *interferometr* (31), *budování* (35), *větry* (35), *otřesová sloj* (35), *mulda* (43), *řezanky* (43), *ládovák* (43), *lafeta* (44), *blokovací lanko* (54), *forot* (54), *zásobník* (54), *vzduchová hadice* (54), *znamkovna* (55), *břidla* (55), *prachovec* (55), *loga* (55), *pikol* (57), *vyuhlil čelbu* (57), *odfedrovat* (57), *šrámat levý štus* (57), *bindloch* (58), *štacheta* (58), *stojky* (62), *překop* (69), *zol* (72), *zatamovat* (73), *kilof* (84), *známkovna* (87), *porubna* (94), *vyražení porubny na devítku 380 korun, na osmičku 340 a na sedmičku 300 na šichtu* (105), *gracy* (106), *stropnice* (110), *lampovna* (120), *brigoš barák* (121), *svačnarna* (123), *narážec* (124), *strojník* (124), *otřesovka* (133), *zol* (133), *položil jsem gracku* (210), *hák* (236).

V prostředí holandské emigrace zaznamenáváme hornické výrazivo pouze v retrospektivních pasážích: *klamor* (312), *tektonická porucha* (312), *fedrovat forot* (312), *folovat kolem štus* (312).

5.5.5.2.6 Pásmo vedlejších postav

Druhák (10), *pustit rosu* (10), *mě suší* (12), *od šichty* (12), *fárat* (17), *větrný tah* (20), *směnový* (22), *vedoucí odásky* (25), *směnový předák* (27), *zálom* (31), *do šichty* (43) *mašinkař* (70), *odšibovat* (70), *vyfedrovat* (70), *kolonie* (78), *folovat* (78).

5.5.5.2.7 Shrnutí

Užití slangových a profesních výrazů je v literárním díle motivováno úsilím o oživení textu neotřelými a emocionálně působivými prvky. V našem případě jde však spíše o charakterizaci postav spjatých s důlním prostředím.

V Ivanově mluvě se objevily tři výrazy, jejichž přibližný význam se dozvídáme z kontextu: *bubák* (patrně pivo), *sedmička* (patrně druh kvalifikace), *stovkové potrubí* (patrně potrubí vážící 100 kg). Vezmeme-li v úvahu rozsah první části knihy, resp. množství replik vystupujících osob, můžeme být poněkud překvapeni minimálním počtem sociolektismů v promluvovém pásmu postav. Tuto skutečnost si vykládáme tak, že dílčí dialogy (třebaže mají povětšinou pracovní obsah) neinformují čtenáře o tom kterém nástroji, jehož se v dole užívá. Rozhovory přináší spíše názory, úsudky a přesvědčení jednotlivých postav o různých situacích odehrávajících se jak na šachtě, tak mimo ni (např. víkendové zážitky, starosti všedního dne, důlní nehody, zdravotní úrazy aj.). Velice časté je pak také klení na vedoucí představitele. Navzdory malému množství příkladů, zaznamenáváme několik výrazů, jejichž význam nemusí být každému čtenáři na první pohled jasný. Slovem *druhák* je míněn dva dny starý tabák, vazbu *pustit rosu* si můžeme vysvětlit jako metaforické označení pro zbavení se nežádoucí „kocoviny“. S tím je spjata i další vazba *mě suší*, což patrně znamená, že má havíř žízeň -pravděpodobně se jedná o následek většího příjmu alkoholických nápojů. Spojení *do šichty* se užívá se smyslu do konce směny, analogicky pak *od šichty* znamená od začátku směny. Výrazem *kolonie* jsou zde myšleny hornické kolonie, které postupně vznikaly u jednotlivých šachet a v nichž žili havíři a jejich rodiny. Dle V. Křístka (1956) byly tyto kolonie rafinovaným způsobem připoutání horníka k šachtě. Zároveň byly nástrojem soustavného tlaku na něj i na celou jeho rodinu, která se tak cítila existenčně svázána s šachtou. Odchod z šachty totiž znamenal také vyhození z deputátního bytu.

S hojnějším počtem slangových a profesních výrazů se setkáváme v řeči autora, neboť právě při popisu prostředí, postupu práce či vyprávění získávají své uplatnění. Stejně jako

v pásmu řeči Ivana, i zde byla nalezena slova a slovní spojení, jejichž význam je nutno vyvodit ze souvislostí: *vyražení porubny na devítku/osmičku/sedmičku* (chápeme za devět, osm, sedm hodin), *brigoš barák* (patrně ubytovna pro brigádníky nebo pro ty, kteří nemají bydliště v místě, kde se důl nachází)²⁴⁴, *po šestnáctce* (rozumíme po šestnáctihodinové směně), *něco špeci* (pravděpodobně zkrácená podoba pro „něco speciálního“, v našem případě se jedná o tabák, který je namočený v rumu). S výrazem *litr* se setkáváme v souvětí: *Bývalo odjakživa zvykem, že za každé probití postavil vedoucí na úseku litr.* (11), na následující straně: *Nás též suší a též bysme se rádi viděli v kulturáku u piva. Po šichtě, jak to probijem, fasuju litr, tak si dáš s náma a nějaké to pivo taky urveme, i kdyby to měl být bubák.* (12) a o stranu dále pak: *Doufám, že na úseku už stojí řádně vychlazená flaška.* (13). Až poslední ukázka zcela potvrdila naši domněnku, a to, že slovo „litr“ je zde užito jako jednotka míry. Jelikož není blíže specifikováno, soudíme, že se jedná o litr jakéhokoli destilátu. V řeči autora jsme objevili ustálenou vazbu *založit si, naložit si*, což znamená vložit do úst tabák a žvýkat jej.

Rovněž jsme pozorovali, že hornické názvy jsou tvořeny ustálenými prostředky obvyklými v českém národním jazyce. Jde především o tvoření slov odvozováním (konkrétně pomocí přípon). U názvů pracovníků v dole převažují zejména tyto slovotvorné přípony: přípona –č u slov s významem činitelským odvozených vesměs od příslušných sloves, např. *vozač* (27), *měřič* (44), *narážeč* (124); přípona –ak, popř. –ák, která se připojuje k základu jmennému, např. *předak* (11); příponou –ař a –ista jsou tak tvořena slova ze základů jmenných, např. *pumpař* (52), *mašinkař* (70), *signalista* (9). Pro označení pracovníků v dolech jsou poměrně častá zpodstatnělá přídavná jména, např. *stěnový* (10), *dulni* (11), *směnový* (22). Další skupinu tvoří slova označující nástroje, stroje, nářadí, která se tvoří pomocí přípony –ak, popř. –ák nebo –ík, popř. –ník, např. *ládovák* (43), *šibík* (11), *palník* (12). Objevují se také pojmenování věcí odvozených od účelových přídavných jmen, např. *fáračky* (9). U jmen označujících prostory, chodby, cesty se vyskytuje přípona –na, popř. –ná, např. *svážná* (10); stejnou příponou jsou tvořena pojmenování místností, např. *lampovna* (44), *známkovna* (55).

Skládání slov coby slovotvorný prostředek není příliš časté, např. *rychloražba* (98), *kvůli elektromotorům* (191). Jeví se spíše tendence přeměnit víceslovné pojmenování na jednoslovné, což je projevem jazykové ekonomie, která je jedním z charakteristických rysů sociolektismů, např. *bezpečak* (83), *smrták* (227).

²⁴⁴ Na straně 311 (tedy až ve druhé části knihy) se dozvídáme, že *brigoš barák* je levná ubytovna, jejíž měsíční nájemné činilo 90Kč.

Na utváření hornické mluvy má podle V. Křístka (1956) podíl také německá odborná terminologie. Jde o slova, která byla přejata již v dávné době, např. *havíř* (9), *šachta* (9), *fárat* (17). U ostatních výrazů německého původu můžeme rozlišit pojmenování, která se dosud většinou drží, např. *štajger* (13), *štus* (13), *šol* (9), *firungy* (9), *bindloch* (58), *kapa* (30), *fedrovat* (57), *ládovat* (11), *šichta* (9), a vedle nich ta, která jsou vytlačována ekvivalenty z domácího, českého základu, např. *překop* (69), *svážná* (10). U starší generace havířů je možné slyšet slova, která označují jevy už zaniklé. S těmi se však v *Pestrých vrstvách* nesetkáváme.

5.5.6 OBRAZNÁ POJMENOVÁNÍ

Potřebujeme-li skutečnost pojmenovanou již slovem existujícím vyjádřit nově, využijeme obrazných pojmenování. Jak uvádí M. Krčmová (2008), v oblasti lexikální roviny se na úrovni pojmenování uplatňují vedle věcného významu pojmenovávacích jednotek také jejich konotace. Ty vedou k vybavení určitých představ a souvislostí v mysli vnímatele. Na konotaci je založena metafora a metonymie.

5.5.6.1 METAFORA

Metaforou rozumíme přenášení významu jednoho jevu na jev jiný na základě podobnosti vzhledu (tvaru, barvy), umístění, rozsahu, funkce atd. Toto pojmenování neslouží pouze k obohacení jazykového projevu, je také prostředkem zintenzivnění emocionality textu. Zvláštnost metafor nalézáme v tom, že otevírají široké pole konotací a svou novostí tak rozvíjí čtenářskou aktivitu. Rovněž mají výraznou estetizující funkci. V řeči postav nalézáme např. *ten je tuhy* (59) nebo *to sem si myslel, že budeš soptit* (171). Za originální považujeme Josefovou metaforu označující smetiště: *cikánský prior* (214).

Nejčastěji se s tímto typem básnické figury setkáváme v pásmu vypravěče. Pro vyjádření nevzhledných pupínků na kůži autor užívá: *sopky* (39). Práci na dole horníkům značně usnadňují různé stroje. Není-li však zbytlí, musí havíř zapojit fyzickou sílu. Pro náročnou práci s lopatou objevujeme metaforické pojmenování *lopatove tango* (94) nebo *kytarové bugy* (101). Místo označení „injekce“ nacházíme: *chodil ku doktorovi na včeličky* (95). Autor popisuje, jak ředitel celého závodu nabyl své vedoucí pozice díky tomu, že

podlézal svým nadřízeným. Jakmile získal svůj vysoký post, s oblibou chodil na šachtu namátkou kontrolovat zaměstnance, nečinilo mu obtíže *pořádat hon na havíře* (111). Dále objevujeme: *škodolibý úsměv se mu změnil v podkovu* (180), *Najednou vidím, jak mu ze stehna stříká vodotrysk krve.* (205). Velice silné polské cigarety nazývá *trhač plic* (229) a pohlavně přenosnou chorobu *motýlci lásky* (233).

Také v exilové části zaznamenáváme řadu metafor, např. *zapojil jsem se do mraveniště lidí* (300), *když si horníci vyměňovali pěstní názory* (301), *bušil těma svýma lopatama na dvěře* (302), *tekutý chleba* (315), *bariéra problémů* (328), *vytáhl jsem svojí peněženku, ve které nebylo nic než vítr* (364), *párkrát jsem do toho zobnul* (394), *jenom se vyvalit od koryta* (414), *Nadělal kopec amolet.* (425), *Strhl ho ze stoličky a začali se rohovat.* (445). Vypozorovali jsme dva případy, v nichž je užito shodného slovesně-jmenného přísudku: *byl jsem načichnutý rasizmem ještě z Československa* (249) a *byl jsem tady na Západě zelenáč, načichnutý bolševismem* (422). Přenesený význam objevujeme u pojmenování šachty - horníci nechodí pracovat do dolu, ale *do té černé díry* (311), kde je člověk pouhý *otrok s číslem* (311). Při jedné z tradičních procházek městem potkává Ivan ženu, která venčí svého psa. Vzpomene si na návštěvu Valašska, kam byl pozván svým spolupracovníkem na psí hody. Na takovou hostinu se zvou pouze nejlepší přátelé. V této souvislosti se objevuje originální metafora: *Tam by ho naučili hned spát v trúbě.* (361). Výstižně jsou pojmenovány ženy nevalné pověsti: Nevím, jestli jsou tyto matrace pod lékařskou kontrolou (442), na téže straně také: *londýnská matrace* (442). Svě každodenní bezprizorní vycházky v hustém davu lidí popisuje jako *motat bez cíle mezi tou lavinou* (269). Jedinou nadějí na změnu ubohého exilového života, v němž si Ivan krátí volné chvíle vysedáváním po hospodách, jsou marné telefonáty dvěma Čechům žijícím v Holandsku. Zmar způsobený neúspěšným telefonickým spojením je střídán rozhořčením z chybějícího příslušenství telefonního automatu: *Když jsem zvedl sluchátko, tak jsem zjistil, že není k ničemu, protože střeva byly fuč.* (295). Pro Asiata, který je zaměstnán jako recepční v Ivanově dočasné ubytovně, užívá autor s oblibou tato označení: *zažloutlý chlapík* (260), *žluťásek* (261), *citrón* (265). Černochoa pojmenovává jako *černý kolega* (251), v případě většího počtu: *Ve dvéřích se objevil Leo s další várkou kakaových.* (435) nebo *šli jsme se posadit vedle do místnosti, kde se to jenom černalo* (412). Vzpomínku na potyčku, která skončila Ivanovým napadením, líčí slovy: *Jeden ogar mě zezadu nabral na kopyto přímo do ledvin.* (357). Svízelná finanční situace donutila Ivana jít pěšky na sever Holandska, kde měl údajně bydlet jeden z Čechů. Na této cestě přespával pod širým nebem, i když počasí nebylo vůbec příznivé. Jedním z míst odpočinku byl

přístřešek na odkládání kol. Tam se Ivan usadil a aby se alespoň trochu zahřál, udělal si na hlavě turban z trička. Po chvíli spatřil dvě blížící se postavy. Autor komentuje situaci: *Možná se i lekli, když viděli Turka zabaleného v mapě.* (380).

Na principu přenášení lidských vlastností a dějů charakteristických pro člověka na neživé předměty, jevy či zvířata je založena personifikace, např. *motor zaskučel* (118), *Klubko se zastavilo až v hromadě štachet a nařikalo bolestí.* (144), *v hlavě se mi zrodil záškodnický úmysl* (266), *jídlo mi rostlo v puse* (272), *opíralo se do mě slunce* (300), *peníze, které tak rychle opouštěly moji kapsu* (316), *Díval jsem se za ní tak dlouho, až jí pohltit dav lidí.* (335), *Vyfasoval jsem svoje prachy, které hřály v kapse.* (414), *dny letěly* (438).

5.5.6.2 METONYMIE

Metonymií chápeme druh básnického tropu, jenž využívá k přenášení významu věcné souvislosti, přičemž tato souvislost je v obecném povědomí natolik pevná, že obrat jednoznačně implikuje pojmenovaný předmět. V rámci metonymie bývá vymezována tzv. synekdocha, čímž rozumíme záměnu části a celku, např. *olej budu mít přímo v úsměvu* (35, 345), *opalit si pupky* (214) nebo *žádný kuchař nemá rád, když se mu někdo motá kolem pece* (414).

5.5.6.3 HYPERBOLA

Umělecký prostředek mající schopnost zveličit určitý rys s cílem zvýraznit jej se nazývá hyperbola. V našem textu se tato básnická figura vyskytuje zpravidla v řeči autorské, např. *slyšel oblíbené slovo kurva snad tisíckrát za šichtu* (18), *varga²⁴⁵ mu spadla až na zem* (180), *když skončila šichta a sklízel jsem zbrůj, s každým klíčem jsem se doslova mazlil* (396), *Byl o hlavu větší než kýbel.* (420). Humorným dojmem působí nadsázka: *Když viděla Josefa, zdálo se, že vyroste i s židlí.* (114), s mírnou obměnou pak: *když jsem mu řekl, co mám na srdci, vyrost na židli o dva metry* (238). Jeden případ nalézáme v pásmu vedlejší postavy: *jazyky tahali po zemi* (218).

²⁴⁵ Slovem „varga“ je míněná brada.

5.5.6.4 PŘIROVNÁNÍ

Přirovnání je stylistický prostředek opisného vyjádření, jenž je založený na principu srovnávání. Struktura přirovnání je dle F. Čermáka (1983) následující: aktualizovaný výraz v prvním pádě (comparandum), vlastní ustálený komponent levé strany, zpravidla verbum, třetí místo zaujímá určitý rys, kvalita vztahující se k aktualizovanému výrazu a zároveň k obrazu, k němuž se výchozí předmět přirovnává, čtvrtý v pořadí je formální znak přirovnání (obvykle jak, jako) a vlastní jádro přirovnání (comparatum).

V některých případech se můžeme setkat s elipsou spojky „jako“, přičemž smysl výpovědi zůstává zachován, např. *tak tenké, že by sem přes to viděl až na Valachy* (125). Na druhé straně slovo „jako“ nezaručuje, že jde vždy o přirovnání, např. *u sudu mi to prskli jako umyslně ničení statního majetku* (209), *jako správný vyceповaný československý občan jsem nevstoupil na travnatou plochu* (421).

Mnohá přirovnání jsou v hovorové řeči vžitá (zautomatizovaná), např. *z kterého ještě táhlo jak ze sudu* (9), *šli jsme za sebou jako husy* (10), *dívám se na něho jak z jara* (26), *ozvala se rána jak z děla* (32), *sletěl jak hruška* (103), *Josef se tvářil jako by nic* (114), *Klimša seděl jak přibitý* (131), *díval se na nás jak na zjevení* (174), *řval jak tur* (212), *Čučel na mě jako čerstvě vyoraná myš*. (249), *můj kolega funěl jako parní lokomotiva* (255), *smradu jako v Cařihradu* (261), *v okamžiku jsem usnul jako dřevo* (266), *usmíval se jako měsíček na hnoji* (275), *Držela se mě pod paží jako klišťe*. (305), *Venku lilo jak z konve*. (306), *každý byl určitě zelený jak sedma* (353), *obloha byla jako vymetená* (381), *měl jsem hlad jako vlk* (409), *hlavu jsem měl k prasknutí a v hubě jak v polepšovně* (438), *jsem dutý jak bambus* (440).

Vznikají však i přirovnání nová, a to z potřeby originálního pojmenování, např. *Měl ho vyleštěný jak Ostravu po dešti*. (167), *Poručil jsem si pivo a to se do mě vlilo jako do dřavého sudu*. (263), *Vlasy měla schlíplé a vypadala jako vysloužilý hastrman*. (307), *vyšel a byl ztrhaný jak borůvka* (361), *klika na dveřích visela jako zlomené křídlo ptáka* (417), *Cenil do sluchátka zubiska, jako kuň když se doví, že na jatkách mají dovolenou*. (439), *Vypadal jsem jak špatně stáhnutý králik*. (444).

Některá přirovnání vyžadují do jisté míry znalost kulturního kontextu, přinejmenším proto, abychom pochopili a ocenili vtipnou pointu daného příměru, např. *Byl holohlavý, měl tmavé brýle a vypadal jako Kojak*. (304), *Chodili jsme po lese jak bludní Holanďani*. (423), *A byl jsem v prdeli jak Baťa s dřevákama*. (429), *vidím frontu negrů, jako když v Česku přijde do obchodu něco extra* (439).

5.5.6.4.1 Pásmo postavy Ivana

V mluvě Ivana se setkáváme s těmito přirovnáními: *Jsi jako kojeneček, který se dožaduje máminého cycku.* (12), *Filipek rozumí havírně jak koza petrželi* (30), *chytrý si jak Šalamounova prdel* (59), *synci dřeli jak blbí* (115), *rozmačka tě jak stary koš* (121), *my sme se honili jak mezci* (130), *pofičíš dolu, jak namydleny blesk* (143), *budete mět pruser jak mraky* (171), *Každy den se honime jak otroci* (193), *nesmite tabak hryzat jak chleba* (230), *sprosty jak zok* (232).

5.5.6.4.2 Pásmo postavy Josefa

Vali do mě žradlo jak do babuša. (53), *to by sem ju rozerval, jak žabu* (75), *Bojite se teho jak čert kříža!* (81), *je zmalovana jak americky bombardér* (85), *hlad mam jak spisovatel* (97), *vytrpim jak pes* (159), *zaškrtil by sem ju jak husu* (161), *Neska jak přidu do chalupy, tak ju zbiju jak psa!* (161), *Také horečky ja mivam dycky prvnych šest dni a potom jak když utne* (180), *Ten se necha oblbnut jak maly synek.* (181), *ja ho rozrazim jak stary koš* (184), *štipe to jak sviňa* (199), *robota jak cumel* (213).

5.5.6.4.3 Pásmo postavy Lud'ka

V Lud'kově řeči objevujeme pouze jedno přirovnání, a to přirovnání ustálené: *mlčím jako hrob* (154).

5.5.6.4.4 Pásmo autora

Autorská řeč je co do množství užitých přirovnání velice bohatá. Nalézáme např. *koule tabáku velká asi jako dětská pěst* (10), *kluci se scházeli jako švábi na pivo* (10), *vnitřek huby skrabatěl jako slepičí žaludek* (11), *nadul se jak holub* (12), *natlačení jak sardinky* (13), *když dozor otevřel dvěře, to jako kdyby do havířů vjel blesk* (13), *slušný tak, jako se v bibli káže* (17), *pozoroval jsem Vaška, jak po každém Tondovu slovu plaskne, jak propíchnutý balón* (18), *svědr se prohnul jak luk* (31), *záměčníků se kolem hemžilo jak mravenců* (34), *funěl jak lokotka* (43), *začal sebou házet jak ryba na suchu* (43), *Uplaval v té hustotě asi dva metry a ztratil se v ní, jak když hodíš do baziny šutr.* (45), *dopadl na nás jak žok* (53), *kábl od světla*

se napnul jak struna (53), můstek odletěl jako papír (54), uhlí bylo sypké jak prach (57), čelba se sesula jak hromada písku (58), já sletěl z kombajnu jak hruška (59), měl toho jako pro regiment vojáků (75), Baňok byl nadutý jako koza. (80), zátka odletěla jak od šampaňského (80), náměstek zblednul jak před infarktem (86), Utíkali jsme jak šílení. (91), Byl jsem zničený a slabý jak mucha (92), Josef se chechtal jak strhaný. (94), vypadali jsme jak žirafy (96), řehtali se jak malí kluci (96), bylo jich jak nasetych (96), Držel jak beran. (98), Janko stál jak socha s nahozeným úsměvem. (99), seděl ve forotě jak hřib (103), ležel tam jak babuť (104), po střelbě to vypadalo jako v pralese (110), Díval se na mě jako zbavený smyslu. (119), Pancéř byl zkroucený jak housenka. (119), Luděk šel jako frajer a tvářil se jak hrdina po vyhrané bitvě. (120), chechtali jsme se jak strhaní (135), vždycky byl klid jak v hrobě (140), našlapoval jako čáp (141), natáhnul se jak žába (142), nabral švunk jak hrom (143), v místnosti to hučelo jako v úle (145), následovaly další kratší salvy jako ze samopalu (148), Jenom mi kmitlo hlavou jako ve snu, co se asi stalo. (173), serval si z hlavy kapu začal po ní skákat jak šílený (173), vzlykal u toho jak malý kluk (174), zavzlykal jak malé děcko po pláči (174), já jsem ho držel jak klišť (176), Skutr nahodil úsměv, jako by nám chtěl udělat kiškiš. (180), šejkoval s tím jak barman (210), mašina s ním házela jak s hovnem (211), my jsme byli vysmátí jak joja (222), Josef v tom obleku vypadal jak mafióso (223), chodili jsme kolem sebe jako dva buncy (224), byl hladký jak mýdlo (226), špunt vyletěl jako náboj z děla (228), hajcmany vyletěly a jako sáně jely dolů (229), Zbyšek do sebe pral knedle jako divý. (230), Oba se na sebe podívali a vystřelili, jak by jim u prdele vybuchnul šrapnel. (230), tlačil nohy k sobě jak prvnička (230), Lapiduch se na mě dívá jak na cvoka. (236).

Nyní se děj přesouvá do Kanady a následně do holandského exilu: *vypadal jsem asi jako tramp (249), tady mládnou, jako po svěcené vodě (253), kdybych si pamatoval nějaké sny, tak musely být jako v pohádce (254), čika se po mně rozprskla jako broky (254), popel štípal jako čert (254), já jsem mrkal očima jako žába v prachu (255), chlapík se mu díval do huby jako koňský handlíř (255), seděl jsem jako hřib (256), kouřil jsem jak starý bakuř (257), Připadal mi, jako by několik roků neviděl denní světlo. (260), opilec vypadal jako jojo (265), Byl to rokford a smrděl jako bolavá noha. (267), Připadal jsem si, jako kdybych šel na Štramberskou trůbu. (275), Bahnil jsem se ve vaně jako tuleň. (276), lidí tam bylo jako na trhu (277), odšoural jsem se od dveří jako zmoklá slepice (280), já jsem se za ní vlekl jako nemocný had (282), připadal jsem si jako nejslavnější horolezec, který překonal nejvyšší horu světa (282), hned usnul jako dřevo (284), Nádražní budova byla veliká a já jsem si připadal jako v bludišti. (288), Hubu a kalhoty měl celé pobryndané a vypadal jak půlroční mimino.*

(293), *Teklo mu po bradě jako kojencovi mléko.* (293), *každý s ním jednal jako s míšeňským porcelánem* (301), *řval při tom jak tur* (301), *Kroužila kolem mě jak nemocný motýl.* (304), *byla dotěrná jako štěnice* (304), *Jožo začal tahat pilku jak divý* (313), *byl mokrý jako myš* (314), *začal se usmívat jako měsíček na hnoji* (326), *očiska se mu rozsvítily jak baterky a krčisko natáhnul jak labuť.* (326), *za chvíli se vrátil vysmátý jak lečo* (326), *celý den sedět na hotelu jako buchta* (335), *Cestou jsem okusoval klasy a připadal si jako zvíře.* (347), *nadával jsem jak čert* (350), *v některých úsecích byla cesta jak sklinka* (352), *vymrštil se jak šipka* (357), *přehodil si mě přes rameno a jako pytel brambor mě nesl na zádech* (357), *spal jako pařež* (358), *byl tuhý jak prut* (360), *pocukával ramenama jako v posledním tažení* (361), *po této otázce se mi rozsvítily oči jako žárovky* (364), *z dlani jsem pil jako velbloud* (369), *byl jsem zesláblý jak mimino* (370), *Prsty jsem měl bez citu a ruce se mi trásly jako starému dědovi.* (374), *Žádná pochoutka to nebyla a huba se mi zkřivila jak paragraf.* (379), *začal to ze sebe chrlit jako lávu* (389), *bych ho rozrazil jak starý koš* (389), *měl jsem pocit jako před popravou* (395), *Chtěl jsem mu od ruky vypálit, ale jako bleskem se mi hlavou mihla myšlenka.* (398), *Kroutila se a vlnila jako had.* (400), *měl jsem z toho hlavu jak meloun* (413), *Naprásknul jsem se jak babuť* (414), *vyšla postava ve spodkách a s hlavou jak květák* (419), *všude byl klid jak v kostele* (420), *Hlas mi připadal jako ze záhrobí.* (420), *V devět jsem tam dorazil promočený jak myš.* (430), *Shrábnul jsem prachy a vystřelil jak raketa.* (439), *Do banky jsem se plazil jak nemocný osel, ale nazpět se mi šlo, jako kdybych plul po obloze* (439), *byl vyjevený, jako kdyby se bál ukázat poznámku mamince* (441), *ležím natáhnutý jak lata* (446), *kýval jsem hlavou jak osel* (449).

5.5.6.4.5 Pásmo vedlejších postav

V promluvovém pásmu vedlejších postav nalézáme např. *čelba rozvrtana jak emental* (32), *nebuď jak malý synek* (33), *hřbet ma jak chameleon* (42), *Krev z něho valila jak z prasete.* (56), *rána jak z děla* (66), *dral jsem se jak šileny* (66), *rozzuřil se jak byk v areně* (78), *zhučet jak zhníla hruška* (83), *bo jeho bracha se tam ma jak prase v žitě* (108), *že ste mu to tam nechali jak po prasatach* (122), *včera ste se nes na nositkach jak paša* (153), *kerych on ma jak šup* (164), *enom sedi na tych korunach, jak žaba na pramenu* (165), *zbledli jak stěny* (171), *zaškrtim tě jak hada* (177), *Fara si na dul enom dvakrat do tydna jak ředitel.* (178), *byl tuhy jak prut* (183), *Mluvite se mnu, jak bysme spolu pásli husy.* (196), *Na dole bubak je jak nejvychlazenější radegast.* (204), *stara ho ždime jak onucu* (208), *naletěl sem jak malý synek*

(212), *plíce jak novorozeně* (214), *broky se od něho odrážaly jak od gumy* (217), *nožiska zvedali jak by šli ve žhavém popelu* (218), *chytanu křeče jak hrom* (235).

5.5.6.4.6 Shrnutí

Jak můžeme vidět, přirovnání tvoří nedílnou součást mluvy všech postav. Nejméně se objevuje v řeči Lud'ka, kde jsme zaznamenali pouze jeden příklad. Naopak v pásmu autora se příměr stává primárním prostředkem jeho vyjadřování. Bližšímu zkoumání jsme podrobili právě řeč vypravěče, neboť v porovnání s ostatními mluvčími je množství nashromážděného materiálu o mnoho větší, což nám umožňuje generalizovat, jaký typ přirovnání převažuje.

Zaměříme-li se na to, k čemu se přirovnává (comparatum), zjistíme, že oblasti, z nichž Ivan Landsmann čerpá, jsou velice různorodé. Významné postavení mají živočichové (švábi, holub, sardinky, mravenci, mucha, beran, housenka, čáp, žába, slepice, tuleň, labuť, velbloud, osel aj.) a věci (balón, luk, papír, žok, mýdlo, úl, broky, baterky, šipka, koš, raketa aj.). Kromě těchto se přirovnává k různým částem těla (dětská pěst, bolavá noha), osobám (barman, mafióso, koňský handlír, nejslavnější horolezec, starý děda), popř. k lidským vlastnostem (šílení).

Mimo výše uvedených jsme zaznamenali přirovnání, v nichž se objevuje hyperonymický vztah. Vedle pojmenování „psi“, např. *Seděli jsme u štusu jak spráskaní psi*. (107), se uplatňuje i konkrétní rasa, popř. nespisovné označení pro rasu smíšenou, např. *vypadal jak zpráskaný buldok* (180), *Vypadal jak vesnický podvraťák*. (96). Ve druhé části knihy jsme vypožorovali hned několik přirovnání s nadřazeným pojmem „pes“, např. *otřepal jsem se jako pes, když vyleze z vody* (272), *hltal jsem ho, jak hladový pes* (340), *Napadla mě i myšlenka, že jsem přišel tady na Západ zdechnout jako nějaký prašivý pes*. (341), *Připadal jsem si malý, ponížený a odkopnutý, jak prašivý pes*. (394), *Co jsem mohl dělat jiného, než sklopit ocas mezi nohy a odtáhnout jak spráskaný pes*. (421), *žízeň jsem měl jak pes* (436). Vztah nadřazenost-podřazenost jsme zjistili i zde, a to u substantiv „pták“ – „špaček“ a „dudek“, např. *hlava jim klimbala ze strany na stranu jak zdechlému ptákovi* (313), *byl jsem na ní nasraný jako špaček* (304), *oba chrápali jako dudci* (313).

Nalézáme také částečně aktualizované přirovnání, čímž rozumíme ustálenou podobu comparanda ve spojení s nově užitým comparatem, např. *byl chytrý jako stádo opic* (208), *seděl u štusu bledý jak sedma* (231). Pro srovnání uvádíme znění přirovnání, jak je všichni známe: „být chytrý jako opice“. Druhý případ se nám jeví jako sloučení dvou přirovnání: „být

bledý jako stěna“ a „být zelený jako sedma“. V příkladu *všimla si, že po ní pokukuju jak mlsný pes* (440) nalézáme jistou odchylku od vžitého „mlsný kocour“.

Pro označení „velké rány“ užívá Landsmann následujících typů přirovnání: *ozvala se rana jako z děla* (35), *ozvala se rána, jak kdyby uděřil blesk* (64), *ozvala se rána jak z kanónu* (99), *Ozvala se rána jak v otřesovce* (148), *ozvala se rána jak ze špuntovky* (204). Dále jsme zaznamenali hojný počet přirovnání se substantivem „kůň“, popř. „koně“, např. *Kopal kolem sebe jak kůň*. (132), *utahaní jsme byli jak koně* (232), *sklopil hlavu jako kůň a zatřepal s ní* (292), *měl sílu jako kůň* (301), *rozřehtal se jako kůň* (313). Z uvedených příkladů je zřejmé, že autor využívá tohoto comparata pro vyjádření různých stavů a situací (únava, síla atd.).

Přirovnání se stává Landsmannovým velice oblíbeným prostředkem pro vyjádření skutečnosti v novém pohledu a nových vztazích. Emoce, které v nás přirovnání vzbuzují, umocňují výrazovou expresivitu, která se stává podkladem pro estetickou působivost.

5.5.7 FRAZEOLOGISMY

Pod pojmem frazém rozumíme ustálené spojení alespoň dvou prvků, z nichž minimálně jeden nefunguje stejným způsobem v žádné jiné kombinaci, popř. kombinacích. Do kontextu vstupují frazeologismy jako pevný celek a jejich komponenty mají zpravidla nezaměnitelný slovosled. M. Jelínek (1995) připomíná, že frazémy vznikají zpravidla posunem původního významu jednotlivých složek, přičemž nejčastěji jde o posuny metaforické.

5.5.7.1 DĚLENÍ FRAZEOLIGISMŮ

Podle okolností vzniku rozlišuje J. V. Bečka (1982) frazeologické obraty intenzifikační (zesilující), verbalizační (slovesné) a konkretizační (rčení). Prvního typu uijeme v okamžiku, chceme-li zesílit, popř. zeslabit význam slova vybraného k pojmenování. V mluveném jazyce mnohdy prosté konstatování míry nestačí. Vyjádření intenzity bývá nadnesené a má sklon ke stereotypnosti, např. *na peníze byl abnormální škrob* (18), *bylo mi ze všeho strašně nanic* (282), *pekelný smích* (94). Verbalizační frazeologismy mají svou ustálenou formu: sloveso spojené s podstatným jménem. Toto substantivum je převážně abstraktní, verbum může být širokého významu (být, mít, dělat aj.), např. *byla to čest* (15), *předseda zalapal po dechu*

(131) nebo může mít charakter obrazný *vylít zlost* (111). Frazeologické obraty označující skutečnost složeným pojmenováním nepřímým označujeme jako rčení.

Rčení můžeme chápat jako „frazeologické obraty, které jako celek označují skutečnost složeným pojmenováním nepřímým (metaforickým, metonymickým, synekdochickým).“²⁴⁶ Ve své pozdější publikaci J. V. Bečka (1993) dodává, že tento celek nelze dělit na slova základní a průvodní, jako tomu je ve frazeologismech intenzifikačních a verbalizačních. Ustálená frazeologizovaná spojení přísudkového slovesa s předmětem nebo s příslovečným určením hodnotí jako rčení slovesná, např. *to si měl kliku* (83). Zároveň vymezuje rčení neslovesná, jimiž jsou spojení substantiv s přívlastkovým určením, popř. obraty s platností příslovečnou, např. *jsem mezi něma černá ovce* (390). Dále hovoří o existenci tzv. okřídlených slov, čímž rozumí obraty literárního původu, které vnímáme jako citáty. Ustálená spojení mající podobu hotových vět, jež vyjadřují vlastní obsah sdělení, nazývá úsloví, např. *skutek utek* (59). V závěru dodává, že blízko k výrazům intenzifikačním mají ustálená přirovnání konkretizační, jež se váží na základní slovo spojkou jako, např. *já se cítil jako v ráji* (416).

Pro úplnost uvádíme v poznámce pod čarou význam těch frazeologických obrátů, které jsou sémanticky méně průhledné. Výklad vybraných spojení čerpáme z publikací F. Čermáka a J. Hronka (1988), (1994) a z díla J. Zaorálka (1996).

5.5.7.2 LANDSMANNOVY FRAZEOLIGISMY

5.5.7.2.1 Pásmo postavy Ivana

V řeči Ivana převažují frazémy konkretizační, a to jak slovesné, tak neslovesné: *dávat bacha na jazyk*²⁴⁷ (23), *do huby si nevidí*²⁴⁸ (103), *pěkně se po mně vozí*²⁴⁹ (108), *Tonda by byl chvilku na koňu*²⁵⁰ (165), *jsi červený až za ušima*²⁵¹ (191), *jenom o vlasek sme temu utekli*²⁵²

²⁴⁶ BEČKA, J. V. (1982): *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Vydavatelství Novinář, s. 402.

²⁴⁷ Viz dávat pozor na jazyk = být v hovoru, výrocích a formulacích opatrný.

²⁴⁸ Nevidět si do huby = mluvit neprozřetelně, nelogicky nebo v rozporu s něčím (zpravidla s vlastním výrokem); říkat hlouposti, neuváženě formulovat své myšlenky.

²⁴⁹ Vozit se po někom = usilovně, popř. zlomyslně hledat záminky ke kritice, ponížení, osočování, okřikování nebo napadání někoho a pronásledovat ho tak nebo se mu mstít.

²⁵⁰ Být na koni = mít momentální převahu a výhodu a také možnosti (aktivního postupu ap.).

²⁵¹ Viz být špinavý až za ušima = být celkově velmi špinavý, umazaný.

²⁵² Viz minout něco/někoho o vlas = minout někoho jen těsně (a bohužel n. bohudík ho nezasáhnout, netrefit).

(193), *co na haviře haže špatne světlo je ten chlast*²⁵³ (193), *Ty nam na nich nerobiš, tak jich neber do huby.*²⁵⁴ (198), *Na to jsi, kamaráde, moc malý pán*²⁵⁵. (25). Objevujeme i variaci na známé rčení „na stará kolena“²⁵⁶ je pak: *malem ses na stare roky zabil* (144), místo expresivního „rupne v bedně“ - *prdne v kuli* (154). Zaznamenáváme rovněž frazémy verbalizační: *aby to mělo grady*²⁵⁷ (10), *stěžovat si na lampárnu* (20), *Nehraj tu divadlo*²⁵⁸ (88), *byt fit*²⁵⁹ (198), *tak ti da na budku* (205), *sem aji rad, že se vypařim z baraku* (221) a úsloví: *Tebe nám tu byl čert dlužný!*²⁶⁰ (29).

5.5.7.2 Pásmo postavy Josefa

V Josefových replikách nalézáme především rčení slovesná: *potom si nevidíš do huby*²⁶¹ (154), *synci mu davali kapky*²⁶² (171), *ja sem si valal kule*²⁶³ (180), *leze to do korun*²⁶⁴ (194), *jet na ostro*²⁶⁵ (195), *Nejsem žádný pokusný kralík!*²⁶⁶ (152). Vedle nich pak frazémy verbalizační: *máš recht*²⁶⁷ (47), *s kým mate tu čest*²⁶⁸ (158), *hledim si enom svojeho*²⁶⁹ (160), *Ty se na chodniku nenajdu.* (160), *Ten at' se mi neukazuje na oči.*²⁷⁰ (184), *Ten mi právě dohodil teho fleka.* (220), *ani neviš, jaku šancu si zahodil*²⁷¹ (214).

²⁵³ Viz stavět někoho do špatného světla = prezentovat někoho nepříznivě a zkrlesleně a škodit a škodit tak jemu nebo jeho pověsti.

²⁵⁴ Vzit si někoho do huby = mluvit o někom, něčem hloupě, zlehčujícím způsobem, hrubě a necitlivě; (opovázlivě a hloupě) pomlouvat někoho.

²⁵⁵ Malý pán = muž zastávající (relativně) bezvýznamné (společenské) postavení (v poměru k jiným nebo vzhledem k potřebě něco ovlivnit apod.).

²⁵⁶ Na stará kolena = dělat něco v pokročilém věku.

²⁵⁷ Mít grady = být velmi silný a opojný, popř. pálivý.

²⁵⁸ Hrát (někomu) divadlo = svým chováním, výrazem tváře, řečí ap. něco předstírat a (snažit se) tak někoho oklamat.

²⁵⁹ Být fit = být zdatný a svěží, popř. připravený a schopný.

²⁶⁰ Čert tě tam byl dlužen = nebylo tě tam třeba.

²⁶¹ Nevidět si do huby = mluvit neprozřetelně, nelogicky nebo v rozporu s něčím (zpravidla s vlastním výrokiem); říkat hlouposti, neuváženě formulovat své myšlenky.

²⁶² Dát/dávat někomu kapky = ostře někomu vyhubovat, vynadat nebo ho pokárat, zkritizovat.

²⁶³ Viz válet si (někde) šunky = nedělat (téměř) nic a (někde) zahálet, popř. povalovat se (tam).

²⁶⁴ Viz lézt do peněz = být postupně, celkově velmi a nepříjemně drahý, nákladný.

²⁶⁵ Viz jít (na to) naostro = začít něco (už skutečně) bez přípravy.

²⁶⁶ Být pokusným kralíkem = být nebo stát se pasivním cílem, předmětem zkoušek nebo pokusů (někoho) (často svévolných); být podroben výzkumům.

²⁶⁷ Mít recht = mít pravdu, popř. být v právu a jednat zcela oprávněně a logicky.

²⁶⁸ Mít tu čest s někým = (člověk při setkání, seznámení, kontaktu obvykle se slavným nebo váženým druhým) mluvit, jednat, popř. stýkat se s někým a považovat si to nebo být tím poctěn.

²⁶⁹ Hledět si svého = dělat si svou práci n. sledovat své potřeby, zájmy apod. a nevsímat si ničeho jiného nebo nezasahovat do cizích věcí.

²⁷⁰ Viz ukázat se někomu na očích = přijít k někomu nebo do jeho blízkosti; objevit se před někým.

²⁷¹ Zahodit šanci = nešikovně, překvapivě nevyužít, promarnit příležitost.

5.5.7.2.3 Pásmo postavy Luďka

Až na několik výjimek je Luďkova mluva typická svým ukotvením ve spisovném jazyce, proto nalézáme příznakových prvků velice poskrovnu. Totéž platí i pro oblast frazeologie. Objevují se pouze dva frazémy konkretizační: *byly by k máni* (140), *je to v suchu*²⁷² (39).

5.5.7.2.4 Pásmo autora

V autorské řeči se uplatňují všechny typy frazeologických obrátů, frazémy zesilující: *byl v sedmém nebi*²⁷³ (18), *o havírně neměl ani páru*²⁷⁴ (36), *každým rokem si vybírala těžké daně na hornících* (56), *krušné chvílky* (56), *nebylo vidět na krok*²⁷⁵ (64), *po metanu ani památka* (70), *byla na něho podívaná k popukání* (142), *ozvala se strašná pecka* (172); frazémy verbalizační: *Zrovna jsem kápl na toho pablba.* (16), *kráčeli jsme k ředitelovi na kobereček*²⁷⁶ (84), *hraje komedii* (88), *přežít ve zdraví* (97), *dát se na útěk* (99), *honit se pro pár šupů*²⁷⁷ (105), *vylít zlost* (111), *blesklo mi hlavou* (118), *cestou do revíru jsme nepotkali ani živáčka* (124), *být pořád ve střehu* (140), *nabral švunk*²⁷⁸ (143), *to už pomoci nebylo* (207), *Neměli jsme se moc v lásce.*²⁷⁹ (224); frazémy konkretizační: *hrála ve mně zlost* (16), *mělo to jeden háček* (21), *vytahovat rozumy* (16), *dávali si dvacet* (36), *všechno věděl, všechno znal* (208), *že ho klepne pepka* (112), *pak jsem mu promluvil do duše*²⁸⁰ (233).

Pro exilovou část platí totéž, přičemž převažují frazeologismy verbalizační: *sbalil fidlátka*²⁸¹ (266), *vypadají dost nóbl*²⁸² (267), *chybama se člověk učí* (281), *plně jsem se odevzdal osudu*²⁸³ (328), *taky by se mohlo stát, že by mě posadili na letadlo a poslali šupem*

²⁷² Být v suchu = být zabezpečený a zajištěný a nedávat důvod k obavám.

²⁷³ Být v sedmém nebi = být krajně šťastný a mít velkou radost.

²⁷⁴ Nemít o něčem páru = nevědět o něčem vůbec nic a vůbec se v tom nevyznat.

²⁷⁵ Nevidět ani na krok = vůbec nevidět před sebe a tedy ani to, co leží těsně vpředu.

²⁷⁶ Jít (k někomu) na kobereček = jít nebo muset se kriticky odpovídat, být ostře kritizován, kárán, napomenut.

²⁷⁷ Viz být za pár šupů = být za pár šestáků.

²⁷⁸ Mít švunk = být velmi přitažlivý a živý, mít svěží eleganci a působivost.

²⁷⁹ Nemít někoho v lásce = nemít někoho rád, nemít někoho v oblibě.

²⁸⁰ Promluvit někomu do duše = domlouvat někomu a snažit se ho tak napravit.

²⁸¹ Sbalit si fidlátka = vzít si, posbírat nebo shromáždit a připravit si své věci, majetek.

²⁸² Viz být nóbl = být příliš nebo přehnaně vznešený, popř. slavnostní nebo snobský.

²⁸³ Odevzdat se osudu = rezignovat, přestat se bránit, zcela ochabnout a pasivně čekat na svůj hrozný úděl, který je neodvratný.

do Česka²⁸⁴ (338), *colu jsem vypil na ex* (340), *brácha by u něho klesl v ceně*²⁸⁵ (400), *půjde do hajan*²⁸⁶ (412), *vezme pod patronát* (438), *tak mě z fleku vyrazí* (438), a konkretizační: *byli jsme oba na stejném voru* (249), *padlo asi šest papírků za vlast*²⁸⁷ (257), *piva, které jsem si koupil, mi stouply do hlavy* (264), *všechny tyto hospody jsou na jedno kopyto* (269), *probodával jsem je pohledem*²⁸⁸ (278), *nálada je pod psa*²⁸⁹ (300), *jedna flaška byla v tahu* (327), *Na druhý den jsme s Jarkem stěhovali mých pár švestek do ateliéru*²⁹⁰. (448). Řidčeji se vyskytují frazémy intenzifikační: *já jsem se nemohl za žádnou cenu s ní domluvit* (259), *žádná krasavice* (296), *zaplatil jsem útratu, která byla dost mastná* (317), *nebyla tam ani živá duše* (435). Objevujeme obměnu rčení „vzít někoho na paškál“ - *vzít slabší kus do haptáku*²⁹¹ (17) a jeden případ úsloví: *slovo dalo slovo* (439).

5.5.7.2.5 Pásmo vedlejších postav

Vedle slovesných rčení: *budu to mět na triku*²⁹² (27), *zrobil sem jim tam větr* (93), *hrala mi na nervach*²⁹³ (209), *zvedam kotvy*²⁹⁴ (215), zaznamenáváme také rčení neslovesné: *známé firmy* (132), frazém intenzifikační: *měl jsem sto chutí vás přísně potrestat* (114) a čtyři případy frazémů verbalizačních: *pěkně se postav do haptáku*²⁹⁵ (37), *už sem se lučil ze životem*²⁹⁶ (121), *že si poslední dobu hraješ s ohněm*²⁹⁷ (169), *měl si v gaťach*²⁹⁸ (186). Setkáváme se s jistou variantou rčení „že tě huba nebolí“ - *Že tě hanba neliska*. (187) a s úslovím: *aby se v tym čert vyznal* (28).

²⁸⁴ Poslat někoho (někam) šupem = vykázat a poslat někoho násilím a v úředním (policejním) doprovodu někam (zvl. zpátky domů).

²⁸⁵ Klesnout (u někoho něčím) v ceně = pokazit si svou dobrou pověst a ztratit (do značné míry) u někoho něčím svou vážnost.

²⁸⁶ Jít do hajan = jít spát; Hajany (z hajat = dětsky spát + přípona místních jmen -any), tj. jakási země, místo spánku.

²⁸⁷ Padnout za vlast = hrdinsky, čestně zemřít, být zabit při obraně své země.

²⁸⁸ Probodávat někoho pohledem = dívat se na někoho tvrdě a nenávisťně.

²⁸⁹ Být pod psa: být mimořádně špatný nebo podprůměrný.

²⁹⁰ Sbalit si svých pět švestek = shromáždit, vzít si své věci (a odejít).

²⁹¹ Postavit někoho do haptáku = nesmlouvavě a ostře připomenout někomu jeho povinnost a tvrdě ho tak pokárat nebo přivést k poslušnosti; Hapták = z něm. habt Acht! = pozor!

²⁹² Mít něco na triku = mít za něco odpovědnost nebo vinu (a muset za to nést důsledky).

²⁹³ Hrát na nervy = silně (a zjevně) někoho znervózňovat, lekat, děsit a útočit tak na jeho klid a sebeovládání.

²⁹⁴ Zvednout kotvy = ukončit pobyt nebo rozloučit se a odejít nebo opustit místo.

²⁹⁵ Viz výše.

²⁹⁶ Loučit se se životem = připravovat se na smrt.

²⁹⁷ Hrát si s ohněm = pohybovat se nebo být ve velmi nebezpečné situaci a riskovat (zdraví, postavení, život ap.).

²⁹⁸ Viz mít v kalhotách = mít velký strach (a nemít odvahu).

5.5.7.2.6 Shrnutí

Hlavní důvod existence frazeologismů vidíme v jejich komunikativní výhodnosti. Porovnáme-li jednotlivé obraty s jejich vlastním výkladem, můžeme konstatovat, že frazémy fungují ve vyjadřování Ivana Landsmanna jako prostředky výrazně ekonomické, neboť na relativně malé ploše dokážou vyjádřit značně komplexní význam. V promluhovém pásmu postav i v řeči vypravěče se nejčastěji setkáváme s frazeologickými obraty verbalizačními a konkretizačními, přičemž dominuje podtyp slovesný nad neslovesným.

V mluvě havířů objevujeme frazém, u něhož se jako jeden z komponentů uplatňuje hornický termín: *Skoč mi na hajcman!*²⁹⁹ (25). Oblíbené jsou úsloví: *To ti stara doma přilehla nohy, že ideš tak pozdě?* (27, 237) nebo *Kery čert ho tu vyřigal!*³⁰⁰ (28).

5.5.8 NĚKTERÉ ZPŮSOBY OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSObY

Třebaže si předkládaná práce neklade za cíl postihnout veškeré slovtvorné způsoby obohacování slovní zásoby, jichž se v *Pestrých vrstvách* (1999) užívá, domníváme se, že není zcela od věci v krátkosti poukázat alespoň na některé z nich. Princip derivace jsme si ukázali na několika příkladech vybraných z hornické terminologie. Připomeňme jen, že odvozování je způsob tvoření slov, při němž se na základě jednoho existujícího slova tvoří pomocí slovtvorného formantu (prefixu, sufixu, postfixu aj.) slovo odvozené.

O způsobu obohacování slovní zásoby pomocí přejímání z jiných jazyků jsme se zmínili v kapitole pojednávající o stylovém příznaku. Jsme si vědomi minimalizace tématu vzniku nových pojmenování, avšak vezmeme-li v potaz šíři této látky, není bohužel podrobnější analýza možná, aniž by nedošlo k nežádoucímu zobecnění jednotlivých jevů. Berme proto tuto podkapitulu jako pouhý nástin dané problematiky, popř. námět pro další výzkum.

Slovtvorný způsob, při němž se v jednom slově spojují dva nebo více slovních základů, označujeme jako skládání neboli kompozice. Podstatou je vytvoření nových, významově jednotných pojmenování ze dvou samostatných celků. I. Bozděchová (2002) rozlišuje složeniny vlastní a nevlastní. První zmiňované nemůžeme rozložit na samostatná slova beze změny podoby. Přední člen složeniny bývá se členem zadním spojen pomocí

²⁹⁹ Užívá se ve významu „odbýt / odmítnout někoho“.

³⁰⁰ Užívá se ve významu „kde se tady vzal“.

tzv. konektu, nejčastěji –o-, např. *teploměr* (181), méně často –u-, např. *lidumil* (114), popř. může být i nulový, např. *kytármen* (419). Druhý typ se vyznačuje tím, že složeniny lze bez formální změny členů rozložit v samostatná slova, přičemž první člen má podobu flektivního tvaru, např. *bleskurychle* (406).

V běžné mluvě často dochází k nahrazení víceslovné lexikální jednotky jednoslovnou. Tento proces nazýváme univerbizace. V našem textu zaznamenáváme např. kulturní dům – *kulturák* (11), občanské průkazy – *občanky* (51), na záchytnou stanici – *na zachytku* (104), vlašský salát – *vlašák* (125), do výzkumného ústavu – *do vyzkumaku* (171), na průmyslové škole – *na průmce* (188), řidičský průkaz – *řidičák* (190), divoké prase – *divočák* (217), na pasovém oddělení – *na pasovém* (240), činžovní dům – *činžák* (353), utečenecká organizace – *utečenecká* (435) aj.

Touha po ekonomičnosti vyjádření je motivem i pro další způsob vzniku nových pojmenování, a to pro zkracování. Z. Rusínová (2002) rozeznává zkratky iniciálové, což jsou výrazy vznikající z počátečních písmen částí víceslovných pojmenování (tzv. akronyma), např. *KSC*³⁰¹ (21), *OKR*³⁰² (37), *ROH*³⁰³ (187), *BSP*³⁰⁴ (187), *SNB*³⁰⁵ (192), *ČSAD*³⁰⁶ (213), *VOKD*³⁰⁷ (227), *ČSSR*³⁰⁸ (245). Za povšimnutí stojí případ iniciálové zkratky, kterou si horníci sami vymysleli a znamená „speciální závěrečná devátá třída“: *SZDT* (186). Existují také výrazy vznikající z počátečních slabik či hlásek částí víceslovných pojmenování, ty označuje Rusínová (2002) jako zkratky slabičné (kombinované). Užívá pro ně taktéž termín zkratková slova, a to z důvodu jejich začlenění do věty podobně jako tomu je u slov ohebných. V našem textu se tento typ uplatňuje v „přezdívce“ ne zcela oblíbeného spolupracovníka, který je zároveň členem Komunistické strany Československa: *skurt* (22). Význam zkratky se dozvídáme až o několik stran dále. S celým procesem tvoření nás seznamuje jedna z vedlejších postav: *Tak SK znamená skurvený. A TR znamená trpaslík. Když sloučíme obě písmenka a řekneme to najednou tak nám vznikne [...] skurvený trpaslík.* (188). Následně pak: *chybí doprostřed jedno písmenko. [...] Písmenko R. [...] SKURTR znamená skurvený rudý trpaslík.* (190).

³⁰¹ Komunistická strana Československa.

³⁰² Ostravsko-karvinský revír.

³⁰³ Revoluční odborové hnutí.

³⁰⁴ Brigáda socialistické práce.

³⁰⁵ Sbor národní bezpečnosti.

³⁰⁶ Československá státní automobilová doprava.

³⁰⁷ Výstavba ostravsko-karvinských dolů.

³⁰⁸ Československá socialistická republika.

D. Šlosar (1995) hovoří o tom, že zkracování se uplatňuje také při vytváření domácích podob křestních jmen, zejména pokud jde o kompozita, např. Jaromír – *Jarek* (46), řidčeji vznikají zkrácené domácí podoby z křestních jmen nesložených, např. *Vašek* (17), *Tonda* (38). Vypuštěním jedné části kompozita spojeným se sufixací vznikají slangová apelativa, např. magnetofon – *magneták* (444).

ZÁVĚR

Cílem této práce byla lingvistická analýza prozaické prvotiny spisovatele Ivana Landsmanna *Pestré vrstvy* (1999) s přihlédnutím ke specifickým jazykovým prostředkům a jejich funkci v textu.

V teoretické části jsme se zaměřili na všeobecné poučení o funkčním stylu umělecké literatury, konkrétně na výklad samotného pojmu a vymezení funkcí uměleckých textů. Zároveň jsme si povšimli principů, na jejichž základě jsou díla krásné literatury vystavěna kompozičně a jazykově. Pro náš výzkum bylo dále zapotřebí zmínit problematiku stratifikace a diferenciaci národního jazyka.

Druhou částí práce se stal vlastní rozbor excerpovaného materiálu, jenž byl realizován z hlediska čtyř jazykových rovin: foneticko-fonologické, morfologické, syntaktické a lexikální. Každá oblast byla nahlížena z pozice jednotlivých postav a z pozice vypravěče, přičemž pozornost jsme soustředili na jevy, jež se liší od spisovných, neutrálních, stylově, dobově nezabarvených a neexpresivních, tzn. na jevy příznakové. Dále jsme upozornili na některé slovtvorné způsoby, díky nimž se obohacuje slovní zásoba vystupujících osob.

Užití nespisovných hláskových prvků se v psaných projevech, potažmo v dílech krásné literatury, vždy jeví jako prostředek tzv. formální aktualizace. Dnes jsou například prvky obecné češtiny v mluvě postav vcelku běžné. Tím však dochází k tomu, že pozbývají své příznakovosti. Soubor obecně českých fonetických znaků byl v našem textu poměrně úzký. Jednalo se o –ej v koncovkách i kmeni slov, např. *bejt* (17), *sprostej* (17) nebo ý místo é, např. *to nejni možný* (17), *já to nemůžu snýst* (18), v *Novým Jičíně* (23), *ta bude v sedmým nebu* (64), *mlíka* (125). Daleko výrazněji se uplatňovaly hláskoslovné jevy nářeční: neprovedení přehlásky 'a > ě, např. *tvoja* (47), *poručal* (75), *odkutálal se* (204), *z kravinca* (24); neprovedení přehlásky 'u > i, např. *nechcu* (9), *košulu* (19), *na ňu* (75); zachování starého dlouhého ú, avšak zkráceného, nezměněného ve dvojhlásku, např. *každu zimu* (38), *kupit* (47), *spadnut* (51), *s tebu* (53); zachování starého ó, taktéž zkráceného, např. *možeš* (68), *pojčat trenyrky* (148) aj. Landsmann uvedl do svého textu také typický prvek mluvené řeči, a to vynechání hlásek v souhláskových skupinách, např. *esi* (29), *skazuje* (30), *pod'* (44), *dycky* (49), *rači* (74), *kere* (79), *žička* (431).

V morfologické rovině jsme vedle spisovných slovesných tvarů zaznamenali případy jako *řek* (a13), *ty bys moh* (39), *přines* (50), *vlez* (66). S typem „ty jsi byl“ soupeřily podoby: *tys byl* (25), *musels* (76), *domachrovals* (179). Objevili jsme i obecný instrumentál typu *svítili*

lampama (13), *před čtrnacti dnama* (52), *lehl jsem si zádama* (103), *s penězama* (38), *velikýma kleštěma* (192). Za hovorový jsme shledali nominativ v oslovení: *Josef* (13), *Pavel* (26), *Tonda* (29). V nářeční formě zde byl zastoupen téměř důsledně typ lokálu množného čísla s koncovkou – ach/ -ách: *po dělnických hřbetach* (89), *po kancelarach* (116), *na iných patrach* (136), *jezdi na kolečkových bruslach* (38). U skloňování zájmen jsme se setkali s typy *pobuřuješ jich* (29), *jako by se jednalo o něho* (77), *na tym* (68). Důslednější byly obecně české formy u číslovek: *vyfasoval jsem čtyry* (52), *osumašedesaty* (109). Příznačným se stal chybějící rozdíl mezi významem příslovci „kde – kam“, např. *protože nevěděl, kde která díra patří* (31), *to jsi nevěděl, kde s hlavou* (a13), podobně pak „sem – tady“: *já jsem tady přišel proto, abych si vydělal na auto* (37). Adverbium „nejdřív“ bylo zastoupeno tvarem řadové číslovky: *první se převlečem* (123). Příslovce „odtud“ mělo podobu: *s tamtud’ dostal* (67).

Z typických prvků skladebných jsme zjistili hojné užívání odkazovacího zájmena „ten“, např. *ta Jugoška, ta ti vyjde sto procent* (239), *zkusím zavolat ještě tomu Hutkovi* (333), nebo zvýšený výskyt zájmeného podmětu v první osobě jednotného čísla, např. *Já za to nemůžu!* (45), *já tě to učím na suchu tak dlouho* (45), *já jsem napsal velký arch papíru* (336). Toto platilo jak pro pásmo postav, tak pro pásmo vypravěče. Pro autorskou řeč byla dále příznačná dominance souvětí. Vedlejší věty byly zpravidla předmětné, připojené spojkou „že“, např. *věděl jsem, že je fakt poslední* (332), popř. přívlastkové uvozené vztahným zájmenem „který“, např. *moje holka, která mě taky finančně podporovala* (336). V parataktickém spojení (v souvětí souřadném) jsme zaznamenali mezi větami hlavními nejčastěji poměr slučovací vyjádřený základní spojkou „a“, popř. spojením asyndetickým, např. *Nohou zavadil o pásovou konstrukci a švihl sebou.* (141) nebo *Sloj se najednou zúžila, uhlí bylo rozmočené, tak jako i slepenec.* (60). Vedle objektivního pořádku slov se výjimečně objevoval i subjektivní. Ke zvýšení napětí přispělo řazení krátkých vět následujících v rychlém sledu za sebou.

Nejvýrazněji stylizoval autor lexikální stránku jazyka *Pestrých vrstev*, neboť slovní zásoba je z hlediska rozlišení výrazových prostředků daleko bohatší než jiné jazykové roviny (hláskoslovná, tvaroslovná, syntaktická), a to nejen díky počtu lexikálních jednotek, ale také díky složitosti vztahů, které mezi nimi existují. Analýza textu byla provedena na základě příslušnosti výrazů k jednotlivým útvarům a poloútvaram národního jazyka, expresivity, spojení s některou stylovou oblastí apod.

V našem textu jsme se setkaly s lexémy dobově příznakovými, a to především v pásmu vypravěče a v řeči vedlejších postav. Jednalo se o slova zastaralá (archaismy), např.

širák (46), *šuměnka* (122), *lapiduch* (149), nebo slova, která byla vyřazena z užívání zánikem příslušné reálie (historismy), např. *grejcar* (18), *troky* (78). Zároveň se v autorské řeči objevil i jeden neologismus, např. *protože jsem nemohl vystát to jejich jakobysenicnestalo* (394).

Z hlediska stylové příznakovosti jsme vedle početné skupiny slov ukazujících na německý vliv našli rovněž několik přejímek z jazyků jiných. Veškeré germanismy, které jsme v mluvě postav nebo v autorské řeči zaznamenali, lze hodnotit jako prvky obecně české s příznakem expresivním, např. *mišung* (11), *šlus* (28), *zmerčil* (120), *fachat* (9, 232). Užil-li Landsmann výpůjček z jiných jazyků, jednalo se zpravidla o slova spisovná, neutrální. Co do četnosti, převažovaly přejímky z latiny, např. *kolektiv* (21), *kolega* (251), *akcent* (270), přičemž řadu z nich zprostředkovala němčina, např. *experti* (10, 35), *premie* (34), *perfektní* (265), *problém* (98). Následovaly romanismy, z nichž nejhojnějším zdrojem se stala francouzština, např. *afera* (168), *suvenír* (290), *vizáž* (307), méně obvyklým pak italština, např. *numero* (147) a španělština, např. *armáda* (255). Registrovali jsme také několik anglicismů, např. *striptýz* (398), *drink* (441).

Aspekt expresivity se ukázal jako velice zajímavý. Dospěli jsme ke zjištění, že ohroublá mluva umožňuje postavám v různé intenzitě vyjádřit druh emočního zaujetí. Expresivitou dosahují porušování společenských tabu. Zároveň jsme uvedli, že pojem vulgárnosti je velmi relativní, a to v závislosti na době užití toho kterého vulgarismu, společenství lidí, prostředí nebo na sociálním zařazení mluvčích. Výzkum sémantických oblastí vulgarismů ukázal, že nejvíce hrubých výrazů nalézáme v oblasti análně-vylučovací, přičemž nejpočetnější se stala skupina označující hýždě. Ze sémantických okruhů byly nejobsáhlejší tyto kategorie: „Ničema“, „Nemít / ztratit zájem“ a „Odbýt / odmítnout“. Vulgarismy slouží k vyjádření agrese, jsou jakýmsi „ventilem“ uvolňujícím napětí a úzkost. Postavy jich užívají především v situacích, mluví-li o svých nadřízených, řidčeji tak označují své spolupracovníky. Pokud se tomu tak děje, jedná se zpravidla o žert a význam není myšlen doslova. Hrubá slova mohou dále přispět k odvrácení agresivního impulzu, jenž by mohl vést k přímému násilí vůči objektu. V opačném případě může užití vulgarismu fungovat jako provokace a zapříčinit tak fyzický útok. Slova se silným expresivním příznakem mohou být zároveň projevem dominance. Ponížení druhého a povýšení sebe sama nepřímo poukazuje na to, jak velkou roli v mezilidských vztazích zaujímá moc.

Při hodnocení lexémů jsme si povšimli také jejich slohové příznakovosti. Můžeme říci, že se hovorové tvary vyskytovaly v promluvovém pásmu postav velice zřídka, např. *kantýna* (10), *prima* (203). Větší uplatnění našly v řeči autorské, např. *fotku* (98), *přihřčela*

sanitka (236), *máti* (338), *to je od tebe velice fěr* (250) aj. Vedle těchto jsme zaznamenali několik slov knižních, a to pouze v pásmu autora, např. *bědoval* (17), *opanovat* (211) nebo *všichni tři jsme si počastovali* (284).

Z hlediska příslušnosti výrazů k jednotlivým útvarům a poloútvaram národního jazyka jsme rozlišili: lexémy nespisovné, dialektismy a tzv. sociolektismy. Neutrálních, ryze obecně českých variant se objevovalo ve vyjadřování jednotlivých postav poskrovnu. Více jich bylo zaznamenáno v pásmu vypravěče, např. *furt* (184), *kámoši* (234), *z flašky* (76), *blondák* (246), *fajn* (249) aj. Dialektismy, jakožto slova a obraty omezené na úzkou oblast nářečních celků, se uplatňovaly jak v promluvovém pásmu postav, tak v řeči autorské. Za povšimnutí stojí fakt, že se v jazykovém projevu postav objevovala nejen slova nářečí lašského (konkrétně ostravského), ale také několik prvků dialektu valašského, např. *ťápnul* (50), *glgnout* (326) aj. U nich však pozorujeme jistou hláskovou nepřesnost (ou místo ú, infinitiv končící na –t atd.). Příčinu této „nedůslednosti“ můžeme hledat v tom, že tradiční dialekty ustupují a dochází ke stírání výrazných nářečních prvků.

Charakterizace postav spjatých s důlním prostředím byla zajištěna specifickou mluvou mající částečně povahu profesionální (slova, jichž je potřeba jako prostředku k dorozumění při práci) a částečně povahu slangu (lexikum odrážející zájmy a podmínky daného společenství). V této části práce jsme dospěli k zajímavému zjištění – se zřetelem k rozsahu první části knihy, resp. množství replik vystupujících osob, jsme zaznamenali minimální počet sociolektismů v pásmu postav. Tuto skutečnost si vykládáme tak, že dílčí dialogy (třebaže mají povětšinou pracovní obsah) neinformují čtenáře o tom kterém nástroji, jehož se v dole užívá. Rozhovory přináší spíše názory, úsudky a přesvědčení jednotlivých postav o různých situacích odehrávajících se jak na šachtě, tak mimo ni (např. víkendové zážitky, starosti všedního dne, důlní nehody, zdravotní úrazy aj.). Hojnější počet slangových a profesních výrazů jsme objevili v řeči autora, neboť právě při popisu prostředí, postupu práce či vyprávění získávají své uplatnění, např. *klec* (9), *signalista* (9), *firungy* (9), *havíř* (9), *angličák* (9), *slivka* (9) aj.

Potřebuje-li Landsmann skutečnost pojmenovanou již slovem existujícím vyjádřit nově, používá obrazná pojmenování – nejvíce pak metaforu a metonymii. V řeči postav jsme objevili pouze několik příkladů, např. *ten je tuhy* (59) nebo *cikánský prior* (214). Častěji jsme se s tímto typem básnické figury setkali v pásmu vypravěče, např. *škodolibý úsměv se mu změnil v podkovu* (180), *Najednou vidím, jak mu ze stehna stříká vodotrysk krve.* (205). Na zajímavé příklady je bohatá především exilová část: *započil jsem se do mraveniště lidí*

(300), *když si horníci vyměňovali pěstní názory* (301), *bušil těma svýma lopatama na dvěře* (302), *bariéra problémů* (328), *vytáhl jsem svojí peněženku, ve které nebylo nic než vítr* (364) aj. V rámci metonymie bývá vymezována synekdocha, např. *olej budu mít přímo v úsměvu* (35, 345), *opalit si pupky* (214). Prostředek mající schopnost zvětšit určitý rys s cílem zvýraznit jej nazýváme hyperbola. Ta se vyskytovala zpravidla v řeči autorské, např. *slyšel oblíbené slovo kurva snad tisíckrát za šichtu* (18) nebo *Byl o hlavu větší než kýbel.* (420).

Velice oblíbeným nepřímým pojmenováním se stalo přirovnání. V pásmu autora se příměr stává primárním prostředkem jeho vyjadřování. Bližšímu zkoumání jsme podrobili právě řeč vypravěče, neboť v porovnání s ostatními mluvčími je množství nashromážděného materiálu o mnoho větší, což nám umožňuje generalizovat, jaký typ přirovnání převažuje. Zaměříme-li se na to, k čemu se přirovnává (comparatum), zjistíme, že oblasti, z nichž Ivan Landsmann čerpá, jsou velice různorodé. Významné postavení mají živočichové (švábi, holub, sardinky, mravenci, mucha, beran, housenka, čáp, žába, slepice, tuleň, labuť, velbloud, osel aj.) a věci (balón, luk, papír, žok, mýdlo, úl, broky, baterky, šipka, koš, raketa aj.). Kromě těchto se přirovnává k různým částem těla (dětská pěst, bolavá noha), osobám (barman, mafióso, koňský handlíř, nejslavnější horolezec, starý děda), popř. k lidským vlastnostem (šílení). Při výzkumu jsme zjistili zajímavý jev, a to přirovnání, v nichž se objevuje hypero-hyponymický vztah, např. *Seděli jsme u štusu jak spráskaní psi.* (107) - *vypadal jak zpráskaný buldok* (180) a *Vypadal jak vesnický podvraťák.* (96). Dále také: *hlava jim klimbala ze strany na stranu jak zdechlému ptákovu* (313) - *byl jsem na ní nasraný jako špaček* (304) a *oba chrápali jako dudci* (313).

Jako prostředky ekonomické fungují ve vyjadřování Landsmannových hrdinů i v řeči vypravěče frazémy, neboť na relativně malé ploše dokážou vyjádřit značně komplexní význam, např. *leze to do korun* (194), *jet na ostro* (195), *Nejsem žádný pokusný kralík!* (152), *Neměli jsme se moc v lásce.* (224), *byli jsme oba na stejném voru* (249) aj.

Třebaže si diplomová práce nekladla za cíl deskripci vzniku všech pojmenování, která se v našem textu objevila, na některé z nich jsme i přesto poukázali. Princip derivace jsme si ukázali na několika příkladech vybraných z hornické terminologie, např. u názvů pracovníků v dole převažují zejména tyto slovo tvorné přípony: přípona –č u slov s významem činitelským odvozených vesměs od příslušných sloves: *vozač* (27), *měřič* (44), *narážec* (124); přípona –ak/ –ák, která se připojuje k základu jmennému: *předak* (11); příponou –ař a –ista jsou tak tvořena slova ze základů jmenných: *pumpař* (52), *mašinkař* (70), *signalista* (9). Spojují-li se dva nebo více slovních základů, jedná se o skládání neboli kompozici, např.

teploměr (181), *lidumil* (114), *kytármen* (419) nebo *bleskurychle* (406). V běžné mluvě často však dochází k jevu opačnému, a to nahrazení víceslovné lexikální jednotky jednoslovnou (univerbizace), např. *kulturák* (11), *občanky* (51), *na zachytku* (104), *vlašák* (125), *na průmce* (188), *řidičák* (190) aj. Dalším způsobem vzniku nových pojmenování bylo zkracování, např. *KSC* (21), *OKR* (37), *ROH* (187), *BSP* (187), *SNB* (192). Tento se uplatnil i při vytváření domácích podob křestních jmen, např. *Jarek* (46).

Viděli jsme, že lokálních slezských prvků, je v našem textu značné množství. Řeč svých postav autor odstínil nářečně výraznějším jazykem ve srovnání s řečí autorskou, v níž je těchto prvků méně a především ve druhé části knihy se ustaluje v rovině hovorovosti až spisovnosti. Kromě lexikální stránky je tato charakteristika zřetelná v hláskosloví i v tvarosloví. Ojediněle nejsou tyto dialektismy zcela přesné - místo tvaru *náma* (12) by zde mělo být *nama*, popř. *nami*. Landsmannův text však nepostihuje všechny lašské zvláštnosti tak, jak s nimi máme zkušenosti z dosud publikovaných dialektologických publikací, např. vedle *s, z* se vyskytuje i měkké *s', z'* (*s'eno, z'ima*) nebo dvojice *ł – l*. Příčinou této nedůslednosti může být autorova snaha o to, aby zobrazovaná skutečnost měla obecnější ráz, nikoli místně omezený. V této souvislosti se však dostáváme do rozporu s tím, že jsou v *Pestrých vrstvách* některé lexémy, které nemusí být pro čtenáře z nelašského prostředí zcela jasné. Tuto skutečnost by vyřešila přiložená jazyková poznámka se slovníčkem málo srozumitelných pojmů.

Jazyk *Pestrých vrstev* je směsí výrazů na jedné straně nespisovných, nářečních, expresivních (objevili jsme velký počet vulgarismů) a na druhé straně výrazů spisovných, ba dokonce knižních.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že hypotézy zmíněné v úvodu se částečně potvrzují. V rovině hláskoslovné a tvaroslovné jsme zaznamenali jistou shodu autorské řeči s pásmem postav – až na několik výjimek se vyskytovaly jevy totožné, a to platí jak pro nářeční, tak pro obecně české varianty. Zaměříme-li se na četnost nalezených znaků, můžeme konstatovat, že nespisovné prvky převažují v pásmu postav. V rovině syntaxe se pásmo vypravěče ukázalo být značně rozvitější. Příčinou je parně omezenost vyjádření postav pouze na dílčí repliky. Poslední zkoumanou oblastí se stala slovní zásoba. V té byla zjištěna klíčová úloha expresivního vyjadřování. Co do kvantity obhroublých a vulgárních výrazů nezískala převahu řeč postav, jak jsme se domnívali. Hodnotíme-li pouze první část knihy, ukazuje se množství hrubých a zhrubělých slov v obou pásmech téměř totožné. Ivan Landsmann vědomě využívá slovní zásobu v celé šíři národního jazyka, čímž vytváří kontrast

mezi řečí postav a řečí vypravěče. Specifické jednotky slouží jako prostředek k vyjádření přirozenosti v komunikaci horníků a jsou vždy projevem autorského záměru.

Shrneme-li veškeré poznatky, můžeme říci, že jazyk *Pestrých vrstev* představuje svérázným způsobem zachycený reálný obraz ostravského šachetního prostředí. Kniha Ivana Landsmanna se nám jeví jako dílo po všech stránkách originální a ojedinělé.

SEZNAM LITERATURY

- BALHAR, J. (1974): *Skladba lašských nářečí*. Praha: Academia.
- BARTUŇKOVÁ, J. (1989): Slang a argot v umělecké literatuře. In KLIMEŠ, L. (ed.), *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.-12. února 1988*. Plzeň: Pedagogická fakulta.
- BALHAR, J. - JANČÁK, P. (eds.) (1992, 1997, 1999, 2002): *Český jazykový atlas*. Praha: Academia.
- BEČKA, J. V. (1992): *Česká stylistika*. Praha: Academia.
- BEČKA, J. V. (1982): *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Vydavatelství Novinář.
- BEČKA, J. V. (1948): *Úvod do české stylistiky*. Praha: Rudolf Mikuta.
- BĚLIČ, J. (1972): *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BĚLIČ, J. (1976): *Přehled nářečí českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BOGOCZOVÁ, I. (2009): *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- BRABCOVÁ, R. (1974): Stylová charakteristika slovní zásoby v mluvených projevech. *Naše řeč*, 57.
- ČECHOVÁ, M. - KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E. (2008): *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČEJKA, M. (1981): *Úvod do studia jazyka pro bohemisty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČERMÁK, F. (1982): *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- ČERMÁK, F. (1983): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, F. et al. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, F. et al. (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. (1994). Praha: Academia.
- ČERVENÁ, V. et al (1988): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.
- ČMEJRKOVÁ, S. (1997): Jazyk literatury. In DANEŠ, F. et al., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- DAVIDOVÁ, D. et al. (1997): *Mluvená čeština na Moravě*. Ostrava: Ostravská univerzita.

- DOLEŽEL, L. (1960): *O stylu moderní české prózy*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- ŽUROVIČ, L. (1996): Typologie klení ve slovanských a sousedních jazycích. *Souvislosti*, 7.
- FILÍPEK, J. et al. (2001): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HAMAN, A. (1999): Končící dekáda přinesla literaturu výlučnou i konzumní. *Lidové noviny*, 11.
- HAMAN, A. (1999): Landsmann dokazuje, že i všednost může mít své pestré vrstvy. *Lidové noviny*, 9.
- HÁLA, J. – SOUDKOVÁ, P. (2002): *Jak mluví čeští vězni: místo a úloha vězeňského argotu*. Praha: Vězeňská služba Česká republika.
- HAVRÁNEK, B. (1932): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- HRABÁK, J. (1962): Několik úvah o obecné češtině a vulgarismech v současné české próze. *Naše řeč*, 45.
- HUBÁČEK, J. (1988): *Malý slovník českých slangů*. Ostrava: Profil.
- HUBÁČEK, J. (1979): *O českých slanzích*. Ostrava: Profil.
- HUGO, J. (2009): *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf.
- CHLOUPEK, J. (1974): *Knížka o češtině*. Praha: Odeon.
- CHLOUPEK, J. (1969): O sociální a územní rozrůzněnosti češtiny. *Naše řeč*, 52.
- CHLOUPEK, J. et al. (1991): *Stylistika češtiny*. Praha: SPN.
- JAKLOVÁ, A. (1999): Budeme argot nově definovat? *Slovo a slovesnost*, 60.
- JANÁČEK, P. (1999): Ivan Landsmann: Pestré vrstvy. *Reflex*, 10.
- JUNGMANN, M. (1999): Nezničitelný vypravěčský talent. *Nové knihy*, 39.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. - RUSÍNOVÁ, Z. (eds) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. - PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KAZMÍR, S. (2001): *Slovník valašského nářečí*. Vsetín: Dalibor Malina.
- KELLNER, A. (1954): *Úvod do dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KLOFEROVÁ, S. (2000): *Mluva v severomoravském pohraničí*. Brno: Masarykova univerzita.
- KÖNIGSMARK, V. (1984): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.

- KOPEČNÝ, F. (1981): K původu termínů slang, argot, hantýrka a žargon. *Naše řeč*, 64.
- KOUDELA, B. (1960): O tzv. nářečích sociálních. In *Sborník Pedagogického institutu v Ústí nad Labem*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KRČMOVÁ, M. (1997): Současná běžná mluva v českých zemích. In DANEŠ, F. et al., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- KRČMOVÁ, M. (2000): Termín „obecná čeština“ a různost jeho chápání. In HLADKÁ, Z. - KARLÍK, P. (eds.), *Čeština – universalialia a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita.
- KŘÍSTEK, V. (1955): Havířské metafory. *Naše řeč*, 38.
- KŘÍSTEK, V. (1956): *Ostravská hornická mluva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LAMPRECHT, A. et al. (1976): *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LAMPRECHT, A. (1963): *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava: Krajské nakladatelství.
- LANDSMANN, I. (1999): *Pestré vrstvy*. Praha: Torst.
- MACHAČ, J. (1979): K nespisovným složkám frazeologie národního jazyka. *Naše řeč*, 62.
- MERHAUT, L. (1994): *Cesty stylizace*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- OBERPFALCER, F. (1934): Argot a slangy. In HUJER, O. (ed.), *Československá vlastivěda. Díl III., Jazyk*. Praha: Sfinx Bohumil Janda.
- OBRÁTIL, K. J. (2000): *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- OBRÁTIL, K. J. (1999): *Velký slovník sprostých slov*. Praha: Lege Artis.
- OUŘEDNÍK, P. (2005): *Šmírbuch jazyka českého*. Praha: Paseka.
- PĚŇÁS, J. (1999): Zázrak z hlubin. *Respekt*, 35.
- REJZEK, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- RUSÍNOVÁ, Z. (2000): Jak je to s obecností obecné češtiny. In HLADKÁ, Z.-KARLÍK, P. (eds.), *Čeština – universalialia a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita.
- SKULINA, J. (1979): *Ostravská mluva*. Ostrava: Profil.
- SOCHOVÁ, Z. (2001): *Lašská slovní zásoba*. Praha: Academia.
- SUK, J. (1993): *Několik slangových slovníků*. Praha: Inverze.
- ŠAUR, V. (2001): Opravdu umírají nářečí? In HLADKÁ, Z. - KARLÍK, P. (eds.), *Čeština – universalialia a specifika 3*. Brno: Masarykova univerzita.
- ŠRÁMEK, R. (1997): Slezsko a severovýchodní Morava z hlediska jazykového. In *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- TRÁVNÍČEK, F. (1948): *Úvod do českého jazyka*. Brno: Komenium.

VLAŠÍN, Š. et al. (1984): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.

WILKOVÁ, S. (2010): *Ostraváci*. Magazín DNES, 17.

ZÁRUBA, D. (2007): *Ostravský slovník*. Ostrava: Repronis.

ZAORÁLEK, J. (1996): *Lidová rčení*. Praha: Aurora.

Internetové zdroje

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10169663406-ctenarsky-denik/308292320020009/>.

Cit. 2010-03-15.

<http://www.novinky.cz/kultura/158260-ivan-landsmann-vydal-sesty-smysl-vychazejici-z-osobnich-zkusenosti.html>. Cit. 2010-03-15.

<http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/485>. Cit. 2010-03-15.

PŘÍLOHY

Exkurz do hornické terminologie

Na základě poznatků získaných v kapitole Sociolektismy bychom pro přehlednost rádi uvedli, co následuje po horníkově příchodu do práce, jaké názvosloví se nejčastěji užívá pro ten který nástroj, popř. pro příslušnou funkci jednotlivých zaměstnanců.

Pojmenování celého závodu *šachta* je původem německé. Vedle něho se objevují domácí ekvivalenty *důl*, popř. *jáma*. Slovo *šachta* je víceznačné, neboť označuje jak celý závod, tak prohlubeň, v níž jezdí klec. Místnost, v níž se horníci denně hlásí a kde dochází k rozdělování na jednotlivá pracoviště, se nazývá *cechovna*. Před začátkem směny si ve *známkovně* každý havíř vyzvedne známku se svým stálým číslem. Pro umývárnu se používá označení *kupel*.

Do šachty se horníci dopravují v těžní *kleci* (po *šoli*). Odtud se jde na pracoviště *překopem*, pak *hlavní třídou* a *třídou*. Průchody, jež vedou od třídy, mají své názvy podle toho, v jaké jsou vůči ní poloze, např. ta, která je od třídy vzhůru, je *svažna*. Většina chodeb (vyjma těch, které jsou rubány v kamení) se musí zajišťovat proti sesutí výdřevou, *budováním*. Svislá kulatá dřeva se nazývají *stojky*, horní břevno je pak *stropnice*. V místě těžení jsou stojky postaveny do tzv. *bindlochů*, což jsou jamky v měkké hornině. Strop se zajišťuje podélnými prkny, *okory*. Stěna chodby je označována termínem *štus*.

Místo, kde se uhlí dobývá, se nazývá *porub*, přičemž pro jeho výdřevu se používají *kulatiny*. Samotné dobývání uhlí se označuje jako *fedrunk*. Prostor, v němž je vrstva uhlí již vybrána, je *zával*. Dnešní význam slova *forot* je pouhý kámen, avšak původně se jednalo o zásobu uhlí (odtud ustálená vazba „do foroty“ = do zásoby).

Nejužívanějším nástrojem je *hornické kladivo*, které je poháněno vzduchem, jenž se do šachty přivádí potrubími o širokém průměru, tzv. *lutnami*. Každý havíř nosí *kapu*, což je kožená helma.

Pracovníci dolu mají své tradiční označení – přední dělník, jenž rozděluje práci a zároveň je zodpovědný za bezpečnost svých podřízených, se nazývá *předák*. Obcházet pracoviště v revíru a odstřelovat dynamitem tvrdé uhlí nebo kámen má za úkol *střelec*. Díry pro nálože vrtá havíř se svým pomocníkem. Důlnímu dozorcí (též pouze *důlní*) říkají havíři *štajgr*. V dole se pracuje neustále. Doba 24 hodin je rozdělena na tři směny (šichty), tedy na ranní, odpolední a noční. Termín *šichta* je víceznačný, neboť kromě označení pro směnu znamená konec pracovní doby (*ku šichtě*) nebo naopak její začátek (*ze šichty*).